

Oud Veenendaal

Maart 1999

★ 14e jaargang, nummer 1
verschijnt 4 maal per jaar

Redactie

Dr R. Bisschop, eindredactie
Drs A.C. van Grootheest
J. Mouthaan, lay-out
H. Henzen

Bestuur

G. Verhoef r.a., voorzitter
Mr R. Ottens, secretaris
W. Brands, penningmeester
D.J. Bouwhuis
J.T. Slok
H. Henzen
Mevr. T. Valkenburg-van Bruxvoort

Secretariaat:

Postbus 1099, 3900 BB Veenendaal, telefoon 0318-552828

Ledenadministratie:

mevr. H. Brands-van Ravenswaaij, Middellaan 77, 3904 LE Veenendaal, telefoon 0318-513650

Werkgroepen en Commissies:

D.J. Bouwhuis, Bezaan 1, 3904 PA Veenendaal, telefoon 0318-528830

Postbank:

nr. 4043117, t.n.v. Historische Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt f 25,-- per jaar. Voor leden tot 18 jaar f 10,-- per jaar.

Losse nummers van dit blad f 7,50

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Druk: Buro Steitner BV

*Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.*

Historische Vereniging Oud Veenendaal

INHOUD jaargang 14, nummer 1 (maart 1999)

- 3** *Van de redactie*
- 5** *Veenendaalse joden hielden vast aan eigen cultuur*
- 22** *Mijmeringen bij de joodse begraafplaats*
- 25** *Wie kreeg de Yad Vashem-medaille?*
- 27** *Boekbespreking*
- 28** *Uit het archief geplukt*
- 29** *Jaarverslag*
- 30** *Jaarrekening*
- 32** *Mededelingen*

De groep Wageningers is in dit geval niet het belangrijkste, maar deze foto levert het bewijs dat ook aan de gemeentegrens van Veenendaal het beruchte bord 'Joden niet gewenscht' stond.
(foto C. van Aggelen, Wageningen)

In 1994 werd de Werkgroep Joods Veenendaal samengesteld met als doel om het 'joodse' gedeelte in de expositie over 'vijftig jaar bezetting' voor te bereiden. Deze expositie was in het voorjaar van 1995 te zien in museum Het Kleine Veenloo.

Al tijdens het vooronderzoek stuitten de werkgroepleden op zoveel nieuwe gegevens, dat besloten werd om er een publicatie van te maken. In de afgelopen jaren is veel materiaal verkregen via binnen- en buitenlandse archieven en zijn vele tientallen gesprekken schriftelijk vastgelegd met overlevenden, redders en getuigen.

De werkgroep is op dit moment bezig om de gegevens te inventariseren en om de laatste aanvullingen te verkrijgen. Daarmee zal de historie van joods Veenendaal, sinds de eerste publicaties in 1979 voor een groot deel herschreven en aangevuld worden. Het is de bedoeling dat het boek volgende jaar op de markt komt.

De Veenendaalse uitgever G. Kool is bereid gevonden om de publicatie te verzorgen. Daarmee wil hij zijn enkele jaren geleden ingezette 'Veense Historie Reeks' nieuw leven inblazen.

Werkgroeplid Martin Brink zette speciaal voor Oud Veenendaal de zaken op een rij. In een aantal verhalen doet hij in dit nummer verslag van enkele geboekte resultaten.

Voor gegevens, foto's e.d. die betrekking hebben op joods Veenendaal, houdt de werkgroep zich uiteraard aanbevolen. De werkgroep is bereikbaar via coördinator A. Meijer, Zuylenburg 4, 3904 JT Veenendaal, telefoon 0318-510949.

De volgende bijeenkomst is gepland op 1 april. Na een korte huishoudelijke vergadering, zal de avond in het teken staan van Rik Valkenburg (1923-1994). Tientallen publicaties staan op zijn naam. Zijn publicaties over Veenendalers in de Tweede Wereldoorlog hebben hem bekendheid tot ver buiten de gemeentegrenzen bezorgd.

Op 23 april is het precies vijf jaar geleden dat hij overleed. Dat is een goed moment om een avond bij deze Veenendaalse rasverteller en schrijver stil te staan.

de redactie

Eén van de weinige foto's waarop de in 1967 gesloopte synagoge te zien is (foto uit 1965).
(coll. J. de Ruiter, Rhenen)

V EENENDAALSE JODEN HIELDEN VAST AAN EIGEN CULTUUR

André van Dijk noteerde het al aan het einde van zijn verhaal in het verenigingsblad van Oud Veenendaal: “Sinds de publicatie van het monumentale werk Pinkas, de geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland, zijn er nieuwe bronnen aangegeven voor de studie van joods Veenendaal”.¹

Van Dijk bood in zijn uiteenzetting tal van nieuwe feiten en bronnen die een bredere kijk gaven op de joodse gemeenschap in Stichts en Gelders Veenendaal. Sinds zijn bijdrage in dit blad verschenen, stuit de Werkgroep Joods Veenendaal, waarvan Van Dijk initiatiefnemer is, steeds weer op nieuwe zaken. Het zijn stuk voor stuk verrassende feiten die vaak niet eerder onderzocht zijn en eigenlijk verhalen op zich vormen. Daaruit komt duidelijk naar voren dat de Veenendaalse joden, op een enkeling na die een gemengd huwelijk aanging, vasthielden aan hun geloof en traditie. Slechts een deel van de gevonden gegevens kan in een afgeronde publicatie worden verwerkt. Het boek zou anders veel te dik worden. De leden van de werkgroep nemen ieder één of meerdere hoofdstukken voor hun rekening. De intentie is om op die manier een zo compleet mogelijk beeld te geven van drie eeuwen jodendom in Veenendaal. De bedoeling is dat het boek volgend jaar op de markt komt.

Eerste vestigingen

In de zeventiende eeuw woonden zeker vier joodse families in Stichts en Gelders Veenendaal, waarvan Jitschak Schwelm, alias Prins, zich omstreeks 1640 in Veenendaal vestigde. Hij was, evenals de andere families, afkomstig uit Duitsland. Vanuit dit land kwamen veel joden naar Nederland. Ze worden Asjkenazische of Hoogduitse joden genoemd.

Circa 1655 was aan de Gelderse zijde van Veenendaal (’t Gelderland) een

Bank van Lening, geëxploiteerd door Jacob Adolphs die afkomstig was uit Krefeld. Waarschijnlijk werd in zijn huis in een vertrek al sjoeldiensten gehouden. Dit zou betekenen dat het toen al mogelijk was om tien of meer mannen van dertien jaar en ouder bij elkaar te krijgen. Dat minimum aantal is nodig om een dienst te kunnen houden.

Jacob had zeker twee zonen en een dochter. De laatste was getrouwd met een Veense jood en woonde, evenals haar broer, in Wijk bij Duurstede waar hij bankhouder was.

Een broer van Jacob, Isaac Adolphs, woonde sinds 1647 in Wageningen en kreeg in 1668 een stuk grond buiten de stad voor begraafplaats toegewezen. Vanaf het begin maakten Veenendaalse joden hiervan gebruik (tot 1899). In 1760 kreeg de joodse gemeente (kille of kehilla) Wageningen de grond in erfpacht, zodat in 1761 een contract gesloten werd tussen beide gemeenten over het gebruik, onderhoud etc.

Interessant is dat een zoon van Isaac Adolphs in Rhenen de Bank van Lening exploiteerde. Deze familie moet daarom over een klein kapitaal beschikt hebben om deze banken te kunnen runnen. Zo hebben de killes in deze plaatsen een gemeenschappelijk begin.

Omstreeks 1745 heeft de Bank van Lening in 't Gelderland een nieuwe bankhouder gekregen, de stamvader van de familie Van Aalten die tot het einde van de negentiende eeuw woonachtig was te Veenendaal. Ook in die jaren werden nog diensten gehouden in een lokaal van de Bank van Lening. En een zekere Moses Samuel Cohen kreeg in 1741 toestemming in zijn huis 'kerck' te houden in Stichts Veenendaal.

Joden waren onder meer werkzaam in de tabakshandel. In 1705 was er in Veenendaal een tabaksspinnerij, eigendom van Abraham Cohen en Zn te Amsterdam. Seligman Levi, in 1707 bankhouder in Wijk bij Duurstede, was verantwoordelijk voor de exploitatie van de spinnerij. Daar werden tabaksbladeren, ontdaan van stelen, in lange rollen gedraaid, zodat deze gemakkelijk vervoerd kon.

De verschillende achttiende-eeuwse belastinglijsten geven een goed beeld van de aanwezigheid van joden in Veenendaal, hun beroepen en gezinssamenstelling.

Tentoonstelling

In het kader van vijftig jaar bevrijding werd een deel van de thema-expositie, in Het Kleine Veenloo, ingericht over het lot van de joden. In de maanden ervoor was er veel archiefwerk verricht dat steeds weer nieuw materiaal opleverde. In het Yad Vashem-archief in Jeruzalem, het archief waar alles over het jodendom wordt verzameld, werd bijvoorbeeld de originele aanvraag voor een Yad Vashem-medaille aangetroffen voor de Veenendaalse familie Anton van Dam en Ger van Dam-Gaasbeek.

De aanvraag wordt gedaan door Reinold David van Essen en zijn vrouw Femmi. Beiden vervulden tijdens het interbellum een spilfunctie in de joodse gemeenschap van Veenendaal. Ook na de oorlog zouden zij die rol behouden. In de jaren zestig bijvoorbeeld, na het opheffen van de kehilla in 1951, werden de diensten thuis in de Hoofdstraat en later aan de Groen van Prinstererstraat (in Huize 'De Zandschulp') gehouden. Om minjam (d.w.z. tien mannelijke, naar joods recht meerderjarige personen als minimum voor gemeenschappelijke godsdienstoefening) te maken werden joodse mannen van elders uitgenodigd.

In dit waardevolle rapport wordt uiteen gezet hoe een doorsnee Veenendaals gezin hun leven in de waagschaal stelt voor de medemens. In het huis, een kruidenierszaak aan de Savornin Lohmanstraat 167, vond tussen 2 november 1943 en 10 mei 1945 een aantal gezinnen onderdak. Van Essen doet daarvan uitvoerig verslag. De familie Van Dam zou later inderdaad de Onderscheiding der Rechtvaardigen krijgen.

Ook over de begraafplaats werd veel informatie verzameld. Alle stenen werden gefotografeerd en de hebreeuwse teksten getranscribeerd. Dit dossier is aan de gemeente aangeboden.

De tentoonstelling was een succes. Doordat specifiek de 'joodse hoek' in landelijke bladen was aangekondigd, kwam er bezoek uit het hele land. Nog tijdens de expositie besloten de werkgroepleden om verder te gaan, om met behulp van alles wat al verzameld was en nog verzameld moest worden, een boek te maken.

De werkgroep wilde niet autonoom verder. Uit praktische overwegingen sloot men zich aan bij de Stichting Lezikaron, een stichting tot behoud van joods-historische monumenten in de provincie Utrecht.

Reinold en Femmi van Essen vervulden een sleutelrol in de laatste vijftig jaar joods Veenendaal.
(foto collectie M. Brink)

Werkgroep Joods Veenendaal

Toen André van Dijk - als sterk geïnteresseerde in het jodendom en de hebreeuwse taal - eind 1994 van het museumbestuur het verzoek kreeg om in mei 1995 een deel van de expositie over de oorlogsjaren in Veenendaal in te richten over het lot van de joden, aarzelde hij even. Die aarzeling verdween toen de personen die hij benaderde om samen met hem deze tentoonstelling op te zetten, hun medewerking verleenden. Ton Steenbergen uit Wageningen werd gevraagd vanwege zijn kennis van de joodse historie in deze streek. Hij was het die in de jaren zeventig de eerste verkennende publicaties over de Veenendaalse joden het licht deed zien. Dat gebeurde in een aantal afleveringen van het blad *Nederlandse Historiën*.¹

Dick van Kreveld werd lid van de werkgroep vanwege zijn grote interesse voor het jodendom en zijn publicitaire ervaring. Martin Brink sloot zich bij de werkgroep aan omdat hij tijdens eerder archiefonderzoek merkte dat bepaalde joodse facetten vergeten zijn en nog steeds een witte vlek in de Veenendaalse historie vormden. Om een aantal voorbeelden te noemen: begin jaren tachtig vroeg hij zich al af wie dokter Hekster eigenlijk was? Een inmiddels vergeten persoon die nota bene 21 jaar deel van de gemeenteraad had uitgemaakt en naar wie een basisschool was vernoemd. En wie was nu precies advocaat mr L.H. van Essen van de Kanaalweg? Hoe verging het Femmi van Essen-Cohen en Reinold David van Essen van de grossierderij in de Hoofdstraat? Zij emigreerden in augustus 1972 naar Israël. Zomaar enkele vragen over zaken die in het vergeetboek dreigden te geraken.

In een later stadium kwam Hans Engel bij de werkgroep. Hij werd voorzitter, beheerde de financiën en had zo een belangrijke coördinerende taak binnen de werkgroep. Bovendien raakte hij dermate in het onderwerp geïnteresseerd, dat hij ook zelf tot onderzoek kwam. Zo werd in het gemeente-archief over een bepaald tijdvak door hem gezocht naar joodse namen. Hij noteerde ze nauwgezet.

Hans Engel overleed op 17 april 1997. De werkgroep leed daarmee een gevoelig verlies. In de persoon van Ton Meijer werd een goede opvolger gevonden. Op laatstgenoemde na schrijft elk werkgroepslid een aantal hoofdstukken van het uit te geven boek.

Noot

¹. A.G. Steenbergen in *Nederlandse Historiën* 13 (1979) nr 1, p. 17v; nr 3, p. 95-97; nr 5/6, p. 171-174; *Nederlandse Historiën* 14 (1980) nr 2, p. 50-52. Van zijn hand verscheen ook het aanvullende artikel 'Het ontstaan van de joodse gemeente in Sticht-Veenendaal', in *Oud Veenendaal* 3.3

Het werk wordt zeer gewaardeerd. Dat merken de leden telkens weer tijdens hun bezoeken aan particulieren en aan nabestaanden die de holocaust hebben meegemaakt. Dat komt ook tot uitdrukking in de financiële giften die beheerd worden door de eerder genoemde stichting. Particulieren steunden het project en uiteraard mag niet onvermeld blijven de bijdrage van de gemeente Veenendaal. Daarmee is niet gezegd dat de financiën er rooskleurig voor staan. Er blijft sprake van enige krapte.

Sjoel

Over de sjoel (synagoge) aan het Verlaat was tot nog toe opmerkelijk weinig bekend. Toegegeven, veel Veenendalers wisten dat hij tot 1967 op deze plek heeft gestaan en laatstelijk in gebruik was als opslag van groothandel De Ruiter, maar slechts weinigen waren op de hoogte dat het in 1852 ingewijde pand bijna een koekjesfabriek was geworden.

Mr. L. Herman van Essen,

Advocaat en Procureur

te VEENENDAAL,

heeft **de praktijk hervat.**

Kantoor op de eerste vijf dagen der week, van 9 tot 3^{1/2} uur. Zaterdags alleen van 7—10 uur 's avonds.

Met ingang van 15 September weder spreekuur te **EDE**, hotel „Hof van Gelderland”, den eersten en derden Maandagmorgen der maand, van half tien tot half twaalf.

Advertentie uit augustus 1919.

Inmiddels zijn ook meer foto's boven water. Hoewel het gebouw wezenlijk onderdeel vormde van het dorp, zijn er relatief weinig foto's van gemaakt en nog minder tastbare herinneringen van overgebleven. Slechts de Davidsster is in het museum te vinden. De twee gedenkstenen, die boven de ingang waren gemetseld, zijn niet meer terug te vinden. Dick van Kreveld onderzocht de geschiedenis van de synagoge aan het Verlaat. Ook hij ontdekte, onder meer in het gemeente-archief, veel nieuwe feiten.

Om zoveel mogelijk getuigen te horen zijn de werkgroepsleden direct vanaf het begin gestart met het leggen van contacten en het afnemen van interviews. Plaatselijk hebben vooral oudere Veenendalers hun herinneringen verteld over hun joodse vrienden en hun levensstijl. Al deze interviews zijn op papier vastgelegd en worden verwerkt in verschillende hoofdstukken, uiteraard pas nadat ze zoveel mogelijk zijn getoetst aan archiefstukken. Ook elders in het land zijn getuigen bezocht of via brief en internet contacten gelegd. Met alle nog in leven zijnde oud-Veenendaalse joden hebben de werkgroepsleden contact. Het mag duidelijk zijn dat tijdens de bezoeken een schat aan foto's en ander materiaal tevoorschijn is gekomen.

Zo is er bijvoorbeeld een frequente briefwisseling met mevrouw Leni Waterman-van Essen in Australië waar ze sinds 1939 woont. In 1930 vertrok ze vanuit Eindhoven naar dit werelddeel. Mevrouw Waterman is de tweede dochter van Simon Levi van Essen en Emmy van Essen-Bernstein en is met haar 93 jaren op dit moment de oudst levende getuige van 'joods Veenendaal'. In één van haar brieven noemt ze enkele fragmentarische herinneringen. Enkele citaten uit haar brief:

"Mijn twee jaar oudere zuster Berthe en haar man dr. David Hollander en hun drie kinderen zijn in Polen omgebracht. Ons adres was Hoofdstraat 176a, later is dit nummer veranderd. Naast ons huis was 't oudste pakhuis 't Suikervat'. Aan de andere kant was 't kantoor en daar woonde mijn tante die er voor zorgde dat het pakhuispersoneel om tien uur koffie en brood met kaas kreeg. Er was een sterk gevoel van saamhorigheid zowel in het pakhuis als in het kantoor. Onder de reizigers werkten verschillende leden van dezelfde families. Toen mijn vader en mijn zuster met haar gezin in Westerbork waren, verzorg-

In dit pand in de Hoofdstraat zat ooit de firma Van Essen (foto uit 1967).
(foto collectie M. Brink)

de een personeelslid, Van den Brandhof, geregeld voedselpakketten.

Mijn vader werd twee keer lid van de gemeenteraad. Hij werkte mee aan een plan om Gelders-Veenendaal bij de gemeente te trekken en de grens met Elst te verleggen. (...)

Wij gingen naar de christelijke school in 't Zand. Nooit hebben wij enig antisemitisme ondervonden [Ton Steenbergen is wèl op een aantal van dergelijke zaken gestuit die eind vorige eeuw plaatsvonden, MB]. Op zaterdag en op de joodse feestdagen gingen we niet naar school. Op joods nieuwjaar en Grote Verzoendag kwamen uit Amsterdam de heren Colthof en Norden die de dienst leidden. De koshere huishouding was vanzelfsprekend. Vlees kregen we - per vrachtrijder - uit Ede. Het was lang onderweg en vooral in de zomer

vaak onbruikbaar. Er was een vrij verspreid bijgeloof dat 'handgeld' - de eerste verdienste van de week - van joden 'n goede week beloofden.

Op woensdagmiddag hadden we joodse les van juffrouw Simons uit Amersfoort (rond 1913-1920), samen met Herman, Mietje en Esther Frij. Hun vader fungeerde als shammes (koster), mevrouw Frij poetste de koperen kroon in de sjoel, die een verkleinde kopie was van de kroon in de Portugese Synagoge. De familie Frij woonde in de twee kleine huisjes achter de synagoge. Terugdenkend vrees ik dat de huisjes tamelijk vochtig waren”.

Tweede Wereldoorlog

De Tweede Wereldoorlog blijkt nog altijd een onderwerp waarvoor veel mensen belangstelling hebben. Ouderen, maar zeker ook jongeren. Zoals elke krantenlezer en televisiekijker weet, houdt men zich tegenwoordig alom in zeer kritische zin met de nasleep allerlei kwesties uit WO II, in binnen- en buitenland, bezig. Met name de kwestie rond de joodse tegoeden is de laatste tijd menigmaal in het nieuws gekomen. Dat joden daarvoor veel moeite hebben moeten doen, is ook de werkgroep duidelijk geworden. Tijdens onderzoeken is naar voren gekomen dat de nasleep van de tegoeden van bijvoorbeeld huisarts Hekster tot eind jaren vijftig heeft geduurd. Hekster belegde zijn vermogen in boerderijen en andere panden in en rond Veenendaal en werd zo een vermogend man.

In januari 1940 overleed de geliefde huisarts. Hij werd op de begraafplaats ('Beth Hachajjiem') aan de Parallelweg ter aarde besteld. Een krantenverslag maakt melding van een zeer grote mensenmassa die aan zijn graf stond. Martin Brink onderzocht de rol van de man voor de Veenendaalse gemeenschap. Brokjes daarvan zijn in het gemeente-archief terug te vinden.

Naast zijn raadslidmaatschap hield hij zich onder meer bezig met de komst van de waterleiding in Veenendaal en zat hij in verschillende instellingen die met de volksgezondheid te maken hadden. Bovendien had Hekster een eigen ziekenfondsje. Later werd een (openbare) school naar hem genoemd, die in 1982 van naam veranderde en tegenwoordig Het Mozaïek, locatie de Bongerd heet.

Gerdi Pinto stierf op 10 juni 1943 bij de familie Alberti aan de Buurtlaan 85 in Gelders-Veenendaal. Na de oorlog werd zij herbegraven op de joodse begraafplaats (*foto collectie M. Brink*).

Onderduik

Punt van onderzoek is ook de onderduikperiode in Veenendaal. We schreven al wat over de familie Van Essen. Ondertussen is bekend dat in Veenendaal naar schatting tussen de tachtig en honderd joden waren ondergedoken. Preciese aantallen zijn niet te geven: de mensen stonden immers nergens geregistreerd. Ter vergelijking: in Wageningen en de gemeente Renkum waren er in totaal tweehonderd onderduikers, een getal dat op basis van de door de illegaliteit verstrekte bonkaarten is te herleiden.

Af en toe duiken nieuwe namen op. Daarom is er nu al een aardig beeld te schetsen omtrent achtergronden van de onderduikers en de Veenendalers die hen onderdak verschafte. De werkgroep stuitte ook hierbij op verrassende zaken. Bijvoorbeeld het lot van Joseph van Praagh. Afkomstig uit Den Haag was hij samen met zijn vrouw en twee dochters ondergedoken bij de familie Willemsen aan de Da Costastraat. Op 26 mei 1943 overleed hij ten gevolge van een keelaandoening. Hij werd tijdelijk begraven in de achtertuin. Na de oorlog werd hij, zonder steen en via bemiddeling van Reinold van Essen, herbegraven op de joodse begraafplaats.

Datzelfde gebeurde met Gerdi Pinto, een joodse vluchteling die op 10 juni 1943 bij de familie Alberti aan de Buurtlaan-west overleed. Pas in 1988 kreeg ze een steen door toedoen van de vorig jaar overleden mevrouw Olga Duiser. Zij is de initiatiefneemster rond de steen in de muur aan de Duivenwal. Hoeveel moeite zij heeft moeten doen om een steen ter nagedachtenis gerealiseerd te krijgen, blijkt wel uit haar correspondentie. Pas in mei 1988 kon de steen worden onthuld. De werkgroep heeft inmiddels haar archief in beheer.

Slechts een paar families kwamen de oorlog ongeschonden door. De grotsiers in 'koloniale waren' Van Essen uit de Hoofdstraat bijvoorbeeld, waar ene Merlijn dagelijks pinda's en koffiebonen brandde in een apart gebouwtje aan de achterzijde van het pand aan de noordzijde van de Hoofdstraat (nu HIJ- Herenmode). We noemden het al: door toedoen van hun medewerker Anton van Dam werden zij, en zes anderen, jarenlang verborgen op de Savornin Lohmanstraat in Veenendaal-Zuid.

Op 4 mei 1987 onthulde rabbijn J.S. Jacobs de steen in de keermuur aan de Duivenwal, die herinnert aan de tijd

ts de Tweede Wereldoorlog omgekomen Veenendaalse joden (foto collectie M. Brink).

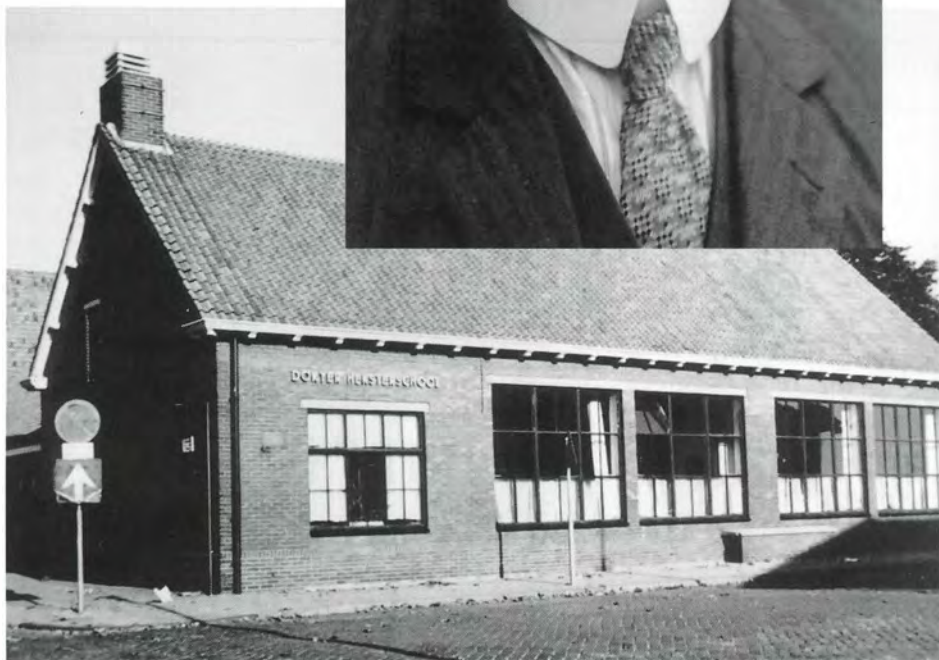
Suggesties voor straatnamen

Als straatnamen een afspiegeling vormen van het karakter van een gemeente, dan wordt het de hoogste tijd dat ook straten worden vernoemd naar Veenendaalse joden die zich op de een of andere wijze voor de gemeenschap verdienstelijk hebben gemaakt. De werkgroep had daar op 10 oktober 1996 en 27 april 1998 reeds schriftelijk op aangedrongen. Daarbij zijn de namen genoemd van Reinold David van Essen en Aaron Simon Hekster.

Van Essen had een bloeiende groothandel in kruideniersartikelen aan de Hoofdstraat en was zowel voor als na de oorlog het aanspreekpunt voor wat betreft Nederlands Israelitische zaken ter plaatse. Hekster was van 1919 tot aan zijn overlijden in januari 1940 raadslid. Vanaf 1905 oefende hij hier zijn huisartsenpraktijk uit. Aanvankelijk woonde hij aan de Markt, later aan de Kerkewijk in het voor veel Veenendalers bekende huis naast hotel De Korenbeurs dat eind jaren zestig moest wijken voor verbreding van de weg. De suggestie werd door de voormalige commissie Straatnaamgeving in beraad gehouden omdat op dat moment nog geen nieuwe namen te vergeven waren. Inmiddels is er wat schot in de zaak gekomen. De werkgroep heeft op verzoek van de afdeling Burgerzaken, die een en ander coördineert, een nieuwe lijst gemaakt van joodse inwoners waar een straat of plein naar genoemd kan worden. Binnen afzienbare tijd wordt namelijk serieus gekeken naar het gebied waar ooit de synagoge stond (aan het Zwaaiplein). In deze omgeving, onderdeel van de Centrum-oostplannen, komen nieuwe straten. De werkgroep heeft aangegeven dat het een goede zaak zou zijn wanneer een aantal straten joodse namen zouden krijgen.

Naast Van Essen en Hekster heeft de werkgroep ook de volgende andere namen genoemd: Gerdi Pinto (vluchteling, in 1943 gestorven te Veenendaal, na de oorlog herbegraven op de joodse begraafplaats), Jacob Adolphs (Bank van Leeninghouder te Gelders Veenendaal, 1656-1680), W.J. Bottenheim (mede-oprichter van de VSW in 1861), Gombertus Abraham Gabriëls (voorzanger joodse gemeente 1812-1842), Samuël Frijda (voorzanger joodse gemeente 1884-1896) en Abraham van Creveld (raadslid 1881-1883). Verder wordt gedacht aan een Synagogestraat, bekende joodse feestdagen te vernoemen (bijvoorbeeld peasch), of om datzelfde te doen bij gebruiksvoorwerpen (bijvoorbeeld mezoeza of menorah). In datzelfde kader kan de suggestie gezien worden dat op de plek van de synagoge een herinnering - in welke vorm dan ook - geplaatst wordt, bijvoorbeeld een gedenksteen (met de contouren van de sjoel er op) of een plaque. Ook daarvan is de gemeente op de hoogte.

Aäron Simon Hekster (1876-1940) was vanaf 1905 huisarts te Veenendaal. Hij werd begraven op de joodse begraafplaats. (foto collectie M. Brink)

De openbare school aan de J.G. Sandbrinkstraat was ooit naar huisarts Hekster genoemd. (foto collectie M. Brink)

Toen het spaargeld van de familie Van Essen op was, weigerde het gastgezin ook maar één cent aan te nemen.

Minstens zo belangrijk is het verhaal van Celia en Gerrit Vinke van de Buurtsteeg 159 (nu Buurtlaan-oost). Daar verbleven tussen september 1942 en mei 1945 in totaal negentien joden. Uit geloofsovertuiging haalde de familie Vinke deze mensen in huis. Gerrit Vinke was beroepsmilitair maar tijdens de bezetting toegevoegd aan het gemeentepersoneel van Veenendaal. Opmerkelijk is dat van de gehele periode een uitvoerig dagboek is bijgehouden. Daarin komt het dagelijkse leven tijdens de bezetting goed tot uitdrukking. Het dagboek werd in kopie gegeven aan het toenmalige Bureau Oorlogsdocumentatie te Amsterdam. In november 1954 verscheen de eerste druk van 'Dagboekfragmenten 1940-1945' waarin grote delen uit het dagboek zijn verwerkt. Vinke wordt daarin 'Gemeente-ambtenaar Veenendaal,

In Veenendaal

Veensche Koffie

Merk Eendracht

FIRMA WED. L. N. VAN ESSEN

Advertentie uit 1946

38 jaar' genoemd. De werkgroep heeft van de nabestaanden het originele dagboek in bruikleen ontvangen.

Dat geldt ook voor de NCRV-film die met kerstmis 1974 op televisie werd uitgezonden in het kader van 'De tijd stond even stil' van programmamaker Jan van Hillo. In deze historisch belangrijke film blikken het echtpaar Vinke samen met onderduiker Siegfried Asch terug op die enerverende tijd. Zij bezoeken hun voormalige woning aan de Buurtsteeg en wijzen de schuilplaatsen aan. Het gezin Vinke verhuisde kort na de oorlog naar Utrecht waar ze jaren later de Yad Vashem-onderscheiding kregen.

Overigens is dit niet de enige film die de werkgroep opspoorde. Ook het reilen en zeilen van de firma Van Essen, kort voordat ze naar de Binnenronde in Veenendaal-Zuid verhuisde, is op film vastgelegd. Alle afdelingen werden in 1959 door oud-medewerker Van de Bosch gefilmd. Een historisch verslag dat tegenwoordig een extra dimensie heeft. Het is de bedoeling dat na het afronden van de publicatie al het gevonden materiaal in het gemeentearchief wordt ondergebracht.

Signaalfunctie

Tot slot: de werkgroep beperkt zich niet alleen tot het verleden maar heeft ook een signaalfunctie voor de huidige tijd. Zo is onder meer geadviseerd bij het vernoemen van straten naar verdienstelijke joden (zie kader), wil men een 'memorial' op de plaats waar de synagoge stond, wordt in het achterhoofd gehouden dat de steen in de keermuur van de Duivenwal een aantal onjuistheden bevat en klom de werkgroep in de pen na het wegblijven van de Israëlische ambassadeur in Nederland (16 april 1998).

De werkgroep maakte onderdeel uit van het uitgebreide programma dat rond zijn bezoek was samengesteld. Ondanks alle voorbereidingen en toezeggingen liet hij op het laatste moment verstek gaan. In een brief naar de gemeente en in een ingezonden stuk in het *Nieuw Israëlitisch Weekblad* sprak de werkgroep daarover haar teleurstelling uit.

Noot

¹. *Oud Veenendaal* 10.2 (juni 1995).

MIJMERINGEN BIJ DE JOODSE BEGRAAFPLAATS

De joodse begraafplaats aan de Parallelweg in Veenendaal is een eenzame plek en wie er niets te zoeken heeft komt er ook niet. Het hek zit bovendien altijd op slot. Zelfs bij de gemeentelijke autoriteiten was zij bijna vergeten. Zo kwam op een paar jaar geleden uitgegeven gemeente-plattegrond de begraafplaats in het geheel niet meer voor.

Vroeger kon je op het terrein komen via een gat in de heg. De jeugd maakte daar nogal eens dankbaar gebruik van. Maar sinds bepaalde instanties zich meer om het lot van de begraafplaats, en daarmee ook die van de voormalige joodse gemeenschap van Veenendaal, is gaan bekommeren, is de situatie een stuk verbeterd.

In het voorjaar van 1994 nog bracht de Veenendaalse steenhouwer Johan Rijksen bij bepaalde graven weer originele grafkettingen aan. De oude exemplaren waren allang verroest en daarna verdwenen.

Slechts weinig mensen betreden de 'Beth Hachajjem' ('Huis des Levens') of het moet de groep vrijwilligers zijn die met enige regelmaat de begraafplaats onderhoudt en schoonmaakt. Dat gebeurt met volledige instemming van het Nederlandsch Israelietisch Kerkgenootschap (NIK) Amsterdam en de gemeente Veenendaal.

De eerste in hoedanigheid als eigenaar van joodse begraafplaatsen in gemeenten waar geen joodse gemeenschap meer is en de tweede als toezichthouder en instantie die een aantal malen per jaar vast omschreven onderhoudswerkzaamheden op de begraafplaats verricht. Eénmaal per jaar komt de Consulent Begraafplaatsen, de heer Gans uit Rotterdam, als afge-

Onder leiding van Wilke Middelhoven (midden) is maandelijks een groepje vrijwilligers actief met schoonmaakwerkzaamheden op de joodse begraafplaats (foto collectie M. Brink).

vaardigde van het NIK de dodenakker inspecteren.

Een formaliteit. Samen met de gemeente-opzichter loopt hij langs de graven en constateert dat het onderhoud zoals altijd optimaal is.

Niet onvermeld mag blijven de inspanningen van de werkgroep die het onderhoud van de begraafplaats voor een groot deel van de gemeente heeft overgenomen. Deze groep, geïnitieerd en onder leiding van Wilke Middelhoven uit Veenendaal, komt éénmaal in de drie weken bijeen om er de nodige onderhoudswerkzaamheden te plegen.

Twintig stenen

Ook in Veenendaal is de joodse begraafplaats, zoals gebruikelijk, aan de rand van het dorp te vinden. Er zijn er twintig stenen, maar waarschijnlijk zijn op deze begraafplaats meer joden ter aarde besteld.

Het is een speciale plek. Wie er overheen loop voelt de geschiedenis van (joods) Veenendaal. Bekende namen, en wie een beetje thuis is in de plaat-

selijke historie, herkent er vele. Het waren hardwerkende personen. Mensen van aanzien soms. Vanaf 1899 werden ze hier ter aarde besteld. Voordien was men aangewezen op Wageningen. Ook is duidelijk geworden dat gebruik is gemaakt van de begraafplaats aan het Maandereind in Ede, maar dit feit moet nog nader onderzocht worden.

De teraardebestelling gebeurde ook in Veenendaal volgens de gebruikelijke joodse rituelen. De wassing in het metaar-huisje ('huis der reiniging') maakt daarvan onderdeel uit. In het huisje staat nog de draagbaar die de laatste vijftig jaar geen dienst meer heeft gedaan.

De linkerkant van de dodenakker is nagenoeg vol, de rechterzijde opvallend leeg. Nóg wel, maar het NIK heeft al jaren geleden in interne brieven laten vastleggen dat ooit leden van de joodse gemeenschap Amersfoort in Veenendaal begraven zullen worden. In deze plaats is immers nog plek genoeg ('een zee van ruimte', wordt in de correspondentie genoemd) terwijl de begraafplaats van Amersfoort op termijn zal volraken...

De joodse begraafplaats aan de Parallelweg.

WIE KREEG DE YAD VASHEM-MEDAILLE?

***Ondanks naspeuringen in een aantal archieven,
is het de Werkgroep Joods Veenendaal nog niet
gelukt om een volledige lijst samen te stellen van
alle namen van (oud-)Veenendalers die ooit de Yad
Vashem-medaille hebben ontvangen.***

Deze onderscheiding wordt uitgebreikt aan hen die in de Tweede Wereldoorlog hulp hebben geboden aan joden. Alleen een persoonlijk verzoek van een in de oorlog geredde joodse medeburger kan tot het toekennen van een onderscheiding aan de redder door het Yad Vashem-instituut leiden. Dit instituut is in 1953 door de Knesset (het parlement van Israël) opgericht ter herdenking van zes miljoen joden die tijdens de laatste wereldoorlog omkwamen, en om diegenen te eren, die zich op bijzondere wijze verdienstelijk hebben gemaakt bij het redden van joden.

In het Yad-Vashem-archief in Jeruzalem zijn alle aanvragen, al of niet toegekend, terug te vinden. Alleen... het archief is nog niet zodanig toegankelijk dat met één druk op de knop alle Veenendaalse 'redders' te zien zijn. Tijdens naspeuringen zijn de leden van de werkgroep, vaak toevalligerwijs, wel op namen gestuit. Op dit moment heeft de werkgroep zekerheid omtrent zes namen van echtparen.

Om die lijst zo compleet mogelijk te maken, wordt een bereop gedaan op de lezers: wie kent (oud-) Veenendalers die deze medaille hebben ontvangen?

Reacties graag aan:

Dick van Kreveld,
Walenburg 11,
3904 JM Veenendaal,
Telefoon: 0318 - 511383

(foto Historische Vereniging)

Joden gingen volledig op in de plaatselijke samenleving. Louis H. Frijda bijvoorbeeld één van de oprichters van gymnastiek-vereniging Sparta (foto 2 april 1907, Hoofdstraat).

(foto collectie M. Brink)

BOEKBESPREKING

H. van Alfen, *Door armoede en ellende. Verhalen uit de Tweede Wereldoorlog*, uitg. Frits Hardeman Ede, 1998; 233 pag.; prijs: f 35,-

De auteur van dit boek is Herman van Alfen, oud-Veenendaler en inmiddels al weer jaren emigrant in Canada. Veel herinneringen uit zijn jeugdijaren heeft Van Alfen te boek gesteld. Aanvankelijk aarzelde hij wat, zo vernamen we, om al deze verzamelde verhalen als boek te doen uitgeven. Er staan boeiende verhalen in en er wordt veel verteld over het Veenendaal van vlak voor de oorlog. We lezen er over wijlen ds R. Kok en zijn toenmalige Gereformeerde Gemeente. Over zijn daadkracht bij het uitbreken van de wereldoorlog en tijdens de moeilijke oorlogsjaren. Maar ook lezen we verhalen van familiebetrekkingen van de schrijver, waaronder oprecht gelovige mensen waren. We denken aan zijn oma Spies.

We zien een foto van de oude markt tijdens een militaire parade in april 1940. We lezen de belevenissen van velen, die het moeilijk hadden in de oorlog, maar ook van wat er gebeurde op 20 november 1944, toen zes Nederlanders uit Kamp Amersfoort als represaillemaatregel gedood werden op de weg van Veenendaal naar Elst. Onder hen was de bekende predikant B.J. Ader, die in zijn Groninger pastorie meerdere Joden verborgen hield, onder anderen Johanna Ruth Dobschiner. We zien het graf en het erekruis, dat er nog is, op een foto.

We lezen over de verraderlijke en laffe moord op Herman Spies, vlak bij de kerk van de Oud Gereformeerde Gemeente te Overberg. Ook de laffe aanslag op een oud-oom van ondergetekende, Aart Vink, wordt beschreven. Veenendaal is het laatst bevrijd van alle Nederlandse plaatsen. Want nadat de mobilisatie al getekend was in hotel 'De Wereld' te Wageningen, werden er in Veenendaal nog mensen doodgeschoten door verwoed opererende SS'ers. Dit alles is op een eenvoudige en waardevolle wijze beschreven. Het boek ziet er keurig uit en het bevat unieke foto's, die dateren uit het tijdperk voor de oorlog of van de oorlogsjaren. Voor (oud) Veenendalers een must, voor mensen die van alles over de Tweede Wereldoorlog verzamelen een welkome aanwinst.

C. van den Bovenkamp

Uit het archief geplukt

VUILNIS, EEN PAAR SCHOENEN EN EEN UITSCHIEL

De werkgroep Genealogie is momenteel bezig met het lezen en indiceren van het Veenraadschapsarchief van Veenendaal.

Dit keer vonden wij voor u een aantal besluiten, die de veenraden op 13 november 1621 namen; de tekst spreekt voor zich.

D'veenraden van de Gelderse ende Renense veenen ordonneren mits des[e] die gebuijren van 't merckvelt in Venendael dat sij haer mestvaelten ende vulnisse ruijmen ende van 't merckvelt wechbrengen in acht dagen, op poene dat sulcx gedaen sal worden t' hare costen [ende] op gewin van[de] derden pen[ning] ende meer.

*D'veenraden ordonneren den cameraer te geven om Godts wille **Cort Aert XXX st[uiver]s** tot een paer schoen dat hem geleden sal worden in reecken[ing].*

*D'veenraden ordonneren den cameraer te versorgen aen **Cors Dircsz alias Pluckappel** ten respecte van sijn ouderdom ende armoet drie stuijvers ter weeck aen botter ende broot ter tijt toe hij in een gasthuys versien sal sijn ende 't sal hem 't selve in reecken[ing] geleden worden.*

Werkgroep Genealogie

Bron: Gemeentearchief Veenendaal - VA-14/deel XIII/folio 147vs.

Woordverklaring: 't merckvelt = het marktvelde voor de kerk

poene = boete

cameraer = ambtenaar die het geld van de veenraden beheert.

Tekst tussen [...] zijn afkortingen.

JAARVERSLAG 1998

Bijeenkomsten

De bijeenkomsten van 1998 vonden plaats op 19 maart, 17 juni, 17 september en 25 november. Er werden lezingen gehouden over *De gemeentepolitiek van 1880 tot 1920* (door drs J. Slok, bestuurslid van onze vereniging), over *Fabrieksschoorstenen* (door de heer A. Barnard), *Over tabak en sigaren in Rhenen en Veenendaal* (door de heer H. Dekker) en over *Wilhelmina, Koningin der Nederlanden* (door mevrouw C. ter Laan). Alle bijeenkomsten konden weer gehouden worden in De Meent, dankzij de welwillende medewerking van directie en personeel van dit verpleeghuis.

De maart-bijeenkomst was, zoals gebruikelijk, tevens de jaarvergadering. Het jaarverslag van de secretaris en penningmeester werden goedgekeurd en gaf geen van de aanwezigen aanleiding tot op- of aanmerkingen. De kascontrole-commissie, bestaande uit de heren W. Kok en C. de Kruijff, gaf daarvoor een positief advies. In het bestuur trad de heer L.G.W. Smolders volgens rooster af en kozen de leden op voorstel van het bestuur de heer H. Henzen voor hem in de plaats.

Overige activiteiten

De werkgroep genealogie liet het licht zien van de *Luid- en begraaftelden 1574-1812* (een uitgave met veel voor genealogen interessante gegevens) en overhandigde op 17 juni het eerste exemplaar aan burgemeester Spros.

Het bestuur blijft zich onder meer inspannen voor een documentatiecentrum voor de vereniging in de nieuwe vestiging van de bibliotheek. Er is geregeld overleg met Historisch Museum Het Kleine Veenlo. De heer D.J. Bouwhuis vertegenwoordigde de historische vereniging ook dit jaar in de Monumentencommissie. De meeste werkgroepen waren weer actief; het bestuur houdt contact met de werkgroepen.

Medewerkers

Ook in 1997 kon de historische vereniging rekenen op steun en hulp van verschillende vrijwilligers, die veelal belangeloos werk voor de vereniging verrichtten. Graag maken we als bestuur van de gelegenheid gebruik om op deze plaats hiervoor onze dank uit te spreken. In het bijzonder de leden van de werkgroepen en de redactie, die belangeloos tijd en energie steken in verenigingsactiviteiten.

Ledental

Per 31 december 1998 telde de vereniging 658 leden.

HISTORISCHE VERENIGING OUD VEENENDAAL
REKENING 1998

<u>Inkomsten/uitgaven terzake van:</u>	<u>Inkomsten</u>	<u>Uitgaven</u>
A. Contributies en donaties	f. 17.178,00	f. 0,00
B. Bijdragen van sponsors en subsidies	f. 1.600,00	f. 0,00
C. Bankrenten en –kosten	f. 962,97	f. 12,40
D. Uitgave van publicaties e.d.	f. 2.914,25	f. 2.932,43
E. Blad Oud Veenendaal	f. 373,00	f. 19.188,86
F. Lezingen/bijeenkomsten	f. 0,00	f. 1.035,00
G. Werkgroepen, commissies en documentatie	f. 0,00	f. 596,43
H. Administratie	f. 4,80	f. 928,17
I. Bestuurskosten	f. 586,00	f. 1.462,00
J. Contributies en lidmaatschappen van andere instellingen en organisaties	f. 0,00	f. 326,34
K. Diversen	f. 0,00	f. 80,45
Totaal	f. 23.619,02	f. 26.562,08
Nadelig saldo	f. 2.943,06	
Algeheel totaal	f. 26.562,08	f. 26.562,08

★

BALANS PER 31 DECEMBER 1998

<u>ACTIVA</u>		<u>PASSIVA</u>	
Saldi:			
Kas	f. 283,30	Eigen vermogen 1 jan. 1998	f. 10.377,23
Bank (ver. rek.)	f. 1.270,76	Nadelig resultaat 1998	f. 2.943,06
Bank (rend. rek.)	f. 19.503,80	Eigen verm. 31 dec. 1998	f. 7.434,17
Postbank, giro	f. 11.543,81	Algemene reserve	f. 15.000,00
Depot PTT Post	f. 75,00	Vooruit ontvangen	
Overige bezittingen	f. PM*	contributies over 1999	f. 10.242,50
Totaal	f. 32.676,67		f. 32.676,67

★

ENKELE AANTEKENINGEN BIJ DE JAARSTUKKEN 1998

PM* Staat van overige bezittingen: bestaande uit brochures, uitgaven en andere op voorraad gehouden publicaties, bestemd voor de verkoop en/of welkomstgeschenk nieuwe leden.

- A. Contributie en donaties: in 1998 bedroeg het gemiddelde contributiebedrag per lid f. 28,44 (1997 gemiddeld f. 28,57).
- B. Sponsorbijdragen: Twee adverteerders op de bladwijzers hebben samen f. 500,- bijgedra-

gen. Voorts hebben Notariskantoor Mr. R. Ottens, Rabobank Veenendaal, Buro Steitner b.v. en Hennie Henzen Reklame een bijdrage geleverd ter dekking van de kosten van het eindejaarsgeschenk "*Veenendaal in historisch perspectief*", tot een gezamenlijk bedrag van f. 1.100,-.

- D. De kosten van de uitgave "*Luid- en begraafgeld te Veenendaal*" zijn helemaal ten laste gebracht op het voorgaande jaar. De verkoop verloopt minder voorspoedig dan verwacht, als gevolg van wat laat op gang komende promotie door gezaghebbende landelijke instituten op het gebied van genealogie.
- E. Blad *Oud Veenendaal*: tot en met 1997 is het blad gedrukt door Drukkerij Davelaar. Nadat deze zijn activiteiten beëindigde, is gekozen voor Buro Steitner b.v. De drukkosten bedragen f. 15.115,60, de overige kosten hebben o.a. betrekking op de uitgave "*Veenendaal in historisch perspectief*" (f. 1.230,-), verzendkosten (f. 1.365,-) en opmaakkosten (f. 1.000,-).

★

HISTORISCHE VERENIGING OUD VEENENDAAL **BEGROTING 1999**

<u>Geraamde inkomsten/uitgaven terzake van:</u>	<u>Inkomsten</u>	<u>Uitgaven</u>
A. Contributies en donaties	f. 17.000,00	f. 0,00
B. Bijdragen van sponsors en subsidies	f. 1.000,00	f. 0,00
C. Bankrenten en -kosten	f. 600,00	f. 0,00
D. Uitgave van publicaties en dergelijke	f. 1.000,00	f. 500,00
E. Blad Oud Veenendaal	f. 500,00	f. 16.800,00
F. Lezingen	f. 0,00	f. 1.000,00
G. Werkgroepen, commissies, documentatie	f. 0,00	f. 1.000,00
H. Administratie	f. 0,00	f. 700,00
I. Bestuurskosten	f. 0,00	f. 900,00
J. Contributies en donaties	f. 0,00	f. 350,00
K. Diversen	f. 0,00	f. 200,00
Totalen	f. 20.100,00	f. 21.450,00
Verwacht nadelig resultaat	f. 1.350,00	
	f. 21.450,00	f. 21.450,00

De begroting voor 1999 is sober gehouden. Ons blad *Oud Veenendaal* vormt, samen met de bijeenkomsten, de ruggesgraat van de vereniging. Toch willen we trachten ons ook hierin enige financiële beperkingen op te leggen, overigens zonder dat dit ten koste zal gaan van de inhoudelijke kwaliteit. Teneinde ook in de toekomst in staat te zijn u het nodige lees- en luistergenoe- gen te verschaffen, acht het bestuur een contributieverhoging noodzakelijk. Tijdens de komende verenigingsavond wordt u voorgesteld om de jaarlijkse contributie, welke sinds de oprichting van de vereniging f. 25,- bedraagt, met ingang van het jaar 2000 te verhogen naar f. 30,- per jaar.

MEDEDELINGEN

- Op donderdag 1 april is de volgende bijeenkomst van Oud Veenendaal gepland. Op die avond zal het leven en het werk van de bekende Veenendaalse publicist centraal staan. De heer A. Valkenburg hoopt deze avond voor ons te verzorgen.

dus:

- donderdag 1 april 1999
- de heer A. Valkenburg
- over 'Rik Valkenburg (1923-1994), verteller en publicist'
- in de grote zaal van De Meent, Grote Beer 10
- aanvang 19.45 uur
- iedereen hartelijk welkom

- Mocht u uw contributie voor 1999 nog niet voldaan hebben (minimaal f 25,- per jaar), wilt u dat dan zo spoedig mogelijk doen? U bespaart daarmee de penningmeester en administrateur een hoop extra werk. Hoewel zij zich met plezier voor onze vereniging inzetten, kunt u ervan verzekerd zijn dat zij u erkentelijk zijn voor een vlotte betaling!

- Zoekt u een origineel cadeau? Bij de administrateur zijn allerlei leuke Veense historische prenten en boeken verkrijgbaar. De overzichten daarvan worden regelmatig op de laatste pagina(s) van dit blad afgedrukt. Een idee is misschien ook om iemand eens een jaarabonnement cadeau te geven.

Oud Veenendaal

Juni 1999

★ 14e jaargang, nummer 2
verschijnt 4 maal per jaar

Redactie

Dr R. Bisschop, eindredactie

Drs A.C. van Grootheest

J. Mouthaan, lay-out

H. Henzen

Bestuur

G. Verhoef r.a., voorzitter

Mr R. Ottens, secretaris

W. Brands, penningmeester

D.J. Bouwhuis

J.T. Slok

H. Henzen

Mevr. T. Valkenburg-van Bruxvoort

Secretariaat:

Postbus 1099, 3900 BB Veenendaal, telefoon 0318-552828

Ledenadministratie:

mevr. H. Brands-van Ravenswaaij, Middellaan 77, 3904 LE Veenendaal, telefoon 0318-513650

Werkgroepen en Commissies:

D.J. Bouwhuis, Bezaan 1, 3904 PA Veenendaal, telefoon 0318-528830

Postbank:

nr. 4043117, t.n.v. Historische Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt f 25,- per jaar. Voor leden tot 18 jaar f 10,- per jaar.

Losse nummers van dit blad f 7,50

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Druk: Buro Steitner BV

*Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.*

Historische Vereniging Oud Veenendaal

INHOUD jaargang 14, nummer 2 (juni 1999)

35	<i>Van de redactie</i>	
37	<i>De sigarenindustrie in Veenendaal</i>	H. Dekker
52	<i>Herinrichting van de Markt</i>	
55	<i>Over asperges, varkens en rode kool</i>	J. Slok
64	<i>Berichten van het Kleine Veenloo</i>	
66	<i>Mededelingen</i>	

De Markt (foto H. Henzen).

VAN DE REDACTIE

U kent ze misschien nog wel, die oude schoolwandkaarten van Nederland. Soms staan daar op bij de verschillende plaatsen de 'mid-delen van bestaan' vermeld. Steevast staat er dan bij Veenendaal: textiel en sigaren.

In het eerste artikel in dit nummer van Oud Veenendaal vertelt de heer Dekker meer over de achtergronden van de Veense sigarenindustrie. Dit is een samenvatting van de lezing die hij hierover vorig jaar voor onze vereniging verzorgde.

Het tweede artikel, van de hand van ons bestuurslid Johan Slok, gaat echter in op een onderwerp dat u niet op die oude wandkaarten aantreft, namelijk de landbouw in Veenendaal. Kort geleden kreeg de Historische Vereniging Oud Veenendaal het archief van het 'Genootschap voor Landbouw en Kruidkunde afdeling Veenendaal'. Op basis van deze archiefstukken beschrijft de heer Slok de activiteiten van deze vereniging, en daarbij wordt tevens iets zichtbaar van de betekenis die de landbouw voor onze gemeenschap heeft gehad. Een boeiend verhaal, met veel onbekende gegevens!

Daarnaast maken we in dit nummer melding van de activiteiten die het bestuur onderneemt in het kader van de gemeentelijke plannen voor de 'herinrichting' van de Markt. Dat er op die plek in ons centrum iets moet gebeuren, daarover zijn we het wel eens. Maar het zou een ernstige aantasting van de Markt als monument zijn, als de helling tussen de Oude Kerk en de Hoofdstraat zou moeten plaats maken voor een 'ondermarkt' en een 'bovenmarkt'. Een niveauverschil daartussen is historische gezien volstrekt misplaatst.

Gelukkig is het historisch besef in onze gemeente de laatste jaren sterk toegenomen. We mogen dus hopen dat de gemeenteraad, die hierover uiteindelijk moet beslissen, zich realiseert dat monumenten niet alleen bouwwerken zijn, maar dat daartoe ook het oude beeld van de Markt behoort. Ter illustratie nemen we een tekening op van de Markt zoals deze op historisch verantwoorde wijze heringericht zou kunnen worden.

Ook de komende verenigingsavond staat op een bijzondere manier in het teken van monumenten...

We hopen dat u opnieuw met genoeg kennis neemt van deze artikelen over oud-Veenendaal.

de redactie

De voormalige panden van de Ritmeester Sigarenfabrieken aan de Kerkewijk
(foto J. Mouthaan).

DE SIGARENINDUSTRIE IN VEENENDAAL

Uit het verslag van een in 1815 gehouden enquête betreffende de nijverheid in de provincie Utrecht blijkt dat toendertijd in Veenendaal vrijwel uitsluitend textielfabrieken stonden. De sigarenindustrie is pas in de twintigste eeuw een belangrijke rol gaan spelen. Het hoogtepunt lag juist voor het uitbreken van de tweede wereldoorlog, toen 2300 personen in de sigarenfabrieken werkzaam waren. Dat was meer dan tweederde van de beroepsbevolking in Veenendaal en bijna tien procent van het personeel in deze bedrijfstak in Nederland.

Tabaksteelt in de omgeving

De sigarenfabrieken werden meestal gevestigd in plaatsen waar kennis op het gebied van tabak aanwezig was. In Amsterdam en Rotterdam waren belangrijke tabaksmarkten en in zuidoost-Utrecht werd veel tabak verbouwd. Toen de sigaar in het begin van de negentiende eeuw in Nederland populair werd, was de stap naar fabricage voor enige ondernemende lieden met door handel of teelt verkregen tabakskennis niet groot.

De uitheemse tabaksplant is na de ontdekking van Amerika over Europa verspreid. Vanaf 1615 kwamen er tabaksvelden in de provincie Utrecht, het eerst in Amersfoort. Deze cultuur breidde zich in zuidelijke richting uit naar de relatief warme zuidelijke hellingen van de Utrechtse Heuvelrug en ook naar de vruchtbare Betuwe. Het werd een belangrijke bron van inkomsten voor de boeren.

Stichts Veenendaal werd als het ware overgeslagen. De grond was vaak te nat en minder vruchtbaar en daardoor niet geschikt voor de tabaksbouw. In de statistieken is dan ook niets over tabak te vinden. Wel is bekend dat de uit Elst afkomstige Lard van den Berg achter zijn huis in de Zandstraat een tabaksveldje had en dat hij in de Tweede wereldoorlog, toen de import van

tabak stagneerde, tijdelijk veel navolgers kreeg. De opbrengst mocht echter geen naam hebben.

In Gelders Veenendaal was de teelt wel belangrijk. In 1749 was daar dertien procent van alle hoofden van huishoudens in de tabak werkzaam. Als blijk van de tabaksteelt in Amerongen, Elst en Rhenen staan daar nog enige tientallen grote schuren die voor het drogen van de tabak hebben gediend.

Ook aan de Stationsstraat in Veenendaal heeft een grote schuur gestaan van de familie Geerenstein, maar dat was een uit Elst afkomstige droogschuur die hier slechts als stal voor het vee dienst gedaan heeft.

De tabaksschuur aan de Stationsstraat (foto Historische Vereniging).

Tabak werd gepruimd, gesnoven en gerookt. Vanuit de huisnijverheid werden in tal van plaatsen tabaksspinnerijen en kerverijen gevestigd. Door de tabak op rollen te spinnen kon opslag en vervoer vereenvoudigd worden. De tabak werd voor het gebruik in kleine stukjes gekerfd. Voor het binnen-goed van sigaren werd aanvankelijk tabak uit de omgeving gebruikt, maar deze werd gaandeweg verdrongen door geïmporteerde soorten van een betere kwaliteit uit (sub)tropische gebieden. De inlandse tabaksteelt onder-vond hiervan veel concurrentie. De lage prijs was een bijkomende factor die een sterke afname van de verbouw veroorzaakte. De genadeklap kwam aan het eind van de jaren zestig, toen een schimmelziekte, blue mould genaamd, verdere teelt onmogelijk maakte.

De eerste fabrieken

Veenendaal was in de eerste eeuwen van zijn bestaan een dorp van turf-stekers, wolkammers en spinners. In 1808 was 65% van de beroepsbevol-king in de textielsector werkzaam. De teruggang in het veenbedrijf kon gecompenseerd worden met werk in de wolnijverheid. De grondstof was ruimschoots voorhanden. De minder vruchtbare grond in de omgeving was geschikt voor het weiden van schapen. De huisnijverheid kon onder gun-stige voorwaarden van voldoende grondstoffen en arbeidskrachten uit-groeien tot een belangrijke industrie. Rond 1840 waren er drie fabrieken met in totaal 310 arbeiders. Aan het eind van de negentiende eeuw, toen de sigarenfabricage in Veenendaal nogal aan de late kant haar intrede deed, was dit aantal opgelopen tot meer dan 1500.

De Amsterdammer Abraham Cohen had in 1705 een tabakspinnerij in Veenendaal. In de archieven is schaarse informatie te vinden over een tabaksfabriek in 1865 en twee kerverijen voor pijptabak in 1886 in Veenendaal. De eerste sigarenfabriek in Nederland werd in 1826 in Kampen gesticht. In 1851 had Wageningen al vier sigarenfabrieken en in Rhenen werden vanaf 1852 in hoog tempo fabriekjes gevestigd. Daar zijn er meer dan veertig geweest, die allemaal verdwenen zijn. In veel gevallen ontstonden de fabrieken vanuit de bestaande huisindustrie, die tot het begin van de jaren twintig een grote omvang had. Zo bleken bij een telling in 1911 in Veenendaal 457 ruimten te zijn waar tabak verwerkt werd.

De sigaar

Columbus en zijn metgezellen troffen in het Caribisch gebied indianen aan die opgerold tabaksblad aan één kant aanstaken en de walm van deze voorloper van de sigaar opzogen. Pas twee eeuwen later werd via Spanje het roken van sigaren ook in Europa populair. Thuiswerkers namen aanvankelijk het leeuwendeel van de productie voor hun rekening.

Toen de fabrieken ontstonden, kon daar tabak verkregen worden en later leverde men er sigaren voor terug. Eerst gebruikte men inlandse tabak, maar na 1900 had de tabak van betere kwaliteit uit Sumatra, Java, Cuba en Brazilië de soort uit deze omgeving vrijwel volledig verdrongen. De eerste bewerking van het tabaksblad bestond uit het ontdoen van dikke nerven en stelen, het zogenaamde strippen. Het overblijfsel werd in kippen- en duivenhokken gebruikt of ondergespit om ongedierte, dat de geur slecht verdragen kon, op een afstand te houden. Een van de mannen die het afval bij de Veenendaalse fabrieken ophaalde, kreeg prompt de bijnaam 'Stelen Keessie'.

Sigarendozen uit Veenendaal. Ze zijn er in vele maten en vormen (foto Historische Vereniging).

Melanges van soms meer dan twintig soorten vormden het kort gesneden binnengoed dat in een omblad gerold werd. Deze werden in de pasvormen van sigarenplanken tot uniforme 'bosjes' geperst. Om de beste tabaksbladen soepel te maken werden deze bevochtigd en hieruit werd met veel behendigheid het geurige, fijne dekblad of 'dekkertje' gesneden, in spiraallijn om het bosje gewonden en op de kop vastgeplakt. Nu hoefden de sigaren alleen nog maar te drogen, waarna ze na controle in dozen verpakt konden worden. Inspectie op kleur en lekken was belangrijk, want zoals een deskundige zei: 'Sigaren zijn als vrouwen. Als ze vaak uitgaan, deugen ze niet.'

Voor de thuiswerkers was de investering om te kunnen beginnen minimaal. Met een zinken plaat op tafel, een mesje en een bakje met stijfsel kon men aan de slag. Als het dekblad te droog was, nam men een slok water in de mond en sproeide die over de tabak uit.

Sigaren worden in vele modellen gemaakt, variërend van de kleine senoritas tot de torpedovormige bolknak. Er zijn modellen die alleen machinaal vervaardigd kunnen worden.

Tot circa 1920 was alles handarbeid en ook na de introductie van de eerste machines voor het strippen van de tabak bleef het een arbeidsintensieve bedrijfstak. Een goede sigarenmaker kon 3000 tot 4000 sigaren per week vervaardigen. Ooit is tabak in Europa als een sierplant en daarna als geneesmiddel voor tal van kwalen geïntroduceerd. In schrille tegenstelling hiermee mogen nu tabakswaren in advertenties slechts aangeprezen worden als in overeenstemming met het desbetreffend Koninklijk Besluit de zin 'Brengt de gezondheid ernstige schade toe' toegevoegd wordt.

Sigarenfabieken in Veenendaal

In 1887 werd op de Kerkewijk een tabakskerverij gevestigd door Jochem van Schuppen, telg uit een uit Duitsland afkomstig geslacht. Spoedig werden in Veenendaal ook sigaren gemaakt en in 1889 richtte Jochem samen met zijn broer Marinus de eerste sigarenfabriek op, de 'Fa. Gebr. Van Schuppen Tabak- en Sigarenfabriek De Nijverheid'. De zaken gingen goed en het gebouw aan de Markt moest binnen vijf jaar uitgebreid worden. Er werkten toen tachtig volwassenen en kinderen. De naam van de fabriek

FABRIEK	ADRES	DATA	ENIGE MERKEN
Ritmeester v/h De Nijverheid (J. van Schuppen)	Kerkewijk 65	1939, 1700 man 1887-	Solist, Hollands Glorie, Chopin, Cromwell, Beer, Romera, Ritmeester
Panter v/h Sumatra (H. & J. van Schuppen)	Kerkewijk 111	1970, 450 man 1920-	Bouquet, Oude Doos, Sprint, Probolingo, Gazelle, Panter
Edelman (Buddingh en Van Rennes)	Prins Bernhardlaan 150	1940, 71 man 1915-1951	Beschermheer, Elim, Hilversums Raadhuis, Edelman
Cavansa (C.A. van Schuppen)	Kerkewijk 15	1935, 100 man 1926-1960	J.S.Bach, Mimosa, Fugger, Cavansa
Monte Christo (Gebr. van Manen)	De Heuvel 7	1935, 35 man 1924-1956	Kroontjes, Mercedes, Carillon, Monte Christo
Beco (J. van Beek)	Kostverloren 14	1955, 15 man 1923-1966	Venita, Beco
J.Buddingh & Zn.	Buurtlaan 42	1941, 2 man 1924-	Elegant, Excellent, Enorm
G.J. Wennekes	Munnikenweg 143	1 man, 1909-1950	Kangaroo, Superiores
Van Voorthuisen	Hoofdstraat		
Gebr. Diepenveen			
P. ter Haar			
C. Boonsaaijer	Gelders Veenendaal		
S.H. van Aalten	Hoofdstraat	1921-1922	Huis
Van der Sluis	Kerkewijk	1908-1914	In 't Wapen van Batavia
D. van Doorn	Davidstraat 17	1918-	Laperla, Vinkjes
C. Takken	Buurtsteeg 77		

werd later gewijzigd in het als merk populair geworden Ritmeester. Deze is altijd de grootste sigarenfabriek in Veenendaal geweest en de enige die nu nog in bedrijf is.

Zoals uit de tabel is op te maken, zijn er zestien grote en kleine fabrieken geweest. Het maximale aantal werknemers, het desbetreffende jaar en de jaren van oprichting en sluiting zijn in de derde kolom aangegeven. Dit soort gegevens is van de kleine fabrieken niet altijd bekend.

Rond de eeuwwisseling is veel van thuiswerkers gebruik gemaakt. De omstandigheden waaronder het gehele gezin sigaren maakte, waren bedroevend. Zestigurige weken van eentonige arbeid in een vaak koude, stoffige omgeving voor een loon van f 3,50 - onvoldoende voor de aanschaf van goed eten en drinken - waren de oorzaak van een slechte gezondheid. De socialistische voorman Domela Nieuwenhuis beschreef in 1898 de arbeiders als 'de blanke slaven waarvan de helft aan longtering stierf, velen voor hun vijfentwintigste jaar'. En ook bij ds. Ph.J. Hoedemaker had de jeugdige fabrieksbevolking van Veenendaal blijkens een brochure in 1875 deernis opgewekt.

Al in 1887 was de eerste van vier vakbonden opgericht. Door middel van stakingen dwongen de bonden in 1920 een CAO af die voor beperking van de huisindustrie zorgde. Een jaar later deed de Tabakswet de rest. Logisch dat daarna juist in de jaren twintig veel fabrieken werden gesticht.

De bedrijfstak kreeg vervolgens te maken met de algemene malaise van de crisistijd. Om de werkloosheid tegen te gaan, werd in 1936 een wet aangenomen die verdere mechanisatie verbood. Deze wet is tot 1953 van kracht gebleven.

Aan de Ritmeester gingen de problemen opmerkelijk genoeg grotendeels voorbij. De fabriek beleefde een hoogtepunt na de introductie van de zeer succesvolle bolknak in 1936, net toen de werkloosheid de grootste omvang had.

Kort voor de Tweede wereldoorlog liep het personeelsbestand op tot 1700. Terwijl het toen met de sigarenindustrie beter ging, ondervond de textiel een teruggang. Veenendaal werd een dorp van sigarenmakers in plaats

van textielarbeiders. In de bloeiperiode werden in plaatsen als Kampen en Culemborg arbeiders geworven en toen men nog niet aan de vraag kon voldoen, werden elders filialen gesticht.

Nieuw personeel werd vaak eerst aan het strippen gezet, daarna kon men het bosjesmaken proberen en als laatste stap in het leerproces mocht men, te beginnen met de senioritas, de eerste sigaren gaan maken.

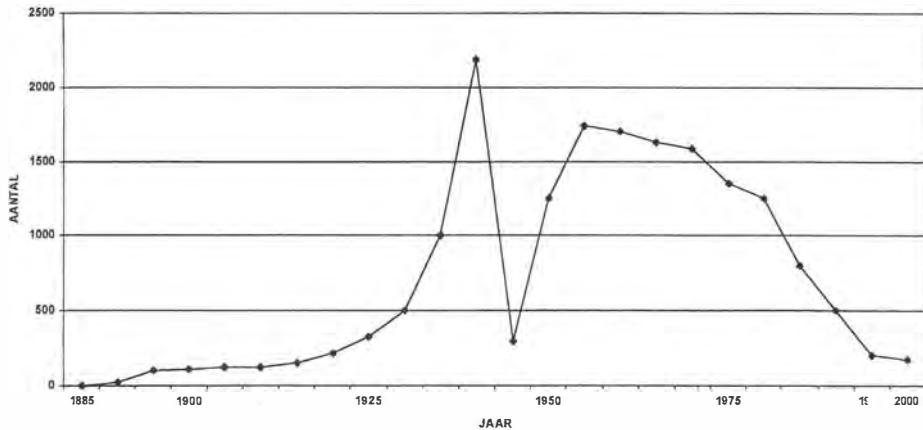
Net als in Rhenen begon men in Veenendaal met een sigarenmakers-schooltje.

Het sigarenmakersschooltje stond op de plek waar nu de parkeerplaats tegenover juwelier Van Manen is (foto H. Henzen).

De curve die hierna is opgenomen, toont duidelijk het grote belang van de sigarenindustrie aan. De knikken in de curve zijn veroorzaakt door de tabakswet, de bolknak, de Tweede wereldoorlog, de mechanisatie na

SIGARENMAKERS IN VEENENDAAL

opheffing van het machineverbod en de concurrentie uit de lage lonen-landen.

Momenteel werken bij de Ritmeester 180 man die gezamenlijk meer dan 125 miljoen sigaren per jaar produceren in het pand aan de Kerkewijk dat in 1913 gebouwd is.

In de jaren dat het merendeel van de sigaren met de hand geproduceerd werd, had Ritmeester het voormalige pand van de textielfabriek van Roessing over het spoor in gebruik. Dit gebouw heeft de slopershamer overleefd. Dat geldt ook voor de voormalige fabrieken van De Edelman (leegstaand en rijp voor de sloop), Cavansa (nu een winkel) en Monte Christo, waarbij de naam niet doet vermoeden dat er nu een moskee in gevestigd is.

In de tabel staat een beperkt aantal merken die in gebruik geweest zijn. Vaak greep men terug op de historie, maar ook diernamen en superlatieven die de kwaliteit moesten weerspiegelen werden populair. Meestal werden de merken wettig gedeponeerd om navolging te voorkomen.

Toch werd met een schuin oogje naar elkaar gekeken. Zo had Ritmeester zijn 'Chopin' en Cavansa zijn 'Bach'. En was het toeval dat Monte Christo 'Mercedes' als merk voerde en Takken 'Benz'? Er zijn in totaal meer dan zestig merken bekend en via Ritmeester komen er nog steeds bij, zoals het laatste succesnummer 'Mood'. De fabrikanten deden ook vroeger al van alles om hun producten goed te presenteren.

De sigarenbandjes werden oorspronkelijk aangebracht om het punt aan te geven tot waar de sigaar gerookt kon worden en tevens om het laatste stukje bij elkaar te houden.

Later werden kleurige bandjes en ook fraai beplakte dozen aangewend om de keuze van de koper gunstig te beïnvloeden. De Ritmeester en Panter waren zo verstandig om tijdens de tabaksschaarste in de Tweede wereldoorlog een ander merk voor de sigaren van bedenkelijke kwaliteit te gaan voeren, respectievelijk 'Hollands Glorie' en 'Uit de Oude Doos', met op de bandjes de door de Duitsers ingevoerde code K836.

De Panter zorgde voor een goede presentatie van de producten (foto H. Henzen).

Naast inlandse tabak werd in enige fabrieken zelfs kersenblad en aardappelloof in het binnengoed verwerkt met er omheen een omblad van papier. Niettemin stuurden afnemers in de oorlog bedelbrieven naar de fabrieken om een voorraadje van deze surrogaatsigaren te mogen ontvangen.

De bezetter eiste ook zijn deel van de productie maar als de sigarenmakers in de gaten hadden dat er voor de Duitsers gewerkt moest worden, dan begon een langzaam-aan-actie. Na de oorlog volgde een periode van opleving, maar de bedrijven die het overleefd hadden, moesten de één na de ander de poorten sluiten. De Panter werd overgenomen door Agio en de productie verdween uit Veenendaal. De kleinere fabrieken stopten of gingen failliet.

De toekomst

De sigarenindustrie in Veenendaal heeft lange tijd geprofiteerd van goedkope arbeidskrachten en met name in het begin van de plaatselijk aanwezige grondstoffen. Toen vooral na de Tweede wereldoorlog de buitenlandse concurrentie uit de lage lonen-landen als Cuba sterk opkwam, konden de meeste fabrieken in Veenendaal en omgeving zich niet meer handhaven.

EDELMAN-SIGAREN

== Fabrikaat **BUDDINGH & v. RENNES** — **VEENENDAAL** ==

De Ritmeester vormt hierop de enige uitzondering, hoewel ook deze pionier en laatste der Mohikanen niet meer zelfstandig is. Sinds 1989 is het bedrijf onderdeel van de Zwitserse tabaksreus Burger Söhne. Ritmeester heeft op de sterk concurrerende markt een strategie gekozen die zich richt op de wat duurdere kwaliteitssigaren. Dit komt tot uitdrukking in de ingelijfde merken als Oud Kampen en Hajenius.

De anti-rook lobby richt zich vooral op de sigarettenindustrie; de sigarenfa-

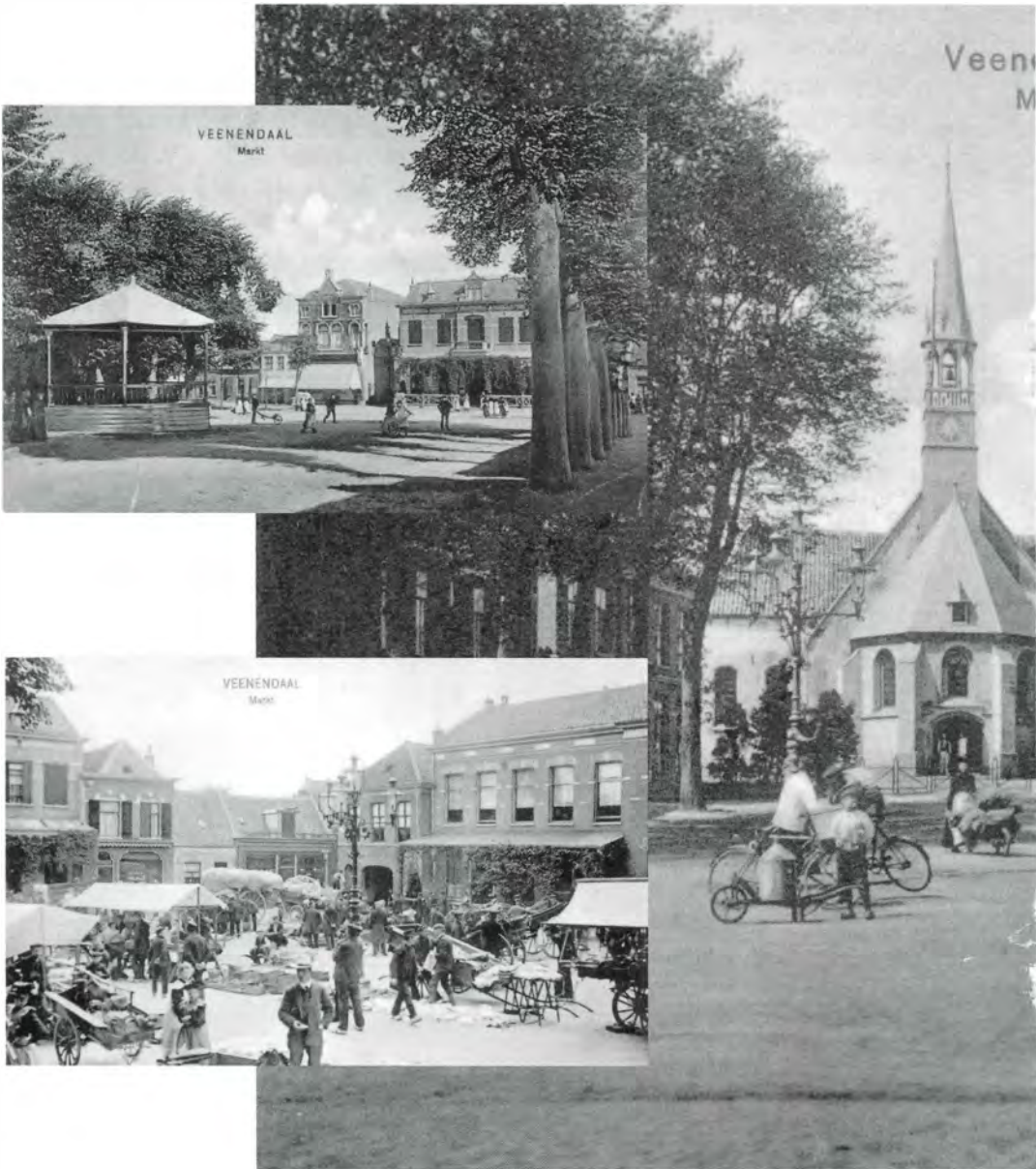
braken hebben daar minder last van. Sigaren worden zonder te inhaleren gerookt en van verslaving is geen sprake.

Na de teruggang van de bedrijfstak in de jaren zestig door de verminderde vraag kan nu geconstateerd worden dat er vooral in Amerika een opleving plaatsvindt. De vooruitzichten voor de sigarenindustrie zijn sinds jaren weer beter en dat geeft ook voor de Ritmeester vertrouwen in de toekomst.

H. Dekker

Bronnen

- * G.A. Brongers, *Nicotiana Tabacum* (Groningen 1964)
- * H.K. Roessingh, *Inlandse tabak* (Wageningen 1976)
- * K.E. Sluyterman, *Sigarenmaken in het Gelderse rivierengebied* (Doetinchem 1984)
- * D. Pezarro, *De teelt van tabak in Amerongen en omgeving* (Amerongen 1987)
- * *Schimmelpenninck sigarenfabrieken* (Wageningen 1993)
- * R. Valkenburg, *Daar krijg je geen tabak van* (Veenendaal 1985)
- * W. van Amerongen, *Ritmeester Intimus* (Veenendaal 1988)
- * Bureau van de Nederlandse vereniging voor de sigarenindustrie, *De Sigaar* (Eindhoven)
- * C. Hollaar, *Cunera Sigaren* (Beverwijk 1940)
- * R. Kaal, *De sigaar* (Amsterdam 1998)
- * 'Het ontstaan der sigaar' (*De Huisvriend*, 1894)
- * Archieven van de gemeenten Rhenen, Veenendaal en van de heer J.E. Romkes te Goirle
- * Interviews met G. Demoet, G. Hovestad, F. Spies, W. Tollenaar en R. van Rotterdam
- * Het beeldmateriaal is o.a. te danken aan H. Henzen.

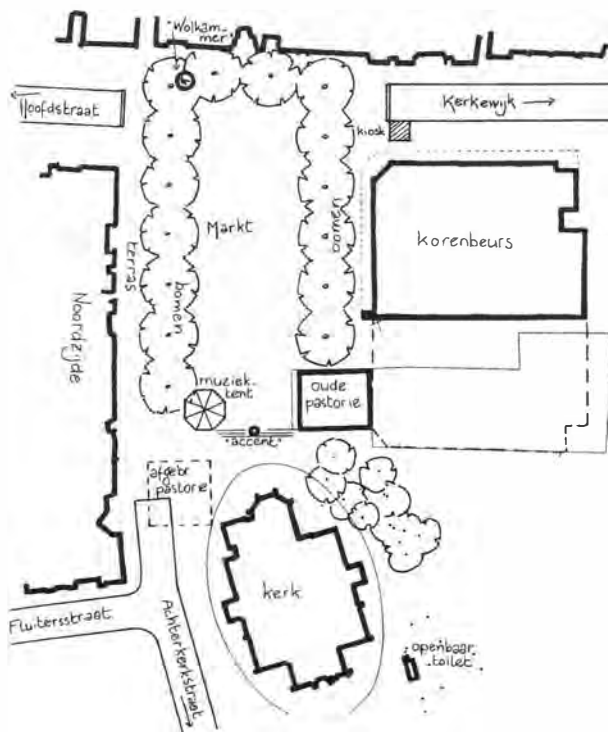
Foto's van de Markt in vroeger jaren (foto H. Henzen).

Indaal
markt

De Markt

Kortgeleden trad de gemeente naar buiten met plannen voor de herinrichting van de Markt. Dat is historisch gezien een gevoelige plek in onze gemeente. De vereniging is daarom van mening dat bij de vormgeving van deze plek de historische belangen het zwaarst moeten wegen. Toen in 1986 dezelfde kwestie aan de orde was, heeft de Historische Vereniging Oud Veenendaal een voorstel gedaan voor een herinrichting van deze plek (*Oud Veenendaal* 1.3 (1986), p. 21-28). Als het plan volgens onderstaande tekening uitgevoerd zou worden, wordt daarmee de betekenis van de Markt voor het ontstaan van Veenendaal onderstreept. Dan heeft onze gemeente er een gerestaureerd monument bij! Hiernaast treft u de brief aan die het bestuur over deze kwestie aan de gemeente heeft gezonden.

Ontwerp voor een indeling van het marktplein. Deze is vergroot en daarom blijvend geschikt voor de weekmarkt.

HISTORISCHE VERENIGING OUD VEENENDAAL

College van Burgemeester en
Wethouders Veenendaal
Postbus 1100
3900 BC VEENENDAAL

Postbus 1099
3900 BB Veenendaal
tel. 0318-552828

Postbankrek.nr: 4043117
Rabobankrek.nr: 39.51.10.106
t.n.v. Oud Veenendaal

betreft: Markt te Veenendaal

Veenendaal,
29 april 1999,

Geacht College,

In de laatste vergadering van de commissie eigendommen is, naar wij hebben vernomen, onder andere aan de orde geweest de mogelijke aanpassing van de Markt in verband met een te creëren bewaakte fietsenstalling.

Alhoewel wij onderschrijven dat voor de huidige fietsenoverlast aan de zuidzijde van het centrum snel een oplossing moet komen zijn de huidige plannen, waarin een zogenaamde lage en hoge markt wordt gecreëerd met een niveauverschil van meer dan 2.50 meter, een extreme ingreep in de Markt zoals deze sinds het ontstaan van Veenendaal zich heeft ontwikkeld, namelijk oplopend van de Kerkewijk naar de Achterkerkstraat.

Als Historische Vereniging Oud Veenendaal pleiten wij er voor om deze meest historische plek van Veenendaal niet op een dergelijke wijze op de schop te zetten en het oplopend karakter van de Markt te handhaven. Een fietsenstalling aan de zuidzijde van het centrum zou b.v. ook gesitueerd kunnen worden op één van de parkeerplaatsen aan de Lampegiet.

Wij zouden het zeer op prijs stellen indien de Markt zo veel mogelijk als historische plek in Veenendaal blijft gehandhaafd. Dit kan bevorderd worden met het plaatsen van klassiek straatmeubilair, het plaatsen van bomen e.d. Hiertoe heeft onze vereniging meerdere malen plannen gepubliceerd in ons blad Oud Veenendaal.

Wilt u de mening van vele Veenendalers die de historie van onze plaats een warm hart toedragen in uw besluitvorming betrekken?

Hiervoor zeggen wij u bij voorbaat hartelijk dank.

Met vriendelijke groet,
namens het bestuur H.V.O.V

G. Verhoef
(voorziter)

R. Ottens
(secretaris)

Biggen- en warenmarkt (foto H. Henzen).

OVER ASPERGES, VARKENS EN RODE KOOL

***Het Genootschap voor Landbouw en Kruidkunde
afdeling Veenendaal (1881 - 1909)***

Het waren niet de minste Veenendalers, die op 27 januari 1881 bijeenkwamen om een afdeling van het Genootschap voor Landbouw en Kruidkunde op te richten.1 Burgemeester A.H. Metelerkamp had de leiding. Verder waren aanwezig de wethouders H. van Schuppen en H. Bomas alsmede J. de Ruiter, C. van Doorn, G.J. Hupkes en H. van Schoonhoven. Gemeentesecretaris C.R. van Schuller tot Peursum maakte die dag de notulen. Deze vertegenwoordigers van de gegoede burgerij besloten op 2 februari een oprichtingsvergadering te houden. Men had daarvoor al toestemming van het hoofdbestuur van het genootschap, dat tot doel had de kennis over landbouw en kruidkunde te verspreiden.

Wat bezielde deze burgers om in Veenendaal, een industrieplaats bij uitstek, een vereniging voor met name boeren op te richten?

Men moet echter niet vergeten dat de gemeente Veenendaal aan het einde van de vorige eeuw zo'n vijftig landbouwers en veehouders telde. De gegoede burgerij vond het blijkbaar belangrijk om hen op de hoogte te brengen van nieuwe ontwikkelingen in de landbouw en veeteelt. Wellicht was er ook eigenbelang in het spel. Want een aantal vertegenwoordigers uit de gegoede burgerij was tevens grootgrondbezitter. Het was dus ook in hun belang dat het land zoveel mogelijk vruchten voortbracht. Naast het verspreiden van kennis, zag het genootschap het ook als haar taak om markten te organiseren.

De oprichtingsvergadering van 2 februari 1881 had plaats bij Frans van Lent, eigenaar van De Roskam, een uitspanning op de Markt. De volgende vergadering zou in het hotel van W.A. de Haas worden gehouden, eveneens op de Markt. Zo zorgde men ervoor dat de hotelhouders evenredig aan hun trekken kwamen. Later zou men ook in Sociëteit Amicitia bijeenkomen.

Tijdens de oprichtingsvergadering ging heel wat tijd heen met het kiezen van een bestuur. Er waren diverse stemronden nodig om de zeven bestuurszetels in te vullen. Bij de verkiezing van het laatste bestuurslid staakten de stemmen. Er werden loten gemaakt. De zoon van Frans van Lent trok de naam van H. van Schoonhoven. Naast hem werden als bestuursleden gekozen de heren C.R. van Schuller tot Peursum, S. van Schuppen (wethouder en eigenaar van de sajete- en vijfschachtfabriek), A.H. Metelerkamp, M. van Eden (molenaar) en H.G. van der Poel (oud-burgemeester en oud-wethouder van Veenendaal). Van der Poel zei dat hij zijn verkiezing nog even in beraad wilde houden, omdat hij al in het hoofdbestuur zat als afgevaardigde van de afdeling Wijk bij Duurstede. Dat beraad leidde ertoe dat hij toch plaatsnam in het bestuur van de afdeling Veenendaal. Hij werd meteen gebombardeerd tot voorzitter. Van Schuller tot Peursum nam het secretariaat-penningmeesterschap op zich.

Op 3 maart 1881 was er een ledenvergadering. Er waren in totaal 40 leden aanwezig. Belangrijkste wapenfeit van deze avond was het goedkeuren van het reglement en het verkiezen van Van Schuller tot Peursum tot afgevaardigde van de afdeling Veenendaal in het hoofdbestuur.

Rode kool

Het afdelingsbestuur kwam pas op 1 december 1881 weer bijeen. Op de agenda stond het organiseren van twee lezingen, het doel waarvoor de afdeling eerder dat jaar was opgericht. Men besloot A.F. Marlet uit Hontenisse uit te nodigen voor een inleiding over landbouw.

Deze bijeenkomst had plaats op 21 januari 1882. 'Een vrij talrijk publiek' was opgekomen om de lezing aan te horen. Voorzitter Van der Poel verontschuldigde zich dat de eerste bijeenkomst zo lang op zich had laten wachten. Het ontbrak de afdeling echter aan de benodigde middelen.

Gelukkig was het hoofdbestuur met een bijdrage over de brug gekomen, zodat de leden nu eindelijk kregen waarnaar ze al zolang hadden verlangd. Daarna nam A.F. Marlet het woord. 'Op flinke, degelijke en vooral bevattelijke wijze sprak deze daarna over tuinbouw, ooftteelt en bemesting. Spreker begon met de mededeeling, dat het teelen van enkele groenten en ooft op groote schaal zooals op de wijze als te Ginniken en Prinsenhage geschiedt, een zeer winstgevend bedrijf is en verklaarde dat de lichte gronden in deze streek daartoe zeer geschikt waren. Hij noemde die teelt winstgevend voor eigenaars, arbeiders en industrie.' Marlet beval met name rode kool aan en gaf de Veenendalers enkele tips hoe rode kool het best kan worden bewaard. Hij beval ook de aspergeteelt aan voor deze streek. Asperges zouden goede winsten opleveren. Daarna ging hij in op bloemkool en bessenteelt.

Vervolgens behandelde hij de beste wijze van bemesting van een weiland. 'Ofschoon stalmest volstrekt niet te versmaden is, is zij toch niet voldoende, omdat niet alle stoffen die het vee aan den bodem onttrekt in die mest worden teruggevonden. Men moet dat verlies vergoeden. Aan een mengsel van stalmest, grond en hulpmeststoffen dient men de voorkeur te geven, kalk mag daarbij niet ontbreken.' Zo kregen de Veenendaalse veehouders en landbouwers deskundige informatie om hun bedrijfsvoering verder te verbeteren.

Dat Marlet als spreker zeer in de smaak viel, mag blijken uit het feit dat hij voor 20 april opnieuw werd uitgenodigd. Deze avond hield hij, voor opnieuw een groot publiek, een lezing over het snoeien van vruchtbomen. Hij begon met de aanplant, want daar ging vaak al veel mis. De grond moet eerst diep omgespit worden, 'terwijl men meestal zich tevreden stelt met een klein gaatje te maken waar de boom als 't ware in past en dan met een stuk hout aarde in aanstamp, waardoor de wortels verminkt worden.' Hij drukte de aanwezigen op het hart de vruchtbomen niet in het voorjaar te snoeien, 'daar de boom, de arbeid aan de wasdom zijner takken en vruchten van een jaar lang verliest.'

Na de twee lezingen stuurde het afdelingsbestuur het hoofdbestuur een nota voor de volgende kosten:

Het type boerderij zoals er stonden aan het Boven- en Benedeneind (foto Historische Vereniging).

Bij de voordracht op 21 januari

Fr. Van Lent, stalhouder, afhaken van het station, tollens enz.	f	1,20
H. Heijink, logementhouder, voor vrije kamer, vuur, verlichting enz.		3,—
Advertenties enz. Utrechtsche Courant		3,20

Bij de voordracht op 20 april

Fr. Van Lent, stalhouder, afhaken van het station, tollens enz.		1,20
Idem logementhouder voor vrije kamer, licht enz.		3,—
Advertenties enz. Utrechtsche Courant		3,20

Te zamen	f	14,80
----------	---	-------

Ook in 1883 was Marlet de spreker. 'Op flinke, degelijke en vooral bevatelijke wijze behandelde hij al, wat op het varken betrekking heeft.' Maar het verzorgen van bijeenkomsten was niet de enige activiteit van het genootschap. Men organiseerde tijdens de voorjaarsbeestenmarkten een keuring van vee. Daarbij waren leuke prijzen te winnen. De eigenaar van de beste melkkoe kreeg f 15,-. De eigenaar van de mooiste melkvaars met niet meer dan vier brede tanden kreeg een zelfde bedrag. En tijdens dezelfde markt hield men een loterij van landbouwwerktuigen voor de leden van de afdeling.

Veearts

Ondanks deze activiteiten blijkt het genootschap eind 1885 een behoorlijk bedrag in kas te hebben. Voorzitter H.G. van der Poel 'vraagt of de leden ook voorstellen wenschen te doen, hoe die gelden doelmatig te besteden, of dat men het beter acht de bedragen op de postspaarbank te laten.' Nou, een aantal leden had wel ideeën over de besteding van het kasgeld. Querngester stelde een tentoonstelling van paarden, rundvee, varkens en pluimvee voor. Van Dolder opperde dat de afdeling een goede springstier en een flinke varkensbeer moest aanschaffen ter veredeling van het rundvee en de varkensstapel. De stier zou mooi bij De Haas in de stal kunnen staan. De Haas zei dat hij hier geen bezwaar tegen had, mits hij maar een subsidie kreeg uit de afdelingskas. Maar de meeste aanwezigen voelden weinig voor het aanschaffen van fokdieren. Het voorstel werd met 21 tegen 3 stemmen verworpen. Het voorstel van Querngester daarentegen werd met 22 tegen 2 stemmen aangenomen.

Het bestuur kreeg de opdracht een en ander uit te werken. Tot een eigen tentoonstelling kwam het echter niet. Wel gaf men een subsidie van f 50,- aan de commissie tot bevordering van het marktwezen om een paardenmarkt te organiseren. Ook zij organiseerde in 1886 geen paardenmarkt. Is de crisis waarmee de landbouw van 1878 tot 1895 te maken had daarvan de oorzaak geweest? De spreker tijdens de ledenvergadering van 4 maart 1886 leek daar ook al op te duiden, toen hij de aanwezigen aanspoorde 'om bij de tegenwoordige malaise toch goede moed te houden.'

In 1888 ontstond in het bestuur discussie over de subsidie aan de com-

missie tot bevordering van het marktwezen om een paardenmarkt te organiseren. Secretaris Querngester wilde best een subsidie beschikbaar stellen, maar wilde geen carte blanche afgeven aan de commissie. Hij stelde voor tijdens de markt een paardenkeuring te organiseren. Dat was een veel betere besteding van het geld. Bovendien zouden er dan meer en betere paarden aangevoerd worden. Voorzitter Van der Poel steunde dit voorstel. Hij meende 'dat er op deze manier veel minder knoeierijen zouden plaatsvinden, dan wanneer zooals het nu plaatsvindt de grootste aanvoerder de premie ontvangt.' Andere leden waren echter van mening dat een paardenkeuring teveel zou gaan kosten. Een stierenkeuring was veel beter betaalbaar, zeker als het hoofdbestuur van het genootschap de Veenendalers een bijdrage zou verstrekken. Aldus werd besloten. Het ging rond 1890 langzaam bergafwaarts met de vereniging. Hoewel er in het bestuur nog steeds klinkende namen zaten (de burgemeesters De Wijs en Van Asch van Wijck maakten er deel van uit), vernemen we weinig meer van activiteiten. Men maakte wel plannen voor keuringen en tentoonstellingen, maar er was blijkbaar altijd wel een (niet nader genoemde) reden waarom de zaak niet doorging. Ook werden er geen bijeenkomsten meer gehouden. Er wordt tenminste geen melding van gemaakt in de notulen. In 1891 werd burgemeester Van Asch van Wijck voorzitter van de afdeling. Hij vond dat een goede aanleiding om het bestaansrecht van het genootschap ter discussie te stellen. Dat gebeurde tijdens een algemene ledenvergadering, die werd bezocht door twaalf leden. Aanwezig waren onder meer Hootsen (gemeente-ontvanger), Spencer Elce (VSW), Van Schuppen (wethouder), Van der Schans (wethouder), en Bersma (hoofd van de school). Notaris Sandbrink behoorde ook tot de leden, maar was er die avond niet bij.

Van Asch van Wijck zei eerlijk dat hij had getwijfeld om het voorzitterschap te gaan bekleden, 'omdat de vereeniging zoo weinig blijk gaf van bestaan.' Hij stelde voor dat elk lid een nieuw lid zou aanbrengen. Dan zou de vereniging weer een mooie toekomst tegemoet gaan. De woorden van de voorzitter leidden tot nieuw elan, want diezelfde avond werd besloten tot het houden van een lezing met daaraan gekoppeld een verloting van landbouwwerktuigen. Hiervoor werd f 35,- uit de kas ter beschikking gesteld.

Ook werd besloten dat een of twee keer per maand een veearts spreekuur zou gaan houden in Veenendaal op kosten van de afdeling. Hiervoor hadden de boeren veel belangstelling. Dan hoefden zij niet langer een beroep te doen op veeartsen uit Wageningen of Amersfoort. Dit initiatief zou een paar jaar later leiden tot de komst van de heer Harp naar Veenendaal. Daarmee kreeg het dorp een eigen veearts.

De afdeling vroeg f 100,- subsidie aan bij de rijksoverheid voor een proef met kunstmest. Was dit een idee van Van Asch van Wijck, die als bestuurder de wegen in Den Haag goed kende? Feit is dat de subsidie werd toegewezen. De proef werd onder meer uitgevoerd op weilanden aan het Boveneind, het Benedeneind en het Panhuis.

De bezielende leiding van Van Asch van Wijck legde de vereniging geen windeieren. In februari 1895 vernemen we van een drukbezochte algemene ledenvergadering, waarbij de in Veenendaal bekende inleider Marlet

Boerderij 'Hertestein', voorheen Dijkstraat 136, nu Vondellaan 5 (foto uit ±1954) (foto H. Henzen).

weer als spreker optrad. 'Op zeer boeiendewijze onderhield deze begaafde spreker zoowel de leden als de talrijk opgekomen landbouwers over de tuinbouw, het voeden en verzorgen van kippen, het snoeien van bomen en het voordeeliger houden van moestuinen.'

Einde

In 1895 was de grote landbouwcrisis voorbij. Er zat duidelijk weer muziek in het genootschap. Vele activiteiten werden ontwikkeld, van lezingen tot keuringen en van verlotingen tot prijsvragen. De bezigheden wierpen hun vruchten af, want het ledental groeide dat jaar van 47 naar 65. Het jaar erop werden opnieuw allerlei ideeën geopperd. Zo besloot men onder meer een Yorkshire-beer aan te kopen. Het beest was zes weken oud en kostte f 6,-. Het was de bedoeling om de beer op te fokken totdat hij rijp was voor de dekking.

In 1896 werd ook het plan geboren om het bestuur met twee zetels uit te breiden. Deze zetels werden bezet door landbouwers. Dit jaar steeg het ledental tot 96, waarvan de grote meerderheid landbouwer was, aldus de notulen. In 1898 bereikte het ledental een hoogtepunt, toen het genootschap 113 leden telde.

In de jaren daarna daalde het aantal leden gestaag van 76 in 1904 tot 59 in 1907. Een verklaring hiervoor is moeilijk te geven. Men bleef activiteiten organiseren, zoals verlotingen en bijeenkomsten. Dus daar lag het niet aan. Ook schafte de vereniging regelmatig zaken aan die van belang waren voor de leden. Men kon bijvoorbeeld veevoer via de vereniging kopen of een kettingeg of veewagen van de vereniging huren. Zo trachtte het genootschap de Veenendaalse landbouwers ten dienste te zijn. Helaas breken de notulen op 26 januari 1909 abrupt af, zodat we niet meer kunnen nagaan hoe het het genootschap voor Landbouw en Kruidkunde verder is vergaan.

Besluit

Uit de notulen die wél bewaard zijn gebleven, krijgen we een aardige indruk van de werkzaamheden van het genootschap. Een aantal vooraanstaande Veenendalers nam in 1881 het initiatief tot de oprichting van een afdeling

alhier. Doel daarvan was het verspreiden van kennis over landbouw en veeteelt. Daartoe werden uiteenlopende activiteiten georganiseerd, van bijeenkomsten met sprekers tot verlotingen. Ook schafte men werktuigen aan die de boeren konden huren.

Kort na de oprichting kende het genootschap een bloeitijd met goedbezochte vergaderingen. Rond 1890 liep de belangstelling terug. Burgemeester Van Asch van Wijck blies de zaak halverwege de jaren '90 nieuw leven in. In zijn tijd zorgde de afdeling er onder meer voor dat de gemeente zorg droeg dat zich in Veenendaal een veearts vestigde. Na 1900 nam het ledental snel af, ondanks het feit dat het genootschap actief bleef. Helaas breken de notulen in 1909 af. Mogelijk zijn er andere bronnen (kranten of het archief van het hoofdbestuur?) die licht werpen op de vraag wat er daarna met het genootschap is gebeurd.

Johan Slok

Noot

1. De gegevens in dit artikel zijn ontleend aan de notulen van het Genootschap voor Landbouw en Kruidkunde afdeling Veenendaal, 1881-1909. Deze notulen waren in het bezit van mevrouw Van Beek-van Galen. Haar grootvader, de heer Van Galen, werd in 1908 in het bestuur gekozen. Mevrouw Van Beek-van Galen heeft de notulen onlangs geschonken aan Historische Vereniging Oud Veenendaal.

BERICHTEN VAN HET KLEINE VEENLOO

Historisch museum Het Kleine Veenloo heeft tot eind mei een speciale wisselexpositie onder de titel 'Deens Design: Bang & Olufsen'. Deze tentoonstelling over het bekende audio-videoproducent uit Denemarken krijgt veel publiciteit in binnen- en buitenland, zowel in de schriftelijke media als op radio en TV. De maand april trok dan ook – mede door een drukbezocht Nationaal Museum-weekend – vele bezoekers. Daarnaast was er rond de tijd van Pasen een kleine tentoonstelling met Faberge-eieren.

In de komende zomermaanden staat de expositie *Teekenlesch: schoolplaten van vroeger* op het programma. In een klaslokaal uit de jaren dertig worden oude en bekende historische schoolplaten tentoongesteld. Voor scholieren is een kleine artotheek ingericht en kan worden meegedaan aan een tekenwedstrijd.

In het najaar organiseert Het Kleine Veenloo een expositie over de jubilerende winkeliersvereniging van Veenendaal.

Het bestuur van het museum is uitgebreid met twee leden: de heer Fritz Jothmann en mevrouw Hanneke ten Boske. Het bestuur is overigens nog op zoek naar vrijwilligers die het secretariaat of het penningmeesterschap op zich willen nemen.

Verder zoekt Het Kleine Veenloo naar vrijwilligers die zo nu en dan een ochtend of een middag baliewerk willen verrichten.

De vaste collectie wordt stukje bij beetje aangepast. In samenwerking met diverse werkgroepen van Oud Veenendaal en de werkgroep Joods Veenendaal worden verschillende thema's van de collectie aangepast.

De werkgroep educatie van het museum werkt in samenwerking met de Stichting Ondersteuning Musea aan een project waardoor leerlingen van de middelbare scholen in Veenendaal en omstreken individueel en zelfstandig aspecten van de Veenendaalse geschiedenis kunnen onderzoeken. Naar verwachting zullen de eerste resultaten binnen een half jaar zichtbaar zijn.

Verder wordt hard gewerkt aan de collectieregistratie middels een geautomatiseerd datasysteem.

Het Kleine Veenloo is gevestigd aan de Markt 10.

Openingstijden: dinsdag tot en met zaterdag van 10.00 tot 16.00 uur.

Het museum is aangesloten bij de Stichting Museum Jaarkaart.

**Namens Het Kleine Veenloo,
Joop de Vries**

*M*EDEDELINGEN

- Op woensdag 16 juni a.s. is de volgende bijeenkomst van Oud Veenendaal gepland. Tijdens die avond zullen er twee presentaties zijn. Voor de pauze zal de werkgroep Documentatie en beeldmateriaal iets vertellen aan de hand van het foto- en beeldverzameling dat in de loop der jaren door onze vereniging verworven is. Allerlei bijzondere plaatjes zullen getoond worden. In de pauze kunnen bezoekers de plaatjes van dichtbij bekijken.

Het tweede gedeelte van de avond zal verzorgd worden door de Monumentencommissie. Hun thema is de landelijke en gemeentelijke monumentenlijst. Actueel, gelet op gemeentelijke plannen met de Markt!

- Dus:**
- woensdag 16 juni a.s
 - H. Henzen, P. Will en D. Bouwhuis
 - 'Monumenten in de kast en op de straat'
 - in de Grote zaal van 'De Meent', Grote Beer 10
 - aanvang 19.45
 - iedereen is van harte welkom.

- Namens het bestuur bedankt de werkgroep Documentatie en beeldmateriaal mevrouw Van Hardeveld voor het schenken van de kasboeken van Drukkerij Davelaar. Deze boeken bestrijken de periode 1933 tot 1972, en bevatten een schat aan gegevens over het gebruik van allerlei drukwerk (etiketten, zegels, dozen, rekeningen, briefpapier) door Veenendaalse bedrijven. Hartelijk bedankt!

- Van de heer R. Adèr uit Veenendaal ontvingen we een originele brief gedateerd op 4 mei 1855. De brief is verzonden door de 'Commissie belast met de verpleging van de noodlijdenden uit Veenendaal' en gericht aan de voorvader van de schenker, Pieter Marinus Adèr, stads-geneesheer te Utrecht. In de brief wordt hij bedankt voor de hulp die hij aan de door de watersnood getroffen Veenendalers heeft verleend.

Namens het bestuur zeggen we de heer Adèr hartelijk dank voor de schenking van dit waardevolle document.

- U ziet het: het besef dat het bewaren van gegevens met betrekking tot de geschiedenis van Veenendaal belangrijk is, neemt toe. Ook voor ons als Historische Vereniging Oud Veenendaal is dat van belang, want over hoe meer materiaal wij beschikken, hoe beter we mensen kunnen helpen die zich bezig houden met het verleden van hun familie of van Veenendaal. Mocht u dus oude brieven, knipsels, foto's of ander materiaal hebben, en u zoekt daarvoor een goede bestemming, dan houden we ons van harte aanbevelen.

Gooi nooit zomaar iets weg. Neem liever eerst even contact op met bestuurslid Hennie Henzen, Kerkewijk 96, 3904 JG Veenendaal, tel. (0318) 51 79 44.

Onderstaande uitgaven zijn als 'eindejaarsgeschenken' aan de leden toegezonden met het laatste nummer van de erachter vermelde jaargang van *Oud Veenendaal*

verkrijgbaar bij de administrateur (adres: zie binnenzijde vooromslag);
alle genoemde prijzen zijn exclusief verzendkosten

• *Tekening van de 'Nieuwe Molen' te Veenendaal (1986)*
door J.W. van Hardeveld (formaat A3; hxb 43x30 cm)
Prijs: f 5,- (kan niet per post worden toegezonden)

• *Verkleind model van de bovenstaande tekening (formaat A4)*
Prijs: f 5,-

• *Kaart van de gemeente Veenendaal uit de Gemeente-atlas van J. Kuijpers van 1865 (1987)*
Plattegrond op chamois karton (formaat A4)
Prijs: f 5,-

• *4 pentekeningen van tot gemeentelijk monument verklaarde gebouwen (1988)*
door E. Ooms - in envelop met tekening van de Oude Kerk; Marechausseekazerne; Frisia villa; voormalige pastorie (thans museum) op de Markt en arbeidswoningen Parallelweg (ansichtkaartformaat)
Prijs: f 5,-

• *2 reproducties van kaarten en 2 van ansichtkaarten van Veenendaal (1992)*
kaart ± 1600, anoniem; detail van de 'Caarte van den Slaperdijk' 1705 van Justus van Broeckhuijsen; ansicht Markt met Hervormde Kerk, begin 1900 en Benedeneind rond 1900 (ansichtkaartformaat)
Prijs: f 5,-

• *2 reproducties van tekeningen van A.P. de Kleuver (1993)*
De Molenbrug te Veenendaal ca. 1800 en Fazantehaan (ansichtkaartformaat)
Prijs: f 2,50

• *Kleurenreproductie schilderij 'Vluchtelingen uit Veenendaal in de Geertekerk te Utrecht'*
door W.C. van Dijk, 1856 (formaat hxb 20x23 cm)
Reproductie is opgenomen geweest als middenpagina in het jubileumnummer van *Oud Veenendaal* van november 1995.
Prijs: f 5,-

Publicaties over de geschiedenis van Veenendaal
verkrijgbaar bij de administrateur (adres: zie binnenzijde vooromslag);
alle genoemde prijzen zijn exclusief verzendkosten

• R. Bisschop, G.C. Speelpenning en T. Stol, *Het veen, de veenraden en het Veenraadschap. De historische wortels van de gemeente Veenendaal, toegelicht aan*

de hand van oude teksten en de transcripties daarvan, 1546-1847 (152 pagina's; leerboek paleografie)
Prijs: leden f 20,-; niet-leden f 25,-

• Werkgroep Genealogie van de Historische Vereniging Oud Veenendaal, *Eigenaren van graven in de Kerk te Veenendaal - deel 1* (40 pagina's; inventarisatie van de eigenaren van graven uit 1690, met veel voor genealogen interessante gegevens; transcripties van de oorspronkelijke registraties)
Prijs: leden f 10,-; niet-leden f 15,-

• Werkgroep Genealogie van de Historische Vereniging Oud Veenendaal, *Eigenaren van graven in de Kerk te Veenendaal - deel 2* (33 pagina's; aanvullingen op de leggers van graven uit 1683 en transcripties van de leggers 1710-1754, 1754-1818 en 1790-1858. Bevat tevens gegevens betreffende de ligging van graven in de Oude of Salvatorkerk)
Prijs: leden f 10,-; niet-leden f 15,-

• dr T. Stol, *De veenkolonie Veenendaal. Turfwinning en waterstaat in het zuiden van de Gelderse Vallei 1546-1653* (handelseditie proefschrift; uitg. Stichtse Historische Reeks no. 17)
Prijs: leden f 35,-; winkelprijs f 49,50

• H. Diepeveen, *De Oude of Salvatorkerk. Geschiedenis van de Oude kerk en de Markt te Veenendaal* (63 pagina's; uitgave Kool Veenendaal)
Prijs: leden f 5,-

• P.G. Doolaard, *Tot tijd en wijle... Een bloemlezing uit een eeuw Gereformeerd kerkelijk leven in Veenendaal, 1887-1987* (179 pagina's)
Prijs: f 15,-

• J.C. Meeuse, *De laatste oorlogsdagen in Veenendaal* (24 pagina's; verslag van de laatste oorlogsdagen in Veenendaal weergegeven voor familie in Zeeland door J.C. Meeuse, onderwijzer te Veenendaal)
Prijs: f 3,50

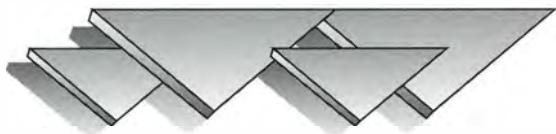
• dr R. Bisschop, *Een tweeling zelfstandig. Stichts en Gelders Veenendaal in de Bataafse-Franse tijd 1795-1813* (62 pagina's)
Prijs: f 4,95

• *Selectie van illustraties van A.P. de Kleuver* (bevat reproducties van 15 tekeningen die dienden als illustraties bij kranten- en tijdschriftartikelen en in boeken van De Kleuver (1911-1980), amateur-bioloog, -historicus, -archeoloog, -musicus enz.)
Prijs: leden f 5,-; niet-leden f 7,50

• Werkgroep Genealogie van de Historische Vereniging Oud Veenendaal, *Luid- en begraaftelden te Veenendaal, 1574-1812* (312 pagina's; met veel voor genealogen interessante gegevens)
Prijs: leden f 50,-; niet-leden f 60,-

Oud Veenendaal

September 1999

veenendaalse winkeliers vereniging "**Handel & Nijverheid**"
opgericht 20 november 1923

75
jaar

★ 14e jaargang, nummer 3
verschijnt 4 maal per jaar

Redactie

Dr R. Bisschop, eindredactie

Drs A.C. van Grootheest

J. Mouthaan, lay-out

H. Henzen

Bestuur

G. Verhoef r.a., voorzitter

Mr R. Ottens, secretaris

W. Brands, penningmeester

D.J. Bouwhuis

J.T. Slok

H. Henzen

Mevr. T. Valkenburg-van Bruxvoort

Secretariaat:

Postbus 1099, 3900 BB Veenendaal, telefoon 0318-552828

Ledenadministratie:

mevr. H. Brands-van Ravenswaaij, Middellaan 77, 3904 LE Veenendaal, telefoon 0318-513650

Werkgroepen en Commissies:

D.J. Bouwhuis, Bezaan 1, 3904 PA Veenendaal, telefoon 0318-528830

Postbank:

nr. 4043117, t.n.v. Historische Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt f 25,-- per jaar. Voor leden tot 18 jaar f 10,-- per jaar.

Losse nummers van dit blad f 7,50

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Druk: Buro Steitner BV

*Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.*

Historische Vereniging Oud Veenendaal

I*NHOUD* jaargang 14, nummer 3 (september 1999)

Dit themanummer is tot stand gekomen in samenwerking met de Veenendaalse Winkeliersvereniging 'Handel en Nijverheid' en verschijnt ter gelegenheid van haar 75-jarig bestaan.

71	<i>Centrum is economische pijler</i>	drs J.J. Spros
73	<i>Veenendaalsche Winkeliers Vereeniging 'Handel en Nijverheid'</i>	J.J.J. de Laater
110	<i>Koopcentrum Veenendaal</i>	J.J.J. de Laater
115	<i>Stichting City Marketing Veenendaal</i>	J.J.J. de Laater
117	<i>Vijf en zeventig jaar geleden...</i>	W.H. Rebergen
118	<i>Bericht van het Kleine Veenloo</i>	J. de Vries
119	<i>Mededelingen</i>	

Het bestuur van de Veenendaalsche Winkeliers Vereeniging 'Handel en Nijverheid' in 1927. Van links naar rechts: M.H. van Schuppen, P.H. Kramer, P.J. Schoemaker, P.A. van Stempvoort, J.F. Tak, P. Hey en Ant. de Ruiter. (foto J. de Ruiter)

‘Wat de Veenendaalse middenstand presteert, grenst aan het ongelooflijke. Tot ver in de omtrek hebben de Veenendaalse winkeliers aan de naam ‘Veenendaal’ een klank weten te geven van het land waar van alles te koop is’. Deze passage vindt u in het boek *Veenendaal, toen en nu* van onze bekende plaatsgenoot dr. J.G. Thoomes en dateert uit 1982.

Het is verheugend dat deze lovende woorden, nu, 17 later, eerder versterkt dan eufemistischer te boek zouden kunnen worden gesteld. Ons winkelcentrum heeft door de jaren heen een ronduit indrukwekkende ontwikkeling doorgemaakt.

Ik denk in het bijzonder aan het gereedkomen van De Scheepjeshof en Corridor waar het publiek geheel overdekt kan verblijven. De enigszins gedateerde Passage ondergaat momenteel een grootscheepse modernisering. Ook in de oude vertrouwde Hoofdstraat weerspiegelen de bouwactiviteiten dat de investeringen hier onverminderd doorzetten. Vrijwel onafgebroken vinden er vernieuwingen en uitbreidingen plaats, wat er op duidt dat de middenstand en beleggers duidelijk ‘brood’ in Veenendaal zien. Zelfs de grote concerns tonen tegenwoordig hun belangstelling.

De consument treft nu in ons centrum een assortiment waarvoor men niet meer hoeft uit te wijken naar de provinciehoofdsteden Utrecht of Arnhem. Veenendaal staat als een gerenommeerd, boven-regionaal winkelcentrum bekend, waar bezoekers van heinde en ver hun weg weten te vinden. Vooral in de weekeinden ziet u het winkelend publiek als het ware binnenstromen. Het grote winkelaanbod, de diversiteit, het vriendelijke karakter, de redelijke parkeertarieven en de centrale ligging van Veenendaal bepalen de populariteit.

Hiermee is ons winkelcentrum vandaag de dag minstens zo’n sterke economische pijler geworden als bijvoorbeeld de in het oog springende werk-

gelegenheidsterreinen aan de A12. In en om ons centrum vinden ruim 3.500 mensen een baan en dat geeft tevens aan hoe groot het economisch belang is. Het gemeentebestuur is zich daarvan bewust en tracht daarom de ontwikkelingen nu en in de toekomst in de juiste banen te leiden. Het ambitieuze ontwikkelingsplan 'Centrum-oost' is er op gericht om de positie van ons centrum verder te versterken en beter toe te rusten op wat de markt vandaag de dag vraagt en wat daarop naar onze mening het beste antwoord zou kunnen zijn.

Aan de opvatting en de ervaring van onze winkeliersverenigingen kennen wij groot belang toe. Regelmatig treffen wij elkaar aan tafel om de wederzijdse standpunten op elkaar af te stemmen. Wat dat betreft is en blijft de winkeliersvereniging een uiterst waardevolle gesprekspartner. Naar onze mening is 'Handel en Nijverheid' daarom 75 jaar 'jong'. Met bijzondere waardering denken we terug aan de vele activiteiten die 'Handel en Nijverheid' de afgelopen 75 jaar heeft ondernomen.

drs. J.J. Spros
burgemeester van Veenendaal

A handwritten signature in black ink, consisting of a large, stylized 'S' followed by a series of loops and a horizontal line at the bottom.

V EENENDAALSCHE WINKELIERS VEREENIGING 'HANDEL EN NIJVERHEID' VEENENDAAL

Opgericht op 20 november 1923.

Goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 25 april 1924.

In het begin van deze eeuw ging de winkelier van toen met paard en wagen of op de bakfiets op pad, de wijde regio, in om aan de klant zijn waren te slijten. Van deze waar was met name de sajete (in de kleuren zwart en blauw) bekend. De naam Veense Blauwkous is hieraan te danken. Winkeltjes waren er toen vooral in de woonbuurten, winkels voor de dagelijkse behoeften.

De goed voorziene winkelcentra die het winkelgebied Veenendaal nu kent en waaraan het de grote bekendheid in de regio mede heeft te danken, zijn de opvolgers van die ambulante handel. Zoals ook nog in een aantal gevallen de namen van de winkeliers uit de beginperiode van de 20e eeuw gebleven zijn.

Tot het oude winkelcentrum behoorden Hoofdstraat, Hoogstraat en het begin van de Zandstraat. Aan het einde van de 19e en begin 20e eeuw werd steeds vaker de voorkamer van een woonhuis ingericht als winkel. Het vloeroppervlak van de winkels werd regelmatig vergroot. Dat was mede mogelijk doordat de panden beschikten over veel grond achter de woningen. Daarnaast had het winkelgebied het grote voordeel van een zeer brede straat. Deze situatie ontstond doordat voorheen een vaart door het centrum liep. Toen deze werd gedempt, ontstond een brede straat waar zowel winkeliers als winkelend publiek heden ten dage nog profijt van hebben.

In de loop der jaren ontstonden enkele wijkcentra zoals op de Patrimoniumlaan, Prins Bernhardlaan, Gortstraat, Davidsplein en dr.

Slotemaker de Bruïneplein. Door de ontwikkeling van grote nieuwbouwwijken, eerst in Dragonder en later in Veenendaal-West kwamen ook daar winkelcentra, respectievelijk het Ronde Erf en De Ellekoot.

Veenendaal werd een aantrekkelijk winkelgebied, dat ook de aandacht trok van projectontwikkelaars. Het winkelgebied werd uitgebreid met de overdekte centra De Passage, Scheepjeshof en Corridor. Het totale aanbod van winkelopervlakte, waarvan het zwaartepunt ligt in het hart van de gemeente, is inmiddels zo'n 100.000 vierkante meter vvo (verkoopvloeropervlak): per inwoner is 1.63 vierkante meter winkelvloer beschikbaar.

In het centrum heeft de consument een keuze uit ruim 300 winkels. Veenendaal heeft daarmee op dit gebied de hoogste dichtheid per inwoner in de provincie Utrecht.

Veenendaal kan op winkelgebied de vergelijking met veel grote steden glansrijk doorstaan. Er is een enorm aanbod, daarmee is ook de kans op concurrentie groter en het gevolg daarvan is dat de prijzen scherp gecalculeerd zijn.

De Hoofdstraat aan het begin van deze eeuw.

WOUT VAN SCHUPPEN

Opmerkelijk is dat veel zaken de voornaam van de oprichter/eigenaar dragen. Dat onderscheid werd gemaakt omdat er meer zakenlieden waren met dezelfde achternaam. Dat was vooral het geval bij de naam Van Schuppen.

In 1920 begon Wout van Schuppen een elektriciteitswinkel in de Hoofdstraat, het eerste jaar in een pand (nu gelegen) tegenover ingang Passage. Al een jaar later werd verhuisd naar het einde van de Hoofdstraat; aanvankelijk besloeg de winkel één pand, later werd het naastgelegen pand gekocht. Het adres werd en is nog steeds: Hoofdstraat 102.

Het woord elektriciteit stond in die eerste jaren vooral voor verlichtingsartikelen. In later jaren werden daar andere artikelen aan toegevoegd die met elektriciteit te maken hadden. Elke nieuwe apparatuur was snel te koop in deze speciaalzaak.

Onder leiding van de tweede generatie, Jan (hij volgde op in begin vijftiger jaren) en broer Anne (kwam omstreeks helft zestiger jaren), heeft het bedrijf een enorme groei doorgemaakt. In 1967 sloot men zich aan bij Expert, een inkoopcombinatie, waardoor ook gezamenlijk reclame gemaakt kon worden.

De zaak kreeg een grote naam vanwege de persoonlijke bediening, de kracht van veel familiebedrijven in Veenendaal.

De derde generatie, zonen van Jan van Schuppen, trad aan: Wout zo'n 10 jaar geleden en Evert Jan nu ruim 5 jaar geleden.

culeerd worden. De consument profiteert daarvan.

Ook de plaats Veenendaal zelf had baat bij een goed winkelbestand. Daarvan waren de bestuurders doordrongen. De burgemeesters Van de Westeringh, mr. J.J.P.C. van Kuyck, (waarnemend burgemeester) J. H. van Schuppen (na mei 1945 werd de J.H. van Schuppenbrug naar hem genoemd), A. Bakker, mr. dr. J. Hazenberg, P. Bode, Ir. G. Wiechers en F. Brink hebben in hun ambtsperiodes steeds medewerking verleend aan het openen van door de winkeliers georganiseerde activiteiten. Door de jaren heen is overleg over belangrijke zaken aangaande het winkelcentrum altijd mogelijk geweest. Dat men het niet altijd met elkaar eens was, spreekt voor

zich. Ieder diende andere belangen, maar door goed overleg, soms door bemiddeling van anderen werd een oplossing gevonden.

De tegenwoordige burgemeester, de heer drs. J.J. Spros weet, evenals zijn voorgangers, dat naast de in Veenendaal gevestigde industrieën, grote bedrijven en veel ondernemingen ook de winkeliers een belangrijke bijdrage leveren aan de welvaart en gezonde economische positie van Veenendaal.

Winkeliers zijn individualisten, ze staan voor hun eigen zaak. Ze hadden en hebben nog daarover een gezonde filosofie: goed aanbod, redelijke prijzen, kwaliteit en dienstbaarheid. Zo was het ook in Veenendaal.

Mede doordat een groep initiatiefnemers ruim 75 jaar geleden meende dat door eendrachtige samenwerking er veel tot stand kan worden gebracht, is het Veenendaalse winkelgebied uitgegroeid tot de grote trekker voor inwoners van de regio's Oost-Utrecht en Gelders Valleigebied. De basis daarvoor werd gelegd door het verzoek van de vereniging Oranjedag aan de plaatselijke winkeliers om ter gelegenheid van het 25-jarig regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina een winkelbeurs te organiseren.

OPRICHTING

Zestien winkeliers namen in 1923 de taak voor de organisatie van de Oranjedag-winkelbeurs op zich. De beurs werd gehouden in de Teekenschool. Deze naam staat nog steeds op het pand aan de Kerkewijk 69. De Teekenschool werd opgeheven ten tijde van de invoering van de Mammoetwet van Cals en is na restauratie nu in gebruik als kantoorpand. De beurs werd zo'n succes dat daarmee de basis was gelegd voor een bestuur dat zich inzette om de winkeliers te gaan verenigen.

De eerste voorzitter was A.P. van Ginkel. In 1926 trok hij zich echter om persoonlijke redenen terug. Hij werd als voorzitter opgevolgd door J.F. Tak. De in Veenendaal bekende Anton de Ruiter was secretaris. De overige leden van het bestuur waren P.J. Schoemaker, P. Hey, P.H. Kramer, M.H. van Schuppen en P.A. van Stempvoort. Namen van mensen waarvan de

nazaten nog steeds in Veenendaal of in de regio wonen. Velen van hen zijn nog steeds betrokken bij handel en nijverheid, zetten zich in op sociaal of kerkelijk gebied en bekleden belangrijke posities in het Veen. Door de jaren heen ook in de politiek, zoals J.H. van Schuppen (raadslid, wethouder, waarnemend burgemeester), Ant. de Ruiter, M. Bastmeijer en J. de Ruiter (raadslid en wethouder), mr. J.F. van Leeuwen en N.B. van Wakeren (raadslid).

Als voorzitters fungeerden in de afgelopen 75 jaar: A.P. van Ginkel (1923-1926), J.F. Tak (1921-1935), Ant. de Ruiter (1935-1968), J.H. van Schuppen (1968-1980), G.H. van Leeuwen (1980-1988), N.B. van Wakeren (1988-1994) en C.J. Diepeveen (1994-1999).

Het eerste bestuur en alle daaropvolgende hebben ingezien dat, wil je interessant blijven als winkelgebied, er met grote regelmaat aantrekkelijke activiteiten moeten worden georganiseerd. Bovenaan dient te staan de kwaliteit van het aanbod en van de benadering van de consument. Die geluiden klonken veelvuldig tijdens vergaderingen en in de jaarverslagen van de winkeliersvereniging.

De oprichtingsvergadering werd gehouden op 20 november 1923. De statuten en het huishoudelijk reglement van de Veenendaalsche Winkeliers Vereeniging 'Handel en Nijverheid' werden goedgekeurd bij Koninklijk Besluit dd. 26 april 1924, no. 46. In de statuten valt te lezen dat de 'vereeniging is aangegaan voor den tijd van 29 jaren, te rekenen van den dag der oprichting, 20 november 1923'. Artikel 2 meldt: 'De vereeniging heeft ten doel de behartiging van de belangen van den Veenendaalschen winkelstand'. De geldmiddelen van de vereniging werden bepaald op 'voor de eerste maal f 10,- en voortaan jaarlijks f 5,-'.

In de loop der jaren werden regelmatig herzieningen aangebracht. Bij het verstrijken van de eerste periode van 29 jaar (1952) werd bepaald dat 'de vereniging opnieuw voor gelijke duur wordt aangegaan'. Die tweede termijn werd derhalve vastgesteld op 19 november 1981.

In 1952 werd de contributie bepaald op minimaal f 10,-, het entreegeld was f 20,-. Na 29 jaar dus een verdubbeling, in later jaren is die stijging beduidend groter geweest want de bijdrage van de leden varieert nu van f 500,- tot f 1.000,-, naar gelang de grootte van het bedrijf.

Ballonwedstrijd van de Veenendaalsche Winkeliers Vereeniging 'Handel en Nijverheid'. Tweede van rechts burgemeester Van Kuijk. Foto ± 1926 op wei Epskamp, achter ULO aan de Kerkewijk (foto collectie M. Brink).

Actie

Vanaf de allereerste bijeenkomst heeft voor de diverse besturen het behartigen van de belangen van de leden prioriteit gehad. Als groot aandachtspunt gold tevens 'er moet actie zijn, actie in het belang van de winkeliers'. Acties om de kopers in eigen dorp te houden, maar ook om kopers van de omliggende gemeenten aan te trekken. En die acties zijn ten behoeve van deze belangen door de jaren heen gebleven. Daar hoorde ook het overleg met het gemeentebestuur bij, daar waar het om de belangen van de middenstand ging. Die belangen strekten verder dan de persoonlijke, want zowel gemeentebestuur als middenstanders wisten dat een goede winkelstand tevens in het belang van de gemeente Veenendaal was en is.

Men was er ook van overtuigd dat samenwerking tot werfkracht zou leiden, door bijvoorbeeld gezamenlijk reclame te maken voor het winkelgebied. Dat gebeurde door namens de winkeliers, verenigd in 'Handel en

Nijverheid', te adverteren in plaatselijke bladen.

De bekendheid van het winkelcentrum werd ook buiten de grenzen uitgedragen door middel van advertenties en speciale uitgaven. Van oudsher genoot het winkelen in Veenendaal grote bekendheid. Door het organiseren van grootse evenementen of activiteiten waarbij het weggeven van fraaie prijzen niet geschuwd werd, nam de trek naar Veenendaal met vele kooplustigen toe.

Mede debet daaraan waren ook de winkelcentra in omliggende gebieden, die minder met hun tijd meegingen dan Veenendaal, waar de panden en het aanbod voortdurend werden gemoderniseerd en uitgebreid. Mede daardoor is Veenendaal gegroeid naar het koopcentrum met een voortreffelijke naam, een grote aantrekkingskracht op omliggende plaatsen en ook vanuit het westen van het land. Een gezonde middenstand was het gevolg en dat wierp weer vruchten af voor het geheel.

Anton de Ruiter

Groot stimulator is gedurende 45 jaar de heer Anton de Ruiter geweest. Begonnen als secretaris in 1923, werd hij na 12 jaar voorzitter van 'Handel en Nijverheid', zoals de winkeliersvereniging nu kortweg wordt genoemd, en bleef dat tot 1968. Hij was daarmee de onbetwiste motor voor en belangenbehartiger van de winkeliersvereniging.

Met zijn nooit aflatende inzet en spontaniteit heeft hij 'zijn' Veenendaal met bruisend enthousiasme gediend. Niet alleen voor de winkeliers zette hij zich in, maar ook op sociaal en politiek terrein. Hij was onder meer wethouder van de gemeente Veenendaal, bestuurslid van Oranjedag en Julianaziekenhuis, behartigde de belangen van de Veenendaalse middenstand als lid van de Kamer van Koophandel en bleek ook voor latere besturen de toon gezet te hebben.

De Ruiter werd eind 1941 samen met zes andere Veenendalers als gijzelaar weggevoerd naar kamp Amersfoort. Aanleiding hiervoor was het zingen van vaderlandse liedjes door de jeugd tijdens de traditionele Lampengietersavond. In december zat de 'straf' er op. Kaalgeschoren, geslagen, afgebeuld en sterk vermagerd kwamen de zeven weer thuis.

ACTIVITEITEN

Na die eerste winkelbeurs in 1923 volgden tal van beurzen en andere activiteiten. Vindingrijk waren de bestuursleden zeker.

In 1924 werd een tweede winkelbeurs georganiseerd. Met succes: de 23 zaken die aan deze winkelbeurs deelnamen, trokken een totaal aantal bezoekers van 5.000. Een respectabel aantal, wetend dat Veenendaal toen nog geen 10.000 inwoners had en de regio ook nog niet zo bevolkt was als nu.

De Veenendaalse Winkelweek kreeg in de loop der jaren tot ver buiten de gemeentegrenzen bekendheid. Onder andere vanuit Vorden vroeg en kreeg de middenstandsorganisatie advies. Ook de winkeliers uit IJmuiden stonden op de stoep voor advies en nog vele jaren daarna werd het bestuur benaderd door winkeliersverenigingen elders in Nederland om adviezen over het organiseren van activiteiten.

Een jonge Johannis de Ruiter met de hittenkar in Achterberg, vóór 1918 (foto J. de Ruiter).

DE RUITER

Johannis de Ruiter begon op 17 juni 1882 een handel in manufacturen. De zaken gingen goed want al op 23 mei 1885 kocht hij een huis aan de Hogekant A 131 (nu Hoogstraat 12), toen voor de som van 2.500 Nederlandse guldens. In dit pand werd de eerste winkel van De Ruiter gevestigd; zijn vrouw Betje Gaasbeek beheerde de zaak.

Na het overlijden van Johannis in 1919 zette zijn jongste zoon Anton de zaak voort, bijgestaan door zijn vrouw Johanna Konings. Hij bleek een geboren ondernemer en zette zich actief in voor de gemeenschap.

Bij de oprichting van een winkeliersvereniging in 1923 werd hij secretaris; daarna was hij nog vele jaren voorzitter. De zaak breidde uit met een grossierderij. Daarvoor werd achter het pand Hoogstraat 12 een magazijn gebouwd. Tevens werd een filiaal in Scherpenzeel in gebruik genomen. Dit werd later verkocht.

Na de oorlog werd in snel tempo gewerkt aan de wederopbouw. Kinderen kwamen in de zaak en namen geleidelijk een deel van de taken over. De meubelzaak van zoon Henk, eveneens gevestigd aan de Hoogstraat opende de deuren, later kwam daar een linnenshop bij.

De manufacturenzaak werd in 1973 getransformeerd tot een moderne lingeriezaak, waar schoondochter Joke een taak vond.

Zoals in die tijd veel groothandelsbedrijven die taak afstootten, gebeurde dat ook met de grossierderij van De Ruiter. De lingeriezaak opereerde vanaf 1975 onder de naam Livera, een samenwerkingsverband van zelfstandige ondernemers.

In 1995 werd de meubelzaak verkocht en maakte plaats voor de nieuwbouw van winkels met daarboven appartementen. Livera bleef, maar ging over in jongere handen. De linnenshop werd verplaatst naar Hoogstraat 6, onder de naam Lin-O-Lux. Eigenaren zijn Amata Kaptein en Anton de Ruiter, een achterkleinzoon van oprichter Johannis de Ruiter.

Bij de viering van het vijfjarig bestaan van de winkeliersvereniging, in 1928, trok de winkelbeurs 7.000 bezoekers. Voor het eerst werd daarbij een zakenfilm van Veenendaal gedraaid.

In alle jaarverslagen werden de winkeliers door de secretaris opgeroepen actief te blijven en hun kennis over zaken doen te verdiepen.

De jaarverslagen uit de eerste jaren behelsden behalve de nodige informatie over vergaderingen en activiteiten steevast een opwekking van de secretaris om toch vooral gezamenlijk te staan voor de rechten van de middenstander. Rechten die, volgens de secretaris, te vaak verwaarloosd werden. In die verslagen meldde hij ook wat algemene zaken, zoals: 'Wat de plaatselijke gesteldheid betreft, steken wij gunstig af bij plaatsen in de omtrek. Werkloosheid komt zo goed als niet voor. Onze industrie ontwikkelt zich steeds meer. Werkkrachten moeten uit de regio worden aangevoerd. Al deze factoren werken mede om een krachtige middenstand te verkrijgen'.

Hij sprak profetische woorden met het volgende: 'Onze winkelstand kan met glans de toets doorstaan met de zaken in naburige plaatsen. Daarom zal Veenendaal steeds meer het centrum worden'.

Elk jaar werd de burgemeester, in de vooroorlogse periode en de opbouwjaren na de oorlog, in de jaarverslagen dank toegezegd voor zijn belangstelling voor de vereniging. Ook was er waardering voor de pers die 'steeds medewerking verleent aan zaken betreffende de winkeliersvereniging'.

Tal van activiteiten voor de inwoners werden georganiseerd. Zoals de aankomst van Sinterklaas, de kleurrijke, grootse Palmpaasoptochten, en de feeëriek, door plaatselijke muziekkorpsen begeleide Lampegietersavonden. Natuurlijk was daarbij een belangrijk doel om publiek naar het winkelcentrum te trekken.

Bij de geboorte van de 10.000e inwoner in 1935 trok de winkeliersvereniging de aandacht door de jonggeborene een kinderwagen cadeau te doen.

In het jaarverslag over 1925 wordt gemeld dat het aantal leden 44 bedraagt. 'Voldoende om te constateren dat wij ons nog bevinden in stijgende lijn'. De verhouding met Rhenen was, althans waar het de winkeliersvereniging betreft, zodanig dat men 'vertegenwoordigd was bij de prijs uitdeel der Rhenensche Winkelweek'.

B. VERSTEEG

Barend Versteeg vestigde in 1899 een schoenenwinkel in de Achterkerkstraat. Twaalf jaar later werd de zaak verplaatst naar de Hoofdstraat 54. In de beginjaren was het bedrijf vooral gericht op de ambulante handel.

Met een transportfiets vol schoenen ging Barend venten. En passant nam hij te repareren schoenen mee om ze bij een volgende rit gerepareerd terug te brengen. Het repareren was toen een belangrijk onderdeel van het bedrijf.

Allengs breidde de verkoop van schoenen uit, zeker na vestiging in de Hoofdstraat. Daarom werd het naastgelegen pand aangekocht. Achter het pand was de schoenmakerij gevestigd.

In 1925 kwam zoon Ties in de zaak, enkele jaren later ook zoon Bram.

In de zestiger jaren verdween de schoenmakerij en bleef het aanbod in schoenen en aanverwante zaken.

In Veenendaal wordt veel gesport en al gauw ontstond de vraag naar sportschoenen e.d. Een voorzichtig begin werd gemaakt met de verkoop van voetbalschoenen. De vraag nam toe en dat resulteerde in 1981 in aansluiting bij Intersport, waardoor een compleet aanbod van sportartikelen kwam.

Voor de derde generatie, Piet Versteeg, staat reeds een opvolger klaar: zoon Rob.

De stijgende lijn bleef, want het verslagjaar 1926 meldde een toetreding van 25 nieuwe leden. In dat jaar had de winkeliersvereniging enige bemoeienis met de vestiging van een belastingkantoor van de Rijksontvanger voor Veenendaal. Dat liep op niets uit.

Steeds vaker werd de winkeliersvereniging betrokken bij andere activiteiten, zoals het verlenen van subsidie aan de pluimveetentoonstelling en het beschikbaar stellen van een medaille voor een zang-muziekconcours.

Eind twintiger jaren werd geconstateerd dat Veenendaal gunstig afstak bij veel plaatsen in de omtrek: werkloosheid kwam zo goed als niet voor. De industrie ontwikkelde zich door uitbreiding en nieuwbouw en sterker nog... Veenendaal kon in die tijd niet zelf voorzien in de behoefte aan arbeidskrachten. Deze werden uit de gehele omtrek gerecruteerd en dat zagen de

winkeliers goed: dat betekende immers dat deze mensen ook sneller zouden overgaan tot het kopen bij de plaatselijke middenstand.

Winkeliers pasten door de jaren heen hun handel en panden aan de eisen van de tijd aan, waarmee duidelijk werd dat de winkelstand er beter voor stond dan in omliggende plaatsen. Toch was er toen al reden om erop attent te zijn dat de omliggende plaatsen 'de kunst zouden afkijken'. Het ontstaan van winkeltjes in de gebieden buiten het Veenendaalse centrum werd dan ook met argusogen gevolgd.

De Toonbank

De Veenendaalse winkeliersvereniging beschikte over een contactblad voor de leden. Een blad met de toepasselijke naam *De Toonbank*, dat als doel had om informatie te geven over allerlei belangrijke zaken die elke winkelier moest bereiken.

Aan een verzoek van de Middenstandsvereniging Ede om de opening van hun winkelbeurs bij te wonen, gaf het Veenendaals bestuur geen gevolg. De reden daarvoor was 'de minder fraaie ontvangst van een jaar tevoren door de Edenaren en het geschrijf inzake het persbezoek te Veenendaal'. Dat persbezoek vond plaats op 24 april 1928 en had geleid tot 'goede berichten daarover'.

In 1929 dienden de eerste tekenen van de malaise zich aan. In de Twentse textiel waren grote moeilijkheden. In Veenendaal stak de wolindustrie daarbij gunstig af: fabrieken breidden uit evenals overige industrieën die een gestage groei lieten zien.

Voor de leden van de winkeliersvereniging werden met regelmaat interessante bijeenkomsten georganiseerd zoals o.a. een lezing over Nederlands Fabrikaat, een lezing over de Nederlandse Jaarbeurs. Ook praktische onderwerpen zoals richtlijnen over reclames schilderen voor etalages en een avond over etalageverlichting, verzorgd door de Philipsfabrieken.

VOORROORLOGSE JAREN

Gelders en Stichts Veenendaal werden het eens over de acht-uur winkel-sluiting in 1929. Veenendaal kwam daarmee tegemoet aan een verzoek van de Edese winkeliers.

Niet alles liep van een leien dakje, ook tegenslagen werden geïncasseerd. Zoals het verzoek om de hoofdverkeersweg vanuit Tiel over Veenendaal te laten lopen in plaats van over Amerongen. Dat lukte niet. Wel kreeg men het voor elkaar om een autobusdienst in te stellen vanaf de pensions naar het dorp.

Ongerustheid was er over de ambulante handel. Na bespreking met de gemeente slaagde men er wel in een kiosk van sigarenfabrikant Van Schuppen op de kruising Hoofdstraat/Hooge Kant (later Hoogstraat), die volgens de winkeliers in strijd was met hun belang, te verwijderen.

In de jaren dertig - in de Hoofdstraat stond toen nog een dorpspomp ongeveer ter hoogte van de firma Hootsen - hadden de huizen een stoep voor de deur. De gemeente had plannen voor een verandering van de Hoofdstraat en kocht deze stoepen voor een bedrag van f 1,- per stuk. Voor dat bedrag eiste men wel de belofte dat er 'nimmer precariorechten (zullen) worden geheven'. Daarover werd men het eens.

Het bestuur van de winkeliersvereniging kruiste de degens met het gemeentebestuur toen bekend werd dat in de Hoofdstraat trottoirs zouden worden aangelegd en de bomen in de straat verwijderd moesten worden. De winkeliers lieten weten dat zij zich in hun bestaan bedreigd voelden omdat hun winkelstraat ernstig geschonden zou worden. Ditmaal moesten zij hun meerdere in het gemeentebestuur erkennen, want de bomen verdwenen en de trottoirs werden gerealiseerd. Niet blijvend, want vele jaren later veranderde ook dat weer.

In 1930 drong een eerste geluid door dat men diende op te passen voor de coöperaties en de grootwinkelbedrijven, zoals Hema Winkels Bazars of het verkopen van goederen door fabrikanten aan hun arbeiders. De concurrentie leek er aan te komen. Mogelijk was dat de oorzaak dat in dat jaar het

JAC. VAN HARDEVELD

Naast het (huidige) pand van Hoijng in de Hoofdstraat begon Jacob van Hardeveld, nu 100 jaar geleden, een kunst- en boekhandel. Begin 1900 verhuisde hij zijn zaak naar de overzijde en op die locatie is nog steeds de zaak gevestigd: Hoofdstraat 60.

Uit het huwelijk met Riek de Haas werden drie kinderen geboren: dochter Truus en de zoons Bep en Cees. Truus werkte in de winkel van haar vader, maar toen zij trouwde nam broer Cees, in 1935, de leiding over.

De inmiddels aan de boekhandel verbonden drukkerij werd geleid door zoon Bep. De drukkerij verhuisde later naar de Nijverheidslaan en inmiddels is daar Beps zoon, Job, belast met de leiding.

De derde generatie, Bert, de zoon van Cees, kwam in 1974 in de zaak en is inmiddels directeur van B.V. Boekhandel Jac. van Hardeveld. En zoals met meer zaken en bedrijven die in het begin van deze eeuw werden gesticht, is ook hier de naam van de allereerste eigenaar aan de zaak verbonden gebleven. Het ziet er naar uit dat in de toekomst de nu 17-jarige zoon Bas in de voetsporen van zijn vader zal treden. Hij toont interesse om het bedrijf voort te zetten.

Bij het 100-jarig bestaan van de boekhandel heeft de zaak bij Koninklijk Besluit toestemming gekregen om de naam Hofleverancier te gebruiken.

aantal nieuwe leden flink steeg: maar liefst 12, zodat het totaal ledenbestand toen 82 was.

De onrust in de maatschappij werd gememoreerd in het jaarverslag van 1931. Amsterdam wordt genoemd waar 'dolle' besluiten zijn genomen over sluiting en opening van zaken. Nog was de secretaris van mening men hier geen angst hoefde te hebben voor dit soort dingen, maar wel werd gevraagd zich te blijven verenigen om daardoor samen het voortbestaan van de ondernemingen te bevorderen. Voor de Handelsavondschool hoefde men niet te vrezen, er werd een derde klasse ingesteld. Vooruitgang dus! Om het winkelcentrum nog meer bekendheid te geven, maakte de winkeliersvereniging reclame in de bussen naar Wageningen.

Ook toen al bleken er klachten te zijn over de posterijen. Welke dat zijn, wordt in het jaarverslag niet vermeld, wel dat deze klachten naar tevredenheid zijn opgelost.

Is men nu verheugd dat het winkelcentrum een gevarieerd aanbod heeft, waarin zeker de rijk voorziene zaken van grootgrutters hun eigen plaats hebben, in 1937 waren het de plaatselijke kruideniers, lid van de winkeliersvereniging, die het bestuur een brief schreven met het verzoek om het grootwinkelbedrijf te schrappen van de ledenlijst. Daarover werd een pittige discussie gevoerd, met als gevolg dat het in de Hoofdstraat gevestigde filiaal van Albert Heijn als lid werd geschrapt.

Oorlogsdreiging

De oorlogsdreiging raakte ook Veenendaal. Op 4 september 1939 werd in Eltheto een spoed-ledenvergadering gehouden. Daar werd het drastische besluit genomen om de te houden winkelweek uit te stellen. Ook kreeg het publiek het verzoek voortaan contant te kopen (voorheen ging veel 'op de lat') en er werd rekening gehouden met een mogelijke verduistering. Het publiek werd daarom verzocht zo mogelijk uitsluitend overdag te kopen. Boekjes over luchtbescherming werden uitgereikt, zodat ook de winkeliers wisten hoe te handelen in geval er werkelijk oorlog zou uitbreken.

In februari 1940 was de stemming op de algemene ledenvergadering niet veel beter. Zorgen waren er over de toestand in de wereld. Daarnaast werden ook wel positieve geluiden gehoord: het ledental van was opgelopen tot 103; de Klokjesweek had een batig saldo van f 233,- opgeleverd en de Handelsschool telde 90 leerlingen.

De vereniging trof een aantal voorzorgsmaatregelen. Zij liet bijvoorbeeld met het oog op een eventuele evacuatie kisten maken, waarin de winkelier boeken en andere bescheiden kon opbergen. Als het dorp ontruimd zou moeten worden, zouden deze kisten door de firma Veldhuizen naar veiliger oorden worden gebracht. In de meidagen van 1940 werd Veenendaal inderdaad geëvacueerd. Mensen konden uitsluitend het hoognodige meenemen. Het werd een trieste uittocht. Bij terugkeer in Veenendaal wachtte behalve distributie ook schaarste en voor velen gebrek.

Bertus Hiensch voor de winkel in de
Achterkerkstraat.

Familie en buren van Hiensch voor de winkel in de Achterkerkstraat.

HIENSCH MODE

Vier generaties Hiensch zijn inmiddels 'in de textiel'. Teunis Hiensch begon in 1903 vanuit een pand aan de Nieuweweg met een handkar 'textiel' te venten langs de deur. In 1910 werd een pand, nr. 22, gekocht in het Achterkerk. Hij voerde een breed assortiment. In die tijd werd veel 'op de lat' gekocht, 'komme schuppen' heette dat. De winkelier ging wekelijks de 'afbetaling' halen. Ook het 'kopen achterom' was een bekend verschijnsel. Na sluitingstijd kon men achterom (men woonde immers bij of boven de zaak) om te kopen. In die tijd kostte een katoenen hemd 39 cent en hingen de kostuums op hangers aan het plafond.

Al in 1938 nam de tweede generatie, Bertus, de zaak over. De begane grond bood vooral een sortering manufacturen en baby-artikelen. Op de eerste verdieping was de afdeling tapijten. In 1946 werd het huidige pand in de Hoofdstraat gekocht. Brand maakte herbouw noodzakelijk. In die tijd duurde dat wat langer vanwege naoorlogse schaarste aan bouwmaterialen.

Zoals bij veel andere Veenendaalse winkeliers, groeide ook hier de behoefte aan specialisatie. In de periode van de derde generatie en huidige eigenaar, Theo, ging het bedrijf zich volledig toeleggen op exclusieve damesmode.

Opleiding werd belangrijk, en ook bij de wet geregeld. Kon de eerste generatie volstaan met handelsgeest en een lagere schoolopleiding, later kwamen eisen als middenstandsdiploma en textielschool. Ook een goede stageplaats werd als zeer nuttig ervaren. Inmiddels is ook de vierde generatie, Jan Willem Hiensch, in de zaak.

De winkel heeft, naar de eisen des tijds, diverse verbouwingen ondergaan. De laatste verbouwing dateert van dit jaar en daarmee gaat de bijna 100-jarige aangepast het komende millennium in.

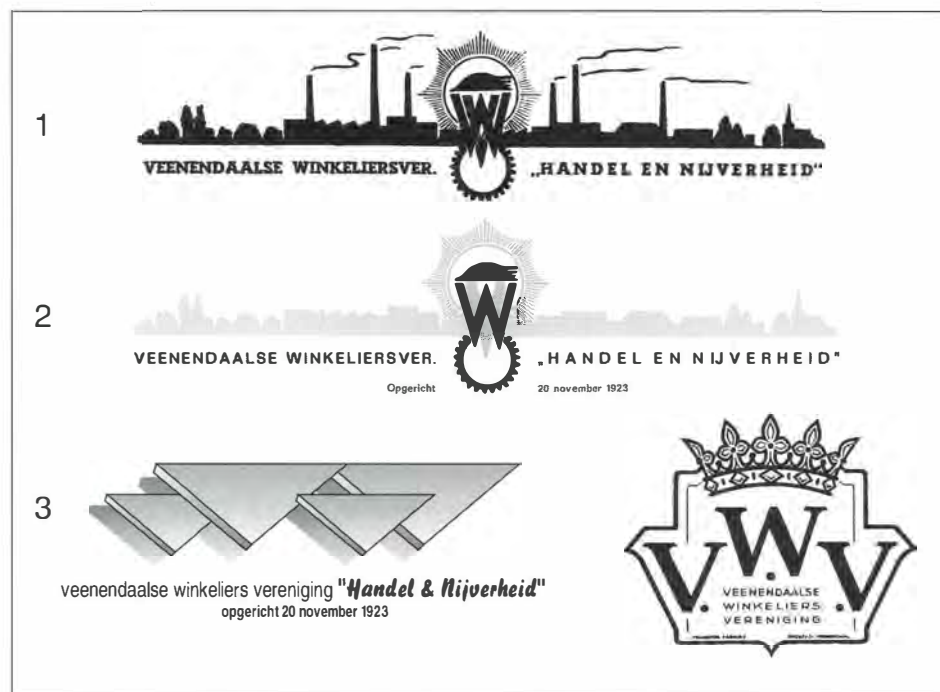
Op de eerste ledenvergadering tijdens de oorlog, 17 juli 1940, kwamen de leden bijeen in hotel De Haas op de Markt. Zij besloten geld beschikbaar te stellen voor een gedenkteken ter nagedachtenis van de gevallen jongens uit Veenendaal. Deze herinnering is er niet gekomen, mogelijk omdat de overheid daarvoor geen toestemming gaf. Het gedenkteken op het

Stationsplein werd in de jaren negentig onthuld en is door de gemeente bekostigd. De afdeling Luchtbescherming van de gemeente Veenendaal kreeg een subsidie van f 50,-. Gesproken werd over een nachtveiligheidsdienst en verduisteringslampen.

Voor het eerst in het bestaan van de winkeliersvereniging maakten de leden gebruik van artikel 9 van de statuten om schriftelijk en met redenen omkleed (minstens 10 leden) op 3 oktober 1940 een algemene vergadering te beleggen. De ondertekenaars waren het niet eens met een voorgenomen bestuursbesluit omtrent het uur van de winkelsluiting. Dit in verband met de verduistering. Een lange discussie volgde. Uiteindelijk werd het eerder ingestelde sluitingstijdstip gehandhaafd.

Tegelijkertijd werd de middagsluiting van 13.30 tot 14.30 uur opgeheven. Het publiek las dit besluit in een advertentie.

Uit de diverse branches werden leden aangewezen om elke maand een vergadering bij te wonen met de leider van de distributiedienst.

Briefhoofd

Het briefhoofd van de Veenendaalse Winkeliersvereniging 'Handel en Nijverheid' werd met de veranderingen in het Veenendaalse centrum aangepast.

Veenendaal stond in het verleden bekend als een fabrieksplaats. Spinnerijen, wol-kammen en weverijen boden aan veel inwoners werk, evenals de productie van sigaren. Het bracht Veenendaal nationaal en ook internationaal bekendheid. Fabriekspijpen bepaalden de skyline van het centrum en... tevens sedert eind jaren veertig het logo boven het briefpapier van de winkeliersvereniging (1).

Toen de rokende fabriekspijpen verdwenen waren, legden ze ook op het briefpapier het loodje. In 1987 ging de ledenvergadering akkoord met een voorstel van het bestuur om het logo aan te passen. Wat bleef was het silhouet dat indertijd werd gemaakt naar een foto uit de jaren veertig (2). In deze tijd van expansie deed dit logo wat oubollig aan en daarom wordt het briefpapier vanaf 1998 gesierd door een moderner ontwerp (3).

Leden van de Veenendaalse Winkeliersvereniging waren herkenbaar aan het vig-net dat zij duidelijk zichtbaar bevestigden op etalage of deur (in het kader rechts-onder).

In het tweede oorlogsjaar moest een compleet nieuw bestuur gekozen worden. Dat leverde nogal wat problemen op, maar na een aantal stemmingen was er dan toch een nieuw bestuur. Voor het eerst dook het woord 'omzet-belasting' op. Hierover werd in de vergadering van 20 maart 1941 een lezing gehouden door ene heer Van de Berg uit Zeist.

Een half jaar later waren de eisen van de bezetter al strikter. Van de kant van de leden was er weinig belangstelling voor de vergadering en de voorzitter liet weten dat toestemming ervoor was verleend onder voorwaarde dat 'geen politieke onderwerpen rechtstreeks of zijdelings' ter sprake mochten komen.

In de laatste vergadering, die op 17 september 1941 werd gehouden, kwamen de voorziening van tabaksartikelen en de ontevredenheid over de slechte straatverlichting aan de orde. Het tijdstip van de winkelsluiting werd vastgesteld op 18.00 uur. Over de verdere oorlogsjaren is geen schriftelijke informatie beschikbaar. Uit herinnering van bestuursleden van voorheen

blijkt dat de winkeliersvereniging, zoals zoveel organisaties en verenigingen, door de bezetter verboden werd. Het bestaan van een winkelier in oorlogstijd was niet eenvoudig. Voorraden raakten uitgeput en beschietingen aan het einde van de oorlog veroorzaakten veel schade.

NAOORLOGSE JAREN

In de eerste naoorlogse jaren bleef nagenoeg alles nog op de bon. De opbouw werd echter voortvarend ter hand genomen. Ook de Veenendaalse bevolking zette zich daar krachtig voor in en winkeliers begonnen na de ellendige jaren met de modernisering en, voor zover dat mogelijk was, met het op peil brengen van hun aanbod. De Veenendaalsche Winkeliers Vereniging 'Handel en Nijverheid' werd op 29 oktober 1946 officieel heropgericht.

Familie Van Ginkel in ± 1915 (foto E.P. van Ginkel).

A.P. VAN GINKEL

Uit Zeist vertrok Arris Pieter van Ginkel in 1903 naar Veenendaal. Hij had het tui-
ndersvak geleerd in Duitsland en startte in Veenendaal een zaadhandel en een tuin-
derij aan de Nieuweweg.

Arris van Ginkel, gehuwd met Geertruida Hermina van Nieuwkerk, was ouderling
van de Gereformeerde Gemeente en was in 1923 één van de oprichters van de
Veenendaalsche Winkeliers Vereeniging 'Handel en Nijverheid'. Hij was de eerste
voorzitter.

In 1923 opende Van Ginkel een bloemenwinkel aan de Kerkewijk. Deze winkel is
vanaf 1992 verhuurd aan W. van Manen.

In 1934 werd de oude huisvesting aan de Nieuweweg 13 vervangen door een dub-
bel woonhuis. Bouwbedrijf Boers diende hiervoor een rekening in van f 5.000,-.

Tijdens de oorlogsjaren, in 1944, werd de firma A.P. van Ginkel opgericht.
Firmanten waren de twee zoons Erris Willem van Ginkel en Willem Adriaan van
Ginkel, alsmede de zwager C. Hutink.

In 1945 werd het huis, dat in het schootsveld van de bevrijders lag, beschadigd tij-
dens de beschieting van de Julianakerk, waarin een Duitse uitkijkpost was geves-
tigd. In 1963 trad de derde generatie aan. Dat waren Erris Pieter en Willem
Adriaan, beide zonen van Willem Adriaan. Aan de tuinderij werd een tuincentrum
toegevoegd. De groei zat er in, mede door de toenemende belangstelling voor tui-
nieren in Nederland, en daarom verhuisde het bedrijf in 1978 naar de Castor. Daar
waren meer uitbreidingsmogelijkheden. Behalve een riant tuincentrum zijn hier ook
de kantoren ondergebracht. Plantsoenaanleg en interieurbeplanting vormen nu,
naast de reeds vele jaren bestaande onderdelen, een grote tak van het bedrijf. Ook
landelijk worden vele opdrachten uitgevoerd. Er zijn inmiddels vestigingen in
Leiderdorp en Wassenaar. Vanaf 1983 kwam de vierde generatie in het bedrijf,
weer een Willem Adriaan. In 1990 werd ing. Willem Adriaan algemeen directeur.

Handelsonderwijs

Vooruitstrevendheid stond hoog in het vaandel van de bestuurders van
toen. 'Goede vakkennis en algemene ontwikkeling dienen tot het pakket te

Sinterklaas ontvangen door burgemeester A. Bakker ± 1955.
Tweede van links de heer Ant. de Ruiter, voorzitter van 'Handel
en Nijverheid' (foto collectie M. Brink).

Aankomst van Sinterklaas per helikopter in 1954 (foto collectie M. Brink).

Sinterklaas kwam op vele manieren aan in Veenendaal. Op zaterdag 18 november 1972 arriveerde hij per aak. Een bijzonder moment voor de vele honderden kinderen die de goedheiligman langs de kant toezongen. Overigens zou het de enige keer zijn dat Sint zich met dit typische Veenendaalse vaartuig zou laten vervoeren. Want laten we eerlijk zijn: zitten op een wankelende keukenstoel in een waggelende schuit en de kant opklimmen via een keukentrapje, draagt zeker niet bij tot de garantie van een veilige aankomst. Ondertussen vraagt iedereen zich nu wel af: waar is toch die mooie aak gebleven?

(Copyright: Fotopersbureau Rob Leenarts, Wageningen).

Sinterklaas op de stoep van het voormalige gemeentehuis in gezelschap van burgemeester Hazenberg (foto collectie M. Brink).

behoren waarmee men kan slagen in de handel', zo meenden de toenmalige bestuursleden. Met de oprichting van de Handelsavondschool ('Een voor onze kinderen zo nuttig instituut') in 1930 - de officiële opening was in januari 1931 - werd een belangrijke bijdrage geleverd aan de voortgang en verbetering van het ondernemerschap van Veenendaal. Ook hierbij speelde de toenmalige secretaris van de winkeliersvereniging een stimulerende en actieve rol. Hij werd secretaris van de school.

Aan het eind van dat eerste jaar telde de school 37 leerlingen en 5 leerkrachten; in de vijftiger jaren stonden zo'n honderd leerlingen ingeschreven. In 1953 waren dat er 130. Bij gebrek aan voldoende leerlingen (min. 16) is de school in de jaren zeventig opgeheven.

Ludieke acties

Talrijk en origineel waren de acties die met regelmaat voor het publiek werden georganiseerd. Het bestuur was, daarbij al dan niet geïnspireerd door medewinkeliers, creatief in het bedenken van acties om publiek naar het koopcentrum te trekken. We brengen er enkele in beeld.

Op vertoon van het spoor- of buskaartje kreeg het publiek een kop koffie in een hotel of lunchroom. De landelijke krant Het Handelsblad vond deze actie kennelijk bijzonder, men schreef erover.

In 1935 werden tijdens de lenteweek-actie 20 dames- en herenrijwielen als prijs beschikbaar gesteld. Een actie die jarenlang de consumenten kansen bood op prachtige fietsen. De fietsen werden tentoongesteld op een grote trailer. In oktober werd het publiek naar het centrum getrokken met een lichtweek. Velen kwamen naar de Markt om er de verlichte fontein te bewonderen, een bijzonderheid voor een provincieplaats als Veenendaal.

Ook de Palmpaasoptocht was een actie van de winkeliersvereniging. Extra mooi werden die stokken in 1938 gemaakt omdat dat de fraaiste bestemd was voor de in januari geboren prinses Beatrix. De bedankbrief van prinses Juliana is een blijk van waardering voor deze geste.

In 1950 trokken meer dan 500 kinderen in een lange tocht door de straten, met hun versierde stokken. Er was die keer dan ook voor ieder een prijsje te winnen.

Palmpasen begin jaren zestig.

Na de oorlog werden de acties grootser (zoals organisatie van VeWiBeTo en Exporeizen) en vergden veel tijd van de besturen. Daarom werd besloten een bureau op te richten. De werkzaamheden werden tot grote tevredenheid verricht door Breunis van de Pol.

Niets was de winkeliers te dol, in 1950 haalden zij het ballonvaardersecht-paar Boesman voor een demonstratie naar Veenendaal. Niet alleen op het daarvoor bestemde terrein waren veel mensen bijeen, ook op de omliggende weilanden en vanaf de daken genoten velen van het schouwspel. Voorjaarsweken en najaarsweken behoorden eveneens tot het actiepakket van de winkeliers. Kopend publiek had kans om polshorloges, fietsen of

bromfietsen te winnen. Andere acties waren het houden van vossenjachten, een wedstrijd voor het schrijven van gedichten en pepernootacties. Ook voor het door de winkeliersvereniging aangeboden vuurwerkfestijn kwamen veel kijkers.

De Klokjesweek was een actie waar ouderen in Veenendaal nu nog over spreken. Bij elke bestede gulden kreeg de koper een dichtgevouwen briefje waarop aan de binnenkant een klokje stond afgedrukt. Stond op dat klokje een wijzer die naar een cijfer wees, dan was dat het bedrag dat men uitbetaald kreeg.

Elk jaar weer was deze actie een succes. Zo wordt in het verslagjaar 1950 gemeld dat er maar liefst 463.200 klokjes waren uitgegeven.

Trekker in 1952 was de Straatmarkt. Vooral het concert dat gegeven werd door de Huzaren van Boreel trok veel muziekliefhebbers.

In 1955 werd tijdens de najaarswinkelweek de actie 'Gratis kopen in Veenendaal' gehouden. Dat betekende dat elke dag een winkelier werd

Henny Jansen in 'historische' kleding ter gelegenheid van de viering 400 jaar Veenendaal.

HENNY JANSEN

De naam Henny Jansen is algemeen bekend in Veenendaal. Steeds weer waren er Jansens in de zaak die de doopnaam Hendrik hadden gekregen. De naam Jansen kwam in 1878 naar Veenendaal. Ene Jan Hendrik Jansen zocht vanuit Dodewaard zijn bruid in Veenendaal; hij huwde Wesselina Klomp op 9 oktober 1878. Jan Hendrik was meelhandelaar en Wesselina dreef een kruidenierswinkel in de Hoofdstraat.

Er werden drie zonen geboren, twee van hen werden winkelier in 't Veen. Het pand in de Hoofdstraat werd gesplitst; Willem Jansen begon een slagerij (in dat pand is nu Davelaar Sport gevestigd) en broer Jan Hendrik nam de kruidenierswinkel over. De derde generatie, ook een Jan Hendrik, begon in 1933 een drogisterij in de Zandstraat. In die tijd ontstond de huidige bekendheid van de naam 'Henny Jansen'. Zoon Wout volgde zijn vader zo'n 24 jaar geleden op; hij trouwde met Gerda van Kooten, dochter uit een bekend bakkersgeslacht.

In 1979 startten zij een filiaal in de Passage. Het accent lag hier voornamelijk op parfumerie. Wout's dochter Dineke nam in 1997 deze zaak over en zette haar voort als parfumerie-speciaalzaak. De drogisterij in de Zandstraat werd in 1998 gesloten. Nu al ruim 120 jaar en vijf generaties lang is de naam Jansen aan de Veenendaalse detailhandel verbonden. Daarnaast was ook de familie Jansen, zoals zoveel Veenendaalse winkeliers, actief in kerk-, school- en verenigingsbesturen.

aangewezen bij wie de consument voor de helft van de prijs had gekocht. Met de bonnen diende men zich op een van de banken te melden om dat deel van de aankoop te laten uitbetalen.

De verkeerssituatie in het centrum werd in 1959 centraal gesteld tijdens de in oktober gehouden winkelweek. In het centrum was men niet gelukkig met de toenemende verkeersdruk (vooral op het kruispunt Hoofdstraat-Hoogstraat-Nieuweweg-Zandstraat) en de daardoor toenemende gevaren op de weg. In wedstrijdvorm bracht men de verkeerstekens onder de aandacht van het publiek.

In 1971 liet de toenmalige voorzitter Jan van Schuppen weten dat tijdens de te organiseren winkelweek een mini-loterij werd gehouden voor de VVV. 'Wat de VVV voor Veenendaal doet is bijzonder goed werk, de informatrice is de beste ambassadrice van Veenendaal'. De te winnen hoofdprijs was een vijfdaagse reis naar Parijs.

In dat jaar was duidelijk geworden dat de keuze voor winkelsluiting op maandagmorgen een goede zou zijn. De verkoop op woensdagmiddag lag over het algemeen hoger dan op maandagmorgen en ja... daar gaat het bij de winkeliers immers om.

Ondertussen waren de winkeliers niet tevreden over de blauwe markering voor de parkeerzone. Er werden nogal wat bonnen van een tientje (!) uitgeschreven door de politie.

Foto gemaakt bij het 25-jarig bestaan van de herenkledingzaak.

Voorste rij: J.H. van Schuppen (oprichter), J. van Offeren, W. Hendriks, loopjongen, H. van Dijk, A. de Man. Middelste rij: Van der Scheur, N. de Bruin, J. van Manen, J. v.d. Lustgraaf, J. van de Pol, R. Roor. Achterste rij: G. Achterberg, de Man jr., T. van Hal.

JAN VAN SCHUPPEN

HANNEKE VAN SCHUPPEN

J.H. van Schuppen opende in 1903 een winkel in herenkleding, annex kleermakerij. Hij had zijn opleiding gevolgd in het Duitse Dresden.

In datzelfde jaar werd de winkel, ontworpen door de Veenendaalse architect B.van Kreel, gebouwd in neo-klassieke stijl. Het pand staat nu op de gemeentelijke monumentenlijst.

De kleermakerij werd boven de winkel gehuisvest. Deze verdieping werd na het huwelijk in 1916 verbouwd tot woonhuis; de kleermakerij werd achter de winkel gebouwd. Er werkten twaalf kleermakers; zij produceerden kleding naar maat en confectie.

De tweede generatie, ook een Jan, realiseerde enkele verbouwingen waardoor nog meer ruimte beschikbaar kwam. Vanzelfsprekend om de collectie uit te breiden en daarmee de dienstverlening aan het publiek te vergroten.

Inmiddels is de derde generatie aangetreden, de broers Joost en Steven, bijgestaan door hun echtgenotes Hanneke en Hannie.

Er vond opnieuw een verbouwing plaats; ditmaal van het voorfront. Door het slopen van het plafond werd de oorspronkelijke hoogte hersteld.

Naast herenkleding kwam er een uitbreiding met dameskleding. Waar Hanneke, nu 15 jaar geleden, met een kleine collectie in de herenzaak begon, is dit momenteel uitgegroeid tot een compleet aanbod in exclusieve damesmode.

De grond van veel Hoofdstraat-winkels reikt tot aan de Tuinstraat en dat maakt het mogelijk een achteringang te maken of de ruimte te benutten als parkeerterrein. Dat is ook bij deze zaak het geval.

400 Jaar Veenendaal

De herdenking van het 400-jarig bestaan van Veenendaal, in 1949, was reden om een etalagewedstrijd te organiseren en een groots feestprogramma op te zetten. De oud-Hollandse markt, waarbij winkeliers een - tijdelijk - onderkomen vonden achter de oude geveltjes, was een daverend succes.

Er was een Raadhuis, bemand door schout en schepenen die 'ordever-

stoorders' tot de schandpaal veroordeelden. De Ritmeester Toneelclub leverde het toenmalige Veenendaalse bestuur. En dat had nog een staartje, want de schout zou vanaf dat jaar een andere belangrijke rol, vooral voor de jeugd, op zich nemen: die van Sinterklaas, een taak die hij 37 keer vervulde. Slot van die feestweek was de Lampegietersavond.

Lampegietersavond

Lampegiet is een volksfeest dat dateert uit de tijd dat wolkammen nog veelal huisarbeid was. Vanaf het einde van de zomer moesten de wolkammers hun werk weer voor een deel bij het licht van de lamp verrichten. Als deze voor de eerste keer weer werd aangestoken trokken de kinderen traditioneel in een lange stoet met hun uitgeholde kalebassen en pompoenen waarin een kaars was aangebracht, door het centrum. Het is de winkeliersvereniging geweest die in de dertiger jaren dit feest voor de teloorgang behoevende.

De winkel van Hein van Schuppen, januari 1957.

HEIN VAN SCHUPPEN

De sinds 1826 bestaande manufacturezaak van Dirk van Woudenberg werd op 1 mei 1893 gekocht door Hendrik van Schuppen Hzn. Het pand, een winkelhuis met aangrenzend woonhuis (daarachter tuin tot aan de Fluitersstraat) in de Hoofdstraat kwam in de familie Van Schuppen na het betalen van de som van f 7.500,-. Van Schuppen woonde toen al in Veenendaal en was getrouwd met Wouterina Recter. Zij leidde de winkel en Hendrik (Hein) dreef de groothandel die aan de zaak verbonden was.

Zoon Gerrit Christiaan, gehuwd met Cornelia Sophie van Leeuwen, zette vanaf 1924 de zaak voort. In 1934 werd een mantelfabriek toegevoegd; deze was gelegen aan de Tuinstraat. Inmiddels is de mantelfabriek afgestoten. Gerrit van Schuppen was eveneens actief in schoolbesturen en kerkeraad.

Zoon Hein van Schuppen volgde de Textielschool in Enschede, deed verdere kennis op in Dordrecht, Duitsland en Engeland en volgde in januari 1963 zijn vader op. Zijn vrouw Margreet Heij was eveneens actief in de zaak. De groothandel werd afgestoten; men concentreerde zich op de Dames-, Heren- en Kindermode.

In de loop der jaren werden diverse verbouwingen en moderniseringën uitgevoerd; de laatste dateert van 1996. In dat jaar nam dochter Hermien van Schuppen de zaak over van haar vader. Alvorens zij dat deed, volgde zij de opleiding in Enschede en bekwaamde zij zich via het grootwinkelbedrijf en de Franse detailhandel in het vak. Heren- en kindermode werd opgeheven; damesmode is nu de pijler waaraan nog steeds de naam Hein van Schuppen is verbonden.

Alhoewel dit voor de winkeliers geen enkel voordeel opleverde, heeft men steeds geld beschikbaar gesteld om dit folkloristisch feest mogelijk te maken. In 1955 was de keuring van de kalebassen, lampions, praalwagens, grote en kleine groepen en de start in de Eierhal. In dat jaar werden bedrijven en andere organisaties opgeroepen ook hun aandeel te leveren aan de organisatie. Dat leverde niet zoveel respons op.

De traditie wordt nog steeds volgehouden, nu gecoördineerd door Stichting De Vaart.

Sint Nicolaas

Een feest voor de jeugd. Naarmate de welvaart steeg, kwamen er behalve een suikerbeest of chocoladeletter in de schoen ook (peperdure) geschenken aan te pas. De Veenendaalse winkeliers zorgden ervoor dat de jeugd een keuze kon maken uit een groot assortiment om op het verlanglijstje aan de Sint te schrijven. 'Handel en Nijverheid' nam de organisatie van de intocht van Sint Nicolaas op zich en dat werd elk jaar weer een groots feest voor de jeugd. De kindervriend vond Veenendaal belangrijk genoeg om steeds ruim twee weken voor zijn verjaardag zijn intrek in het Veen te nemen. Een of meer Veenendaalse muziekkorpsen zorgden voor het muzi-

50 jaar

Het 50-jarig bestaan van 'Handel en Nijverheid' werd gevierd in juni 1973. Zoals in die tijd gebruikelijk, met een braderie. 's Avonds trad een volksdansgroep op, was er een presentatie van een openluchtfilm en een demonstratie trampolinespringen. Op die avond werd ook de hoofdprijs getoond van de in december te houden St Nicolaasloterij: een auto van het merk Datsun. De vereniging telde op dat moment 110 leden.

kale welkom en de begeleiding tijdens de rijtoer door het centrum. Altijd was er het officiële welkom door de burgemeester. In het verleden nam Sint meestal zijn intrek in een van ouds bekend Veenendaals etablissement, Hotel De Korenbeurs. Zijn verblijf in Veenendaal ging steeds gepaard met een door de winkeliersvereniging georganiseerde actie voor de consument. De traditie wil dat Sint op zijn schimmel of in een (open) rijtuig een rondtocht maakte, maar er zijn voor zijn aankomst ook wel andere vervoermiddelen gebruikt, zoals op 27 november 1954. Men had het bedrijf van de latere directeur van Martinair, Martin Schröder in de arm genomen. Een voor die tijd regelrechte stunt om Sint op die wijze in het Veen 'af te leveren'. Helikopterpiloot Schröder verzorgde persoonlijk de vlucht van Sint en één Zwarte Piet. Op de in aanleg zijnde A12 stapten zij in. In de cockpit was plaats voor drie personen. Dus moest één Piet zich per auto laten vervoeren. De heli bleef even hangen boven het voetbalveld van DOVO, waar op dat moment juist een wedstrijd werd gespeeld en zette vervolgens de zeer welkome gast af op de plaats waar tegenwoordig het gemeentehuis staat. De aankomst van Sint per stoomboot was voor Veenendaal niet te realiseren, maar de winkeliersvereniging vond er iets op. Het vervoermiddel over water dat in Veenendaal sinds oudsher bekend is, is de aak. Er werd een stoel in gezet en zo voer Sint naar de aanlegsteiger bij wat bekend is als 'de Tuin van Mien Ruys'. Het was nogal een wiebelig geheel. De oude man is maar één keer langs deze weg Veenendaal binnengekomen.

Bij één van de intochten had Sint aangekondigd per trein te zullen komen. De spoorlijn naar Rhenen was weliswaar nog niet in gebruik, maar Sint kon instappen in Woudenberg/Scherpenzeel. Doordat er waarschijnlijk problemen waren met een wissel, moesten die middag velen bijna een uur in de snerpande kou op station Centrum wachten.

Braderie

Groot is het aantal braderieën dat in de loop der jaren werd georganiseerd. In de Hoofdstraat, later ook in de Hoogstraat, werd een lange rij kramen opgesteld. Duizenden mensen kwamen daar op af. Er waren meestal ook attracties voor de jeugd opgesteld. In een op 29 september 1958 afgege-

ven vergunning door de gemeente Veenendaal wordt in een van de besluiten gemeld dat, zodra de standplaatsen worden verlaten, de eventuele afvallen, dozen, papieren, enz. moeten worden opgeruimd.

VeWiBeTo

In 1948 werd de eerste beurs onder de naam VeWiBeTo georganiseerd (van 18 - 23 oktober), ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de winkeliersvereniging. Deze naam, waarover menigeen een tongstruikeling maakte, stond voor Veenendaalse Winkel Beurs en Tentoonstelling. Er was durf en veel energie nodig om een dergelijks groots evenement te organiseren. Maar de Veenendaalse winkeliersvereniging had reeds eerder bewezen die eigenschappen wel te bezitten. De Commissaris der Koningin in de provincie Utrecht verleende toestemming onder een aantal voor-

waarden. Verstreking van zwak-alcoholische dranken mocht uitsluitend plaatsvinden op de uren waarop de beurs voor het publiek toegankelijk was. Aan personen beneden de leeftijd van 16 jaar mochten geen zwak-alcoholische dranken worden verkocht. In het complex mocht geen sterke drank aanwezig mag zijn, en gedurende de tijd dat gelegenheid tot dansen werd gegeven, mochten geen zwak-alcoholische dranken worden verkocht of verstrekt. Dat waren de eisen in 1948!

Doel van de VeWiBeTo's was om te tonen dat handel en industrie belangrijke economische pijlers waren voor Veenendaal. De beurs werd gehouden in tenten, geplaatst op het gemeentelijk sportterrein aan de J.G. Sandbrinkstraat. Uit een overzicht van inkomsten en uitgaven bleek die beurs een voordelig saldo van f 8.000,- te hebben opgeleverd.

De volgende VeWiBeTo's werden steeds om de vier jaar georganiseerd, eveneens op het terrein aan de Sandbrinkstraat. In 1952 opende de Commissaris der Koningin, M.A. Reinalda, de beurs die dat jaar, evenals de editie van 1956 zo'n 30.000 belangstellenden trok. Een assurantie-document toont aan dat de verzekering voor de termijn van de twee weken durende beurs in 1952 was aangegaan ter dekking van een totaalbedrag van f 189.500,-. Een fors bedrag voor die tijd. In 1956 meldden zich 90 standhouders.

Ook de gemeente was present. De VeWiBeTo IV in 1960 (toegangsprijs 75 cent) telde 85 standhouders er waren zelfs deelnemers uit Leeuwarden en Rotterdam. Tijdens deze beurs presenteerde de gemeente een nauwkeurig uitgewerkte tekening van het Panhuis-sportpark. Dat plan behelsde twee hoofdvelden, drie oefenvelden en overige nodige voorzieningen zoals parkeerplaats, rijwielstalling, kleedkamers. Een plan waarvan vooral DOVO hoopte dat het snel gerealiseerd kon worden omdat hun terrein bestemd was voor andere bebouwing. Ook de maquette van het bouwplan voor de Schrijverswijk (flats met in totaal 192 woningen) werd toen gepresenteerd.

Jaren later werden opnieuw beurzen georganiseerd. Dat was een particulier initiatief van het bureau Spancirkel. Ook op deze beurs waren steeds Veenendaalse winkels en bedrijven vertegenwoordigd.

Wereldtentoonstelling

Een actie waar oudere Veenendalers nu nog over spreken, was die rond de Wereldtentoonstelling in Brussel in 1958.

Veel succes boekte de winkeliersvereniging met de actie waarbij maar liefst zo'n 1500 prijswinnaars tijdens de zomermaanden, op kosten van de WWV, de Wereldtentoonstelling bezochten. Inmiddels was ook de feeërieke verlichting van deze Wereldexpo in gebruik genomen. Dat en het grote

Een groep prijswinnaars bij de touringcars voor vertrek naar Brussel-Expo.

succes van de actie waren voor de vereniging aanleiding om klanten nogmaals de kans te bieden de Wereldtentoonstelling te bezoeken. De uitgifte van de bekende oranje bonnen startte op 26 september en tot en met 4 oktober werden elke avond uit deze in bussen gedeponeerde bonnen de namen van 20 Expobezoekers in spé getrokken.

Etalagewedstrijden

Meerdere malen werd een etalagewedstrijd georganiseerd. Alhoewel de etalages van de Veenendaalse middenstanders overwegend een goed en vaak origineel beeld gaven - een van de mensen die daaraan veel bijdroeg was Jan van Hardeveld - en de aansporing niet nodig was, werd als onderdeel van een Italiaanse week zo'n wedstrijd georganiseerd. Niet een vakjury werd in dit jaar belast met de keuring, maar het publiek kreeg het voor het zeggen. Het enige criterium was: 'Wat vindt U de mooiste etalage?'. De

hoofdprijs? Een reis voor twee personen naar Riva aan het Gardameer; daarnaast werd door een onbekend persoon nog tweemaal eenzelfde reis uitgereikt aan een willekeurig iemand uit het winkelend publiek.

Een week lang stond de gemeente Veenendaal in het teken van Italië. Zowel de Nederlandse als de Italiaanse vlag wapperde, de volksliederen van beide landen klonken bij de opening. Dat moet de in Veenendaal woonachtige Italiaanse gastarbeiders goed gedaan hebben. Uit het programma bleek weer dat de winkeliers meer beoogden dan het publiek naar hun zaken te trekken. In deze week werden de lagere scholen erbij betrokken door hen werkstukken over het onderwerp Italië te laten maken. Deze werden tentoongesteld en er waren prijzen. En de Veenendaalse voetbalclub DOVO kwam in actie tegen een Italiaanse gastarbeidersclub.

KOOPCENTRUM VEENENDAAL

Er bestond aanvankelijk geen bestemmingsplan voor het centrum. Noch de winkeliersvereniging noch het gemeentebestuur hadden veel ervaring met dit soort zaken. Beide wilden graag de positie van het koopcentrum Veenendaal verstevigen. Tegen het centrum aan - nu is op die lokatie De Passage gevestigd - was een braakliggend stuk land beschikbaar. Projectontwikkelaar Wildeboer ontwikkelde hiervoor plannen. In februari 1969 ging de gemeenteraad akkoord met de grondtransactie tussen de gemeente en de heer Wildeboer.

In de jaren zestig en zeventig werd duidelijk dat het (vracht)verkeer (15.000 verkeersbewegingen per dag) dat door het centrum van Veenendaal trok, daaruit geweerd moest worden. Er werden plannen gemaakt, maar ambtelijke molens maalden langzamer dan die van 'Handel en Nijverheid'. Tegelijkertijd waren plannen in ontwikkeling om het winkelgebied uit te breiden, waardoor een aaneensluitend koopcentrum zou ontstaan. Op 14 mei 1968 gaf de promotor van het nieuwe winkelcentrum (huidige Passage), mr. J. Wildeboer, tijdens de ledenvergadering van 'Handel en Nijverheid' een uitvoerig exposé over plannen. De belangstelling was groot. Dit nieuwe winkelcentrum betekende bijna een verdubbeling van het totale winkeloppervlak. Het werd in twee fasen gebouwd.

Ettelijke vergaderingen, protesten (o.a. tegen een te vestigen De Gruyters Trefcenter. De Gruyter zag er later vanaf omdat de gang van zaken te traag was), brieven en rapporten verder, toen de plannen voor de bouw van De Passage (en daarmee de eerste uitbreiding van het winkelgebied buiten het aloude centrum) reeds waren afgerond, kwam een oplossing in zicht. Het was de toenmalige wethouder voor Economische Zaken, wijlen Henk de Ruiters, die met het voorstel kwam, waardoor partijen het eens werden. Dat compromis behelsde: tegelijkertijd met de realisatie van het overdekte winkelgebied zal ook het autoverkeer uit de Hoofdstraat worden geweerd, waarbij de gemeente de herinrichtingskosten van de Hoofdstraat voor haar rekening zou nemen.

Op 15 november 1978 ging de Hoofdstraat weer open en werd na een eerste functie als Veense Vaart, via een intensief bereden verkeersader tot een verkeersarme straat voor het winkelend publiek. Veenendaal beschikte toen over zo'n 1.500 parkeerplaatsen in de directe omgeving van de winkels. Daarmee de gunstige positie ten opzichte van omliggende plaatsen nog eens verbeterend.

Tien jaar later, op 15 november 1988, werd opnieuw een reconstructie van het deel Kerkewijk, Hoofdstraat en de Markt uitgevoerd. Uitgangspunt was toen dat dit gebied naast winkel- ook wandelgebied moest worden. Dus weg met de hobbels en bobbel, autoverkeer alleen als bevoorradingsverkeer en voor invaliden met vergunning, beperkte 'toegangstijden' voor fietsers. Er kwam nieuwe straatverlichting; het geheel werd gezelliger door o.a. terrasjes.

De oudste winkeliersvereniging herdenkt dit jaar haar 75-jarig bestaan. De diverse besturen verdienen lof voor de wijze waarop zij in die periode hun leden stimuleerden en het winkelcentrum hebben gepromoot binnen en ver buiten de grenzen van Veenendaal. Voor de faam is hard gewerkt. Die faam is mede bereikt door datgene wat men steeds hoog in het vaandel heeft geschreven: service, correcte benadering, kwaliteit en scherpe prijzen. Gebracht door families die al vele jaren steeds weer over opvolgers konden beschikken en daarmee een prolongatie van de juiste instelling ten aanzien van het winkelbedrijf garandeerden.

Velen van buiten Veenendaal vestigden zich in dit winkelgebied. Voor hen was de grote en goede bekendheid van het winkelgebied een belangrijke reden hier zaken te gaan doen. De uitbreiding van het aantal winkelvierkante meters werd gerealiseerd door verbouwingen en uitbreidingen door reeds gevestigde winkeliers en door de nieuwe (overdekte) winkelcentra die gebouwd werden.

Een sterke troef is de bereidheid van het gemeentebestuur om te zorgen voor voldoende parkeergelegenheid. Uitgangspunt in die discussie van winkelierszijde is steeds geweest: een goede bereikbaarheid van het centrum voor alle vormen van vervoer, dus ook goede aan- en afvoerwegen.

Lang was de parkeerplaats gratis. Nadat omliggende plaatsen al geruime tijd het - dure - betaald parkeren kenden, werd dit ook in Veenendaal ingevoerd. Het werd geaccepteerd, vooral omdat het klantvriendelijk systeem van achteraf betalen wordt gehanteerd en de prijs redelijk is. Binnen de centrumring zijn nu 3.700 parkeerplaatsen beschikbaar.

De Passage

Het eerste overdekte winkelgebied was De Passage. Men richtte een eigen winkeliersvereniging op. Aanvankelijk was er weinig toenadering tussen het oudste winkelgebied en dit nieuwe. In de loop der jaren verdween de rivaliteit.

In november 1973 ging de eerste zaak - Van de Loosdrecht Sigarenspeciaalzaak - open, in wat nu bij ieder bekend is als de 'oude' Passage. Deze liep tot aan de Tuinstraat. Het tweede deel van De Passage, waaronder een parkeerkelder, liep vanaf de Tuinstraat tot aan de Brouwersstraat. In 1975 werd zeker dat Albert Heijn er een hypermarkt-Miro-zelfbedieningswarenhuis zou vestigen.

In mei 1979 werd het tweede deel van de Passage geopend. De totale Passage is 350 meter lang, telt 52 winkels en heeft een winkelvloeroppervlak van 13.000 vierkante meter. Een mooie aanvulling van het al bestaande winkelbestand.

Op dit moment wordt De Passage gerenoveerd; ook zijn er plannen tot het samengaan van de winkeliersvereniging van De Passage en Corridor.

Scheepjeshof

Aan de noordzijde van het bestaande winkelgebied werd op 5 oktober 1990 de - eveneens - overdekte Scheepjeshof geopend. Projectontwikkelaar Dennendaal b.v. kocht na de sluiting van de vermaarde Scheepjeswolfabriek het terrein.

In de overdekte Scheepjeshof kwamen 52 winkels met een totaal winkelopervlak van 12.000 vierkante meter. Boven de winkels zijn woonruimtes gebouwd. Op het terrein aan de achterzijde verrezen eveneens woningen. De Scheepjeshof is via het Scheepjeshofplein verbonden met Hoofdstraat, Hoogstraat en Zandstraat. De Scheepjeshof heeft eveneens een eigen

De 'oude' Passage
(foto collectie J. Mouthaan).

De Scheepjeshof met de
'krul' op het plein
(foto collectie J. Mouthaan).

De Corridor
(foto Gemeente Veenendaal,
september 1997).

winkeliersvereniging en is ook aangesloten bij de overkoepelende organisatie City Marketing. Onder dit winkelcentrum werd een ruim bemeten parkeergarage aangelegd.

Corridor

De nieuwste winkelgalerij kreeg de naam Corridor. De Corridor verbindt de Hoofdstraat en Kerkewijk met het eerste overdekte winkelgebied De Passage en is een goed aanvulling op het reeds bestaande winkelaanbod in Veenendaal.

Berekend is dat het winkelapparaat van Veenendaal een verzorgingsgebied van bijna 200.000 consumenten kent. Met de bouw van de Corridor kreeg Koopcentrum Veenendaal er ruim 7.000 vierkante meter winkelruimte bij en nog eens 167 parkeerplaatsen.

Was de oprichting van de Veenendaalse Winkeliers Vereniging 'Handel en Nijverheid' aanvankelijk bedoeld om de gezamenlijke belangen te behartigen, later kwam men door een goede overlegsituatie met de diverse gemeentebesturen tot een opmerkelijke verbetering en uitbreiding van het winkelgebied. Dit bracht een sterk koopcentrum tot stand. De drie overdekte winkelgebieden en 'Handel en Nijverheid' vonden elkaar in een overkoepelende organisatie City Marketing.

Het citaat waarmee burgemeester Spros zijn begeleidend schrijven opent, is nog steeds van toepassing: 'Wat de Veenendaalse middenstand presteert, grenst aan het ongelooflijke. Tot ver in de omtrek hebben de Veenendaalse winkeliers aan de naam van hun dorp de klank gegeven van het land waar alles te koop is.' Zo was het en zo wil de Veenendaalse middenstand het ook in de toekomst houden.

*S*TICHTING CITY MARKETING VEENENDAAL

Eind tachtiger jaren kwam, op initiatief van de voorzitter van 'Handel en Nijverheid', samenwerking tot stand tussen 'Handel en Nijverheid' en de winkeliersverenigingen van De Passage en de Scheepjeshof. Die samenwerking werd vooral gezocht op het gebied van promotie van Koopcentrum Veenendaal. Naast het gezamenlijk optreden bij bijvoorbeeld het adverteren (reclame op streekvervoerbussen: 'WINKELN???...IN VEENENDAAL'), bleef elke vereniging haar eigen acties voeren. Alle winkeliers werden in 1994 ingeschakeld bij de verspreiding van de ter gelegenheid van Veenendaal 200 geslagen munt: de Veendaalder.

Op 14 oktober 1993 werd door het passeren van de akte bij de notaris en inschrijving in het register van de Kamer van Koophandel het tot dan informele verband omgezet in de Stichting City Marketing Veenendaal. Op 9 september 1998 werd een akte van statutenwijziging gepasseerd. Daarmee was de toetreding van de Corridorwinkeliers een feit. Het bestuur wordt samengesteld door drie leden per winkeliersvereniging en een onafhankelijk voorzitter. Het spreekt voor zich dat een belangrijk doel het behartigen van de gezamenlijke belangen van de winkeliersverenigingen in het centrum is en het bevorderen van kwaliteit, bekendheid en bereikbaarheid van het centrum.

Activiteiten anno 1999 zijn onder meer: de geraniummarkt (Groei en Bloei), zomerfestival en Kerst in 't Veen, theaterfestival in samenwerking met Theater De Lampegiet en het Kinderpietenfeest. Financiële ondersteuning wordt gegeven aan de Bosbus, openbaar vervoersdienst die in de zomermaanden via campings langs attracties op de Utrechtse Heuvelrug rijdt.

Tweemaal per jaar is er overleg met het college van B en W; ook wordt City Marketing betrokken bij plannen die direct het winkelcentrum raken, zoals de discussie in 1994 rond de zondagsopenstelling. De overgrote meerder-

heid van de winkeliers was daar fel tegen. De gemeenteraad heeft die mening gedeeld.

Intensief is de discussie geweest over het invoeren van betaald parkeren. Winkeliers bezochten massaal de vergadering van de raadscommissie op 17 juni 1997. Betaald parkeren is er gekomen, winkelend publiek vindt in Veenendaal parkeerplaats tegen een laag tarief, beduidend voordeliger dan in omliggende plaatsen. Tevredenheid dus hierover bij winkeliers, winkelend publiek en de gemeente die de, ondanks het lage tarief, gemaakte winst besteedt aan verbetering van centrumvoorzieningen.

75 jaar

Vijf en zeventig jaar geleden werden melk, groente, vlees en kolen na bestelling thuisbezorgd. Televisie of computer was niet. Nu hebben we supermarkten en speciaalzaken, kabeltelevisie, computers, internet, en mobiele telefoons waarmee van iedere plek naar elke andere plek op de wereld gebeld kan worden. Een ongekennde verandering waaraan ook winkeliers zich hebben aangepast.

Over weer vijf en zeventig jaar zal er zeker ook veel veranderd zijn. Maar zal er dan nog een plaats zijn om boodschappen te doen en gezellig te winkelen? Als dat wel zo is, en waarom zouden we daaraan twijfelen, dan zal dat zeker in VEENENDAAL zijn.

Als vanouds zullen winkeliers en hun gewaardeerde medewerkers de klanten van dienst zijn. Met andere of betere producten en diensten. Maar wel met de bekende service en vriendelijkheid.

En ze zullen hun best doen om daarnaast vertier en ontspanning te bieden aan het winkelend publiek.

Samenwerking van ondernemers en gemeentebestuur zal er toe leiden dat er zeker één ding blijft gelden: WINKELLEN?... dat doe je in VEENENDAAL!

**Bestuur VWV 'Handel en Nijverheid',
W.H. Rebergen**

BERICHTEN VAN HET KLEINE VEENLOO

Een van de doelstellingen van museum Het Kleine Veenloo is het organiseren van wisseltentoonstellingen. Op jaarbasis wordt gestreefd naar een aantal van vier à vijf exposities.

Bij voorkeur heeft een tentoonstelling een Veenendaals thema als onderwerp en/of komt tot stand in samenwerking met inwoners van Veenendaal.

Het bestuur van Het Kleine Veenloo is om deze redenen blij met de komende najaarstentoonstelling over de voor Veenendaal belangrijke winkeliersvereniging 'Handel en Nijverheid'.

De titel luidt: *"Gezellig winkelen in Veenendaal": expositie ter gelegenheid van het 75 jarig jubileum van de Veenendaalse Winkeliersvereniging 'Handel en Nijverheid'.*

In woord en beeld zullen vele aspecten van de winkeliersvereniging aan bod komen.

De tentoonstelling begint op zaterdag 18 september en loopt tot en met zaterdag 20 november.

Het Kleine Veenloo is gevestigd aan de Markt 10.

Openingstijden: van dinsdag tot en met zaterdag van 10.00 tot 16.00 uur.

Bezoekers met een Museumjaarkaart hebben gratis toegang en het museum is toegankelijk voor rolstoelgebruikers.

Telefoon: 0318 - 550010.

**Namens het bestuur,
Joop de Vries**

*M*EDEDELINGEN

- Veenendaal is ontstaan als een veenkolonie. Toen echter het veen was afgegraven, moesten de bewoners van dit gebied omzien naar andere bronnen van inkomsten. Eén van de mogelijkheden was de landbouw. In Veenendaal hebben tientallen boerderijen gestaan. Sommigen zijn nog als zodanig herkenbaar, hoewel ze inmiddels een andere functie hebben gekregen. Een goed voorbeeld daarvan in Gasterij De Vendel.

Op de eerstvolgende bijeenkomst hoopt de heer H. Dekker uit Rhenen aan de hand van een dialezing ons iets vertellen over boerderijen in en om Veenendaal. De bijeenkomst is gepland op 16 september a.s.

Dus:

- de heer H. Dekker
- over 'Boerderijen in en om Veenendaal'
- donderdag 16 september 1999
- in de grote zaal van De Meent, Grote Beer 10
- aanvang 19.45 uur
- toegang vrij

- Op dinsdag 19 oktober a.s. vanaf 19.30 uur is er een gezamenlijke bijeenkomst van de werkgroep Genealogie van Oud Veenendaal en Gens Gelriae. Er staan vier korte inleidingen op het programma, namelijk:

- Aat Oostenbroek, 'Genealogie, waarom en hoe?'
- Gert Groenleer (gemeente-archivaris van Veenendaal),
'Wat is er te vinden in het gemeente-archief?'
- Corrie van Silfhout-van Ravenswaaij,
'Het Veenraadschapsarchief'
- Elleke Draisma-van Engelenburg,
'De invloed van de pestepidemie van 1636 op de bevolkingsgeschiedenis van Veenendaal'

Het is een uitstekend moment om eens vrijblijvend kennis te maken met de mogelijkheden van genealogisch onderzoek en familiegeschiedenis. Belangstellenden zijn van harte welkom!

In memoriam mevrouw H.L. Middelhoven-Kind

Op 14 juni 1999 is ons lid van de werkgroep Genealogie, Hennie Middelhoven overleden. Samen met haar man Cor is zij vele jaren actief geweest op genealogisch terrein. Zij had een voorliefde voor het maken van transcripties, het 'vertalen' van oude handschriften. Na haar overlijden van haar man in 1997 vond zij dat ze voldoende tijd in de archieven had doorgebracht. Ze besloot andere dingen te gaan doen. Ze genoot van een indrukwekkend reis naar Israël. Al snel kwam ze echter terug op haar voornemen om geen archieven meer te bezoeken. Ze ging de werkgroep helpen bij de correctie van de transcriptie van de luid- en begraafgeld en één ochtend per week was ze te vinden in het gemeente-archief van Veenendaal, waar ze meewerkte aan het project om een index op de 'veenregisters' te maken. Die activiteit omschreef ze als 'het rustpuntje van de week'.

In juni 1998 werd ze helaas getroffen door een herseninfarct. Hennie raakte gedeeltelijk verlamd en kon niet meer praten en lezen. Er brak voor haarzelf en haar kinderen een moeilijke tijd aan. Ze verhuisde naar het Zonnehuis in Doorn, waar ze een goede verpleging ontving.

Daar overleed zij op 14 juni. We zullen haar blijven herinneren als een lieve, plichtsgetrouwe vrouw, die zichzelf vaak wegcijferde. In aanwezigheid van familie en kennissen hebben we Hennie op vrijdag 18 juni naar haar laatste rustplaats gebracht.

Oud Veenendaal

November 1999

Redactie

Dr R. Bisschop, eindredactie
Drs A.C. van Grootheest
J. Mouthaan, lay-out
H. Henzen

Bestuur

G. Verhoef r.a., voorzitter
Mr R. Ottens, secretaris
W. Brands, penningmeester
D.J. Bouwhuis
J.T. Slok
H. Henzen
Mevr. T. Valkenburg-van Bruxvoort

Secretariaat:

Postbus 1099, 3900 BB Veenendaal, telefoon 0318-552828

Ledenadministratie:

mevr. H. Brands-van Ravenswaaij, Middellaan 77, 3904 LE Veenendaal, telefoon 0318-513650

Werkgroepen en Commissies:

D.J. Bouwhuis, Bezaan 1, 3904 PA Veenendaal, telefoon 0318-528830

Postbank:

nr. 4043117, t.n.v. Historische Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt f 25,- per jaar. Voor leden tot 18 jaar f 10,- per jaar.

Losse nummers van dit blad f 7,50

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Druk: Buro Steitner BV

*Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.*

Historische Vereniging Oud Veenendaal

I*NHOUD* jaargang 14, nummer 4 (november 1999)

- 123** *Van de redactie*
- 124** *Het Polderhuis*
- 130** *De Gelderse en Stichtse wagen*
- 144** *De gemeentehuizen*
- 159** *Mededelingen*

J. van Wakeren
J. van Wakeren
G.C. Groenleer

De Stichtse waag aan de Markt (jaartal onbekend)(foto Gemeentearchief Veenendaal).

VAN DE REDACTIE

Nog niet zo lang geleden werd het fraaie nieuwe en vernieuwde gemeentehuis geopend. De buitenkant is misschien wel heel erg wit, maar het valt niet te ontkennen dat het gebouw allure heeft. Het is meer dan alleen maar een kantorencomplex. Wie tijdens de open dag gebruik gemaakt heeft van de gelegenheid om ook het inwendige van het gebouw te bekijken, zal dit zeker onderschrijven. Ondertussen wordt alweer gesproken over de mogelijkheid om er nog een vleugel aan te bouwen, zodat het voormalige dienstenkantoor aan de J.G. Sandbrinkstraat kan worden afgestoten en alle werknemers in één complex een plaats kunnen krijgen.

Voor de ambtenaren zijn de werkplekken wel eens minder goed geweest. Dit nummer van *Oud Veenendaal* wil u iets vertellen over enkele openbare gebouwen in onze gemeente. Onze gemeentearchivaris, Gert Groenleer, en zijn medewerkster, Janneke van Wakeren, hebben zich verdiept in de geschiedenis van het Polderhuis, van de Stichtse en de Gelderse Waag en van de diverse gemeentehuizen. En weet u nog waar de hulpsecretarie van de gemeente Ede was gehuisvest?

Uiteraard zijn er meer openbare gebouwen die de moeite van het beschrijven waard zijn, maar de beschikbare ruimte brengt zo zijn beperkingen met zich mee. Mogelijk dat over de geschiedenis van het politiebureau, de marechaussekazerne, de brandweerkazerne en andere publieke gebouwen later nog eens gepubliceerd kan worden. De redactie wenst u een verrassende tocht langs en door de beschreven gebouwen!

de redactie

HET POLDERHUIS

In de vijftiende eeuw werd tijdens het bewind van bisschop David van Bourgondië (1456-1496) een eerste poging ondernomen om de gronden in de Gelderse vallei te vervenen, en de waterstaatkundige situatie in het gebied te verbeteren. Een belangrijke maatregel was het graven van een kanaal voor de ontwatering en afvoer van turf. Het kanaal kreeg de naam Bisschop Davidsgrift, tegenwoordig gewoon de Grift genoemd.

Om alles in goede banen te leiden vaardigde de bisschop op verzoek van de erf- en veengenoten van Rhenen op 1 april 1474 een ordonnantie uit, wat feitelijk de oprichting van een soort waterschap betekende. Het bestuur bestond uit een dijkgraaf en vijf heemraden. Overigens gaf de bisschop nog een ordonnantie uit waarin het dijkbeheer geregeld werd. Er ontstonden dus twee waterschappen, die in de zestiende eeuw werden samengevoegd. Deze poging om de waterstaat te regelen liep uiteindelijk uit op een mislukking, door de politieke onrust aan het eind van de vijftiende eeuw. Het mislukken van deze plannen betekende waarschijnlijk ook het einde van het waterschap.

Het Veenraadschap der Gelderse en Stichtse Veenen

In de zestiende eeuw was het economische en politieke klimaat gunstig genoeg om een afgraving van de venen in het zuiden van de Vallei te hervatten. In 1546 werd daartoe het zogenaamde Rijn-octrooi verleend. Er ontstond een organisatie van contribuerende veengenoten die wel een veencompagnie kan worden genoemd. Drie van deze contribuanten, Frans van Nijenrode, Cornelis Thin en Johan van Culemborg werden als hoofden met de uitvoerende taken belast. Deze taken waren nergens duidelijk omschre-

ven. Alleen de functie van de kameraar had een duidelijke inhoud: het optekenen van alle inkomsten en uitgaven om die ter goedkeuring voor de leggen aan de veengenoten. Pas in 1550 werd een soort reglement opgesteld. De veengenoten zouden jaarlijks te Utrecht bijeenkomen op de 'open reken-dag' en de besluiten die op zo'n dag genomen werden, waren voor iedereen bindend. Ook werd een soort werkverdeling tussen de drie veenhoofden vastgesteld. In hetzelfde jaar verleende Karel V aan de Antwerpse koopman Gilbert van Schoonbeeke een octrooi om turf af te graven in de venen van Amerongen, Ginkel en het Woud (het huidige Woudenberg). Van Schoonbeeke groef een grift van Amersfoort naar het Grote Venlo, die eindigde in een stuk keizerlijk veen bij Prattenburg. Ook voor deze onderneming werd een veencompagnie opgericht van kooplui uit Antwerpen. Zij vergaderden jaarlijks op Kerstdag, waar de boekhouding ter goedkeuring voorgelegd werd. Verder hadden de participanten de plicht minstens éénmaal per jaar de turfwinning persoonlijk te inspecteren. In 1554 waren de beide griften met elkaar verbonden door middel van een greppel.

De organisatie die bij de aanvang van de werkzaamheden gekozen was, begon op den duur problemen op te leveren, omdat men het niet eens kon worden over de vraag wie er verantwoordelijk was voor wat. In 1563 verleende Filips II toestemming voor de instelling van een college van zeven veenraden. Deze veenraden werden jaarlijks op de open rekendag gekozen. Een maximale zittingsperiode was niet afgesproken, zodat de oude veenraden steeds herkozen konden worden. De verkiezing tot veenraad, kameraar of directeur mocht niet geweigerd worden, tenzij men al drie jaar of meer een functie vervuld had. Besluiten hadden rechtskracht als ze door tenminste vijf veenraden genomen waren. In de praktijk hadden de in Utrecht woonachtige veenraden het meeste te vertellen. Zo werden belangrijke vergaderingen altijd in Utrecht gehouden. Als dit niet mogelijk was moesten de Utrechtenaren per brief geraadpleegd worden, ook als de Veenendalers de vereiste meerderheid vormden. Zowel de bestuurlijke als financiële bevoegdheden kwamen in handen van het college van veenraden. Zij hadden een aandeel in de stichting van het dorp Veenendaal en hadden bemoeienis met kerkelijke aangelegenheden. In september 1639 werd besloten dat de veen-

Het eerste Polderhuis (ca.1900) (foto Gemeentearchief Veenendaal).

raden in het vervolg wekelijks zouden vergaderen, “ende dat in den camer van de school”.

Op de open rekendag van 1643 ontstond een conflict over de verkiezing van de veenraden en de plaats waar de jaarlijkse open rekendag gehouden werd. Tijdens de verkiezing van de veenraden zouden zich onregelmatigheden hebben voorgedaan die strijdig waren met het octrooi. Daarom werd er besloten dat maximaal drie veenraden uit Veenendaal en Rhenen afkomstig mochten zijn. Dit besluit werd echter door de plaatselijke veengenoten aangevochten. Toen ook de plaats van de open rekendagen ter discussie gesteld werd, liep de crisis zo hoog op dat er enkele jaren geen rekendagen meer gehouden werden.

Pas zeven jaar later werd het conflict met een compromis opgelost: de rekendagen zouden vanaf 1650 in Rhenen gehouden worden. Wat de verkiezingen van de veenraden betrof, gold alleen de bepaling dat een veenraad een minimale hoeveelheid grond in bezit moest hebben.

Vergaderen in het Polderhuis

Het octrooi bleef rechtsgeldig tot 1751. Toen in dat jaar na een nieuwe langdurige bestuurscrisis het reglement vervangen werd, werd als nieuwe vergaderplaats voor de open rekendagen de kerk van Veenendaal gekozen. Vergaderingen van de veenraden vonden plaats in een plaatselijke herberg. Aan het begin van de achttiende eeuw werd “ ‘t Waepen van Gelderlant” genoemd.

In 1781 kocht het college van veenraden van de erven van Jannetje Essenius “een huizinge met annex kamer en schuurtje, staande binnen Veenendaal in de Schoolstraat onder de jurisdictie der stad Rhenen, voor f 900,-.” Een jaar of vijftien later werd het huis verfraaid met een nieuw deurkozijn en twee nieuwe ramen. De deur werd “voorzien met een goed nagt en dag slot, met schroeven, sluitplaat en verdere sluitplaat na behooren, omtrend het beleggen enden dorpel te werken zo als bijden veenraad Slok is te zien”. Kennelijk was men erg zuinig op het Veenraadschapsarchief, dat in het gebouw bewaard werd. De genoemde veenraad Slok woonde in Gelders Veenendaal en was een prominent figuur in Veenendaal. Hij was tegelijkertijd voorzitter van het veenraadschap en notaris. Hij was onge-trouwd en woonde “Om den Hoek”, waar dat ook geweest mag zijn.

In 1827 deelde de burgemeester aan de gouverneur van Utrecht mee: “het collegie...heeft zijne zittingen in een huis alwaar zich een ijzeren nagel tot grensscheiding van de provincien Utrecht en Gelderland in de muur bevindt”. In andere documenten is nergens sprake van deze aanwijzing van de scheiding. Het is dan ook moeilijk na te gaan of het gebouw werkelijk op de grens van Stichts en Gelders gestaan heeft. Twee jaar later werd het gebouw tegen brand verzekerd voor een bedrag van f 1.600,-. Misschien was het bedrag zo hoog vanwege het belang van het archief?

Sloop, nieuwbouw en verbouwing

In 1900 vroegen de veenraden “aan heeren burgemeester en wethouders der gemeente Veenendaal” een sloopvergunning aan voor het bestaande Polderhuis, om “op het alsdan vrij koomende terrein een nieuw Polderhuis te bouwen”. De gemeente ging daar zonder problemen mee akkoord. Het nieu-

we Polderhuis werd een statig gebouw van twee verdiepingen. Boven de ingang werd een steen met het opschrift 'Polderhuis' ingemetseld, die daar is blijven zitten tot 1980.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog ging het Veenraadschap der Gelderse en Stichtse Veenen op in het waterschap Grebbe, maar na de oorlog werd de oude naam weer gehanteerd. In 1945 werden alle bestuursleden door een zuiveringscommissie voor de waterschappen doorgelicht op hun activiteiten tijdens de bezetting. Twee voormalige rekenmeesters werden voorgedragen voor vervolging, maar de burgemeester zuiverde hen persoonlijk van alle blaam. Het gebouw heeft dienst gedaan tot 1949. In dat jaar werd het veenraadschap opgeheven. Het archief bevond zich echter nog in het gebouw, waarop een touwtrekkerij ontstond tussen de gemeente Veenendaal en de provincie Utrecht. Het waterschap mengde zich ook in de discussie. Uiteindelijk kon het Veenraadschapsarchief toch in Veenendaal blijven, mede op verzoek van de voormalige veenraden. Het werd overgebracht naar het

Het Polderhuis ca. 1975 (de inscriptie boven de deur is nog goed te lezen). Inzet: het huidige pand op deze plaats (foto's Gemeentearchief Veenendaal).

gemeentehuis en bevindt zich momenteel nog steeds in het plaatselijke gemeentearchief. Een jaar later werd de Nutsspaarbank in het Polderhuis ondergebracht en nog later was er een zuivelbedrijf in gevestigd. In de jaren zeventig werd het aangekocht door kledingzaak Van Manen, die ernaast gevestigd was. In 1979 vroeg de eigenaar een vergunning aan voor een ingrijpende verbouwing. Bij de behandeling van de aanvraag luidde de toelichting van de secretarie: "Het verdwijnen van de karakteristieke gevel van het Polderhuis zal wellicht door velen betreurd worden." Daar schreef iemand die het kennelijk ter harte ging bij: "Zonde, zou er iets aan te doen zijn?" Er werd gezocht naar een oplossing, maar die werd niet gevonden. Omdat het gekozen alternatief f 60.000,- goedkoper was, werd besloten de vergunning toch te verlenen. Dat het Polderhuis de gemoederen soms nog steeds bezig houdt, blijkt uit een recent nummer van de Rijnpost, handelend over iets soortgelijks:

"Je kun 't v'rgelaaike mit 't Polderhuis àn de lèège kàànt. Dà hè'n ze vùr jaore t'rug òk kèppot geslaoge, zo'n mooi gebààuw. Mår d'n vùrrem vàn de winkel d'r nouw stùt, is hùst krèk àlèèns às die vån 't Polderhuis. Mår d'r is gien kraok of smaok àn 't hele gebààuw nie."

Janneke van Wakeren

Bronnen

- * R. Bisschop, G.C. Speelpenning en T. Stol, Het veen, de veenraden en het Veenraadschap. De historische wortels van de gemeente Veenendaal, toegelicht aan de hand van oude teksten 1546-1847, Veenendaal 1990
- * G.M.J. van Schuppen-Diepenveen, Veenendaal, zo was het, Almere-Haven 1995
- * Taeke Stol, De veenkolonie Veenendaal. Turfwinning en waterstaat in het zuiden van de Gelderse Vallei 1546-1653, Stichts Historische Reeks deel 17, 1992
- * J.G. Thoomes en D. Sandbrink, Vier eeuwen Veenendaal, Veenendaal 1949
- * Rik Valkenburg, Fotoboek Veenendaal, Ochten 1983
- * idem, Fotoboek Veenendaal deel II, Ede 1993
- * Bovenneider, "Over de heg" in: De Rijnpost, 24 sept. 1999
- * Bevolkingsregisters
- * Bouwvergunningen
- * Gemeentearchieven 1811-1941
- * Veenraadschapsarchief

DE GELDERSE EN STICHTSE WAGEN

***“Gewicht, te ligt, te swaer
Is gruwel voor den Heer
En valsheid in de waar
Quetst ‘s Menschen siel en eer”***

Reeds voor 1700 moet er in de “Geldersche Veenen” een waag gestaan hebben. Veel is daar niet over bekend, omdat de administratie van de ambtsjonkers van Ede, waar dit gebied onder viel, niet erg nauwkeurig bijgehouden werd.

In 1698 moesten de jonkers de schout zelfs opdragen bij de pachters te informeren voor hoeveel jaar zij gepacht hadden. Het bleek dat de meeste verpachtingen het daarop volgende jaar zouden aflopen. Nu werden er regels vastgesteld: wagen werden voor drie jaar verpacht; de weeglonden voor tabak, wol en vellen werden bepaald op 4 stuivers per 100 pond en er werd een verbod uitgevaardigd op het vervoer van ongewogen voorraden. Deze bepaling riep het nodige protest op. Het weegbriefje van Ede werd in de steden niet erkend. De kooplieden moesten hun waren daar dus opnieuw laten wegen, en er ook weer voor betalen. Aan de protesten werd echter weinig gehoor gegeven, waarop de boeren het anders aanpakten. De daaropvolgende jaren werden door de ambtsjonkers “de drie rebellerende jaren” genoemd, omdat door het stille verzet van de boeren de wagen weinig opbrachten en hier en daar zelfs niet eens meer verpacht werden. Er werd een nieuwe verpachting afgekondigd in 1718, waarbij de Gelderse waag in Veenendaal verpacht werd voor *f* 60,- per jaar, die te Bennekom voor *f* 25,- per jaar en die te Ede voor *f* 15,- per jaar. Maar de jonkers hadden het verzet van de boeren nog niet gebroken.

Zes jaar later bracht de waag te Gelders Veenendaal maar *f* 41,- op. In 1733 leek de situatie weer verbeterd te zijn: een publieke verpachting zorgde voor een pachtsom van maar liefst *f* 127,-. Maar na het verstrijken van de pacht-

termijn was het weer mis, de opbrengsten waren weer erg laag. Dat kwam volgens de ambtsjonkers omdat de mensen de waag niet vertrouwden. Ze besloten tot de aanschaf van de juiste gewichten, en daarmee leken de problemen voorlopig opgelost te zijn.

De waag in het "Rheenensche Veen" is waarschijnlijk jonger dan de Gelderse. In 1791 werd deze waag, waarvan de locatie onbekend is, verpacht voor f 668,-, een aanzienlijk bedrag voor die tijd. Voor partijen van minder dan 12½ pond werd een duit (1/8 stuiver) per pond gerekend, iets tussen de 12½ en 25 pond kostte een stuiver per pond, en daarboven "een proportie der ponden".

In 1797 verhuisde de waag naar een schuur van ene Wessel van Dolder aan het Verlaat. Het gemeentebestuur van Stichts Veenendaal stelde een "Reglement op de Waag" op, dat een aardig beeld geeft van de goederen die gewogen werden:

"In den eersten, dat de volle gerechtigheid van de Waag betaald zal worden, alle waaren die men bij gewigt verkoopt, of gewoon is te waag te brengen, 't zij van boter, kaas, vleesch, spek, aardakers [een eetbare knolwortel], fruit en ventgoed, van eetbaare waaren, idem van wolle, vlas, gaaren, hennip, hoppe, lompen, tabak.

Edog van ijzer, staal, loot en andere metaalen, oud ofte nieuw gemaakt of ongemaakt, zal betaald worden half geld. Dog zoo een burger of opgezette ne een mandje karsen, een zoodje aardakers of bessen koopt onder de 20 cent, zal het vrij zijn van waaggeld".

Het tarief werd vastgesteld op 4 stuivers per 100 pond, met uitzondering van wol en kammeling (gekamde wol), die maar drie stuivers kostten. Op het niet wegen van boter stond een hoge boete: f 12,- voor de koper en f 6,- voor de verkoper. Goederen die ergens anders al gewogen waren, hoefden de waag niet opnieuw te passeren, behalve wol van de Gelderse Waag. Het wederzijdse vertrouwen was kennelijk niet erg groot. In de jaren daarna werd de waag jaarlijks verpacht aan steeds wisselende waagmeesters, voor bedragen rond de f 450,-.

Bureau du Poids, Mesure et Pésage

In 1812 stuurde de onder-prefect van het *Département du Zuiderzee*, A.C. Snouckaert van Schauburg, een brief aan alle burgemeesters in zijn departement over het vrijwillig instellen van een “bureau van gewigt, maat en cooying”. Hij verwachtte van hen dat zij deze zaak met de gemeenteraden zouden overleggen en daarna met een voorstel zouden komen, met bijvoeging van het tarief en de waaggelden, vast te stellen op grond van de in het vorige jaar genoten inkomsten.

De burgemeester van Veenendaal, de Oranjegezinde J. Smith, antwoordde dat “het recht van waag voor deze gemeente nodig en van zeer veel belang is.” Gegevens uit 1815 geven een indicatie van de aard en de hoogte van de productie. Stichts Veenendaal produceerde 125.000 ponden ruwe wol, 400 mudden boekweit, 300 mudden rogge en 320.000 ponden hooi. Van Gelders Veenendaal werd alleen 75.000 ponden ruwe wol genoemd. In 1812 was dit allemaal waarschijnlijk minder. Uit de waagboeken van 1812 en 1813 blijkt in ieder geval dat wol veruit het meest gewogen product was.

Een maand later berichtte de burgemeester echter dat de officiële instelling van een waag niet door kon gaan. Als reden gaf hij op dat men de wetten waarnaar Snouckaert in zijn brief verwees, niet kon vinden. Hij voegde daar nog aan toe: “ Bij deeze gelegenheid heb ik vernoomen dat in Utrecht

Een tekening van de Gelderse waag (J. van Hardeveld, ca. 1965) (Gemeentearchief Veenendaal).

omtrent de Waag nog niets is gearresteert.”(De toenmalige burgemeester van Utrecht was de Fransgezinde P.W. Bosch van Drakenstein.)

Snouckaert reageerde daarop als volgt: “Uw bericht wegens de Waag, vermeld in uw brief van den 20 Maart is onvoldoende.” Hij wees er nogmaals op dat de instelling van een waag geen verplichting was, en verzocht de burgemeester dringend zijn eerste brief nog eens te lezen. Mocht Veenendaal alsnog een waag willen instellen, dan wilde hij dat zo snel mogelijk weten. De benodigde stukken en advies wilde hij dan wel graag in het Frans hebben. Deze bepaling geschiedde waarschijnlijk in opdracht van de prefect, graaf De Celles, die bekend stond als een harde bonapartistische bureau-craat. Smith gaf gehoor aan het verzoek van de onder-prefect. In een in het Frans gestelde brief deelde hij mee dat het tarief gesteld was op 21 cent per 49 kilogram en 410 gram (100 pond).

Ondanks het feit dat er reeds twee wagen bestonden, werd gemeld dat de inkomsten over het vorige jaar onbekend waren. Smith onderstreepte nogmaals het belang van een waag voor de fabrikanten en de gemeente. Dat was waarschijnlijk de reden waarom het tarief later verlaagd werd tot twee stuivers. Twee maanden later schreef Snouckaert dat de prefect de stukken teruggestuurd had, omdat ze niet correct waren. De prefect wilde weten welke raadsleden aanwezig waren toen het besluit genomen werd, en om wat voor koopwaren het zou moeten gaan.

Ondertussen ging het leven zijn gewone gang en werd er dagelijks gewogen op de twee wagen. Een zekere C. Slok was waagmeester. Het is niet duidelijk of dit dezelfde persoon is als adjunct-burgemeester C. Slok (in 1811 burgemeester van Gelders Veenendaal). Als dit het geval is, mogen we aannemen dat het hier de Gelderse waag betrof. Uit de waagboeken blijkt dat er vooral in de zomermaanden druk gebruik gemaakt werd van de waag.

De gemeentewagen te Gelders en Stichts Veenendaal

Na het vertrek van de Fransen werden beide wagen kennelijk opgeheven. Pas in 1854 was er weer sprake van de instelling van een gemeentewaag te Stichts Veenendaal. Een raming van de kosten voor de bouw van een waag en een raadkamer bedroeg ongeveer f 6.000,-. Het zou echter nog vijf jaar

duren voor het waaggebouw er daadwerkelijk kwam. Begin 1857 gaf koning Willem III per Koninklijk Besluit zijn goedkeuring aan het heffen van plaatselijke belastingen, waar ook de “wik- en weegloonen” toe behoorden. Op 17 augustus volgde het besluit van de gemeenteraad tot de bouw van een lokaal voor de waag.

De gemeente stuurde in april van hetzelfde jaar bericht aan Teunis van Woudenberg, eigenaar van een weverij, dat hij de balans, schalen en gewichten van de waag die hij in bruikleen had, binnen vijf dagen moest overdragen aan de gemeente. Van Woudenberg deed echter pas afstand van de spullen, toen het lopende huurcontract aan het eind van het jaar afliep. In de verklaring van ontvangst werd gespecificeerd om wat voor goederen het ging:

“... één ijzeren balans, een paar houten schalen met touwen, acht stuks ijzeren gewigten van 25 Nederlandsche ponden, twee stuks dito van 22 Nederlandsche ponden, een stuk dito van 12 Nederlandsche ponden, een stuk dito van 8 Nederlandsche ponden, een stuk dito van 3 Nederlandsche ponden, twee stuks dito van 2 Nederlandsche ponden, en een stuk dito van 1 Nederlandsche pond.”

Op 2 januari 1859 werd in Veenendaal een publicatie aangeplakt waarbij de publieke verpachting van de waag werd aangekondigd. De pacht werd gegund aan J. Detmar, maar deze diende een maand later reeds zijn ontslag in. Zijn vervanger is onbekend.

Ook in Gelders Veenendaal werd in 1859 opnieuw een waag gevestigd ten behoeve van de wolhandel. De gemeente Ede kocht van de koopman Simon Jacob Levie van Aalten uit Stichts Veenendaal een pand voor f 1.300,-. Het pand dateerde uit 1789. Direct na de aankoop besloot de gemeente tot een verbouwing, waardoor de brandblusmiddelen van de buurtschap in hetzelfde gebouw in een afgesloten ruimte ondergebracht konden worden. Jan Stuivenberg werd aangesteld als gemeente-waagmeester annex brandweerman.

Wikken en wegen

Over de verdere geschiedenis van de Gelderse Waag valt niet veel meer te vertellen. Een inventaris uit 1875 bevat de volgende attributen:

Waag

- 1 ijzeren balans met schalen*
- 1 koperen balans met schalen*
- 11 stuks gewichten à 25 kilogram*
- 2 stuks gewichten à 10 kilogram*
- 2 stuks gewichten à 10 kilogram*
- 2 stuks gewichten à 2 kilogram*
- 1 stuk gewicht à 1 kilogram*
- 1 stel koperen gewichten*
- 1 varkenshok*

Er volgt nog een inventaris van de brandblusmiddelen. Die waren tot 1927 ondergebracht in het waaggebouw en werden daarna opgeslagen aan de Mulderslaan. Rond de eeuwwisseling was de weduwe J. de Ruiter waagmeesteres, haar zoon Hein was belast met het onderhoud van de blusmiddelen. In 1972 werd het gebouw afgebroken.

Over de Stichtse Waag is meer bekend. Reeds in 1861 besloot de raad van Veenendaal om de waag uit te breiden. Het gebouw werd opgetrokken en vergroot, en dat moest op een deugdelijke manier gebeuren. In het bestek voor de uitbreiding werd aangegeven welke materialen gebruikt moesten worden, van "portlandsche cement" tot "greenenhout" en "Naamsche vloer-tegels". Toen de uitbreiding voltooid was, werd het bovenlokaal verhuurd aan juffrouw C.M.J. Schröter voor f 120,- per jaar. Deze jongedame van 23 jaar was afkomstig uit Nichtevecht en wilde in deze ruimte een "bijzondere meisjesschool" beginnen, die in 1863 overgenomen werd door J.M.W. van Schaik. Na drie jaar verhuisde de school naar een pand in de Hoofdstraat. Daarna vestigde Jacob de Ruijter, mogelijk de vader van de latere waagmeester Cornelis de Ruijter, zich boven de waag. Van 1867 tot 1874 huisvestte dit lokaal de gemeentesecretarie.

^{N. 697}
Heren ~~W. de~~ ^{W. de} Here Burgemeester
en leden van het Bestuur
daar de post als waagmeester
ope is. Zo mag ik u vriendelyk
verhoeken om by u in aanmerking
te komen
Veenendaal 4. April 1869
Blyke met Agtun
u Dienaar
A. de Ruijter

Sollicitatie voor de post van waagmeester (1869)
(Gemeentearchief Veenendaal).

Het is niet met zekerheid te zeggen wanneer Cornelis de Ruijter de waag voor het eerst gepacht heeft. In 1874 besloot de gemeenteraad in ieder geval tot een onderhandse verpachting, omdat een publieke verpachting waarschijnlijk minder zou opbrengen. Op dat moment was De Ruijter waarnemend waagmeester. Omdat de raad tevreden over hem was, en vreesde dat er bij een publieke verpachting misschien een minder geschikte waagmeester zou komen, werd besloten hem in deze functie te handhaven. De waag werd verpacht voor twee jaar tegen f 225,- per jaar met vrije woning voor de pachter. Een eventuele aanschaf van een nieuwe balans was voor rekening van de gemeente, reparatie van maten en gewichten en ijkklonen voor rekening van de pachter. Mocht de gemeente het lokaal boven de waag weer in eigen gebruik willen nemen, dan moest de pachter deze ruimte weer afstaan.

Hij zou daarvoor een jaarlijkse korting van *f* 25,- op de pacht prijs krijgen. Een jaar later besloot de gemeente inderdaad het lokaal weer terug te nemen, en wel voor bijzonder onderwijs.

In 1876 was de pachttermijn verstreken. Kennelijk waren de opbrengsten iets teruggelopen, want de pachtsom ging weer met *f* 25,- naar beneden. Ook bepaalde de raad dat de pachter erin zou moeten berusten als het gebouw een andere bestemming zou krijgen. Dat gebeurde echter niet, zodat het vier jaar later weer tot een onderhandse verpachting kwam. Maar Gedeputeerde Staten gingen daar deze keer niet mee akkoord. Uit financieel oogpunt maakten zij bezwaar: ze waren van mening dat een publieke verpachting meer op zou brengen. De burgemeester antwoordde echter dat er sinds 1874 nog twee andere, particuliere wagen waren opgericht, waar de gemeentewaag de nodige concurrentie van ondervond. De waagmeester was zeer geschikt en bovendien bereid om dezelfde pachtsom te blijven betalen. Verder voerde de burgemeester aan dat de bijbehorende woning slechts geschikt was voor een zeer klein gezin (De Ruijter en zijn vrouw waren kinderloos), en dat de vrouw van de waagmeester zeer geschikt was “voor de huiselijke arbeid en verpleging van de boven de waag wonende hoofdonderwijzeres van de meisjesschool”, juffrouw Van Veen. Meer of mindere geschiktheid zou zelfs het voortbestaan van de meisjesschool in gevaar kunnen brengen, “daar de woning van de hoofdonderwijzeres haar niet veroorlooft haar eigen menage te doen”. Voor deze zware argumenten zwichtten Gedeputeerde Staten en zij keurden de onderhandse verpachting alsnog goed. Na het vertrek van juffrouw Van Veen wilde de gemeente de bovenverdieping aan een gezin verhuren, maar na bezwaren van de waagmeester mocht hij het lokaal weer huren.

Cornelis de Ruijter is meer dan 25 jaar waagmeester geweest. In 1900 legde hij de functie neer in verband met zijn leeftijd (hij was inmiddels 68 jaar). Na een publieke verpachting werd Geurt van Doorn Azn. de nieuwe waagmeester. Het pachtcontract bevatte inmiddels heel wat meer voorwaarden dan 26 jaar eerder. De waagmeester moest onder ede beloven dat hij zijn betrekking getrouw en eerlijk zou waarnemen. Hij was verplicht op marktdagen minstens tot een uur aanwezig te zijn en moest van iedere weging een schrift-

lijk bewijs leveren. Als hij nalatig zou zijn, de voorwaarden niet zou nakomen of zijn functie niet goed zou vervullen, moest hij op bevel van de raad onmiddellijk zijn woning verlaten. De gemeente was verantwoordelijk voor het in bruikbare en bewoonbare staat houden van de woning. Vanwege deze bepaling werd in hetzelfde jaar de kap van het waaggebouw gerestaureerd omdat hij in “zeer bouwvallige staat” verkeerde.

De pachttermijn werd twee jaar later met drie jaar verlengd, maar toen Van Doorn na afloop van deze termijn opnieuw een verlenging van drie jaar aanvroeg, zegde de gemeente een verlenging van slechts één jaar toe. Aan het eind van dat jaar vroeg hij weer een verpachting voor drie jaar aan, maar hij kreeg te horen dat er nu een publieke verpachting gehouden zou worden. Dit werd aangekondigd in een plaatselijk blad. Hoe het bericht precies luidde, is niet duidelijk, maar het leidde tot ongenoegen bij de burgemeester. Hij stuurde een protestbrief naar de krant met de mededeling dat dergelijke negatieve berichten niet op prijs gesteld werden. De waag werd toch weer verpacht aan Van Doorn, hoewel hij blijkbaar toch niet helemaal naar genoegen van zijn werkgever functioneerde. Zo werd hij op de vingers getikt omdat hij de

Voor de waag liggen balen wol klaar om gewogen te worden (ca. 1905) (foto Gemeentearchief Veenendaal).

overdekte boter- en eiermarkt gebruikte als opslagplaats. Ook waren er klachten over het gebruik van markthekken bij het wegen van varkens en ander vee.

Maar de inkomsten van de waag begonnen steeds verder terug te lopen. Door de oprichting van nieuwe veilingen was er geen aanvoer van kersen meer. Ook boter en wol kwamen in steeds kleinere hoeveelheden binnen. In oktober 1911 vroeg Van Doorn dan ook een verlaging van de pachtsom aan, die toen reeds opgelopen was tot f 430,- per jaar. De gemeente kon dat echter niet toestaan. De raad gaf hem in overweging een vroegtijdige ontheffing van de pacht aan te vragen en een nieuwe huur aan te gaan tegen een lager bedrag. Het leek een makkelijke oplossing, maar Gedeputeerde Staten gingen niet akkoord. Het was onmogelijk om de pacht vroegtijdig op te heffen. De gemeente volgde het advies van Gedeputeerde Staten op, trok het eerder genomen besluit in en verlaagde alsnog de pachtsom voor de lopende termijn met f 130,-. Toen deze termijn in 1913 verstreken was, zou er weer de gebruikelijke onderhandse verpachting plaatsvinden, maar Gedeputeerde Staten maakten weer bezwaar. Volgens hen was het in strijd met de Gemeentewet. Maar na veel geharrewar mocht Geurt van Doorn aanblijven als waagmeester.

Het verdwijnen van de Stichtse waag

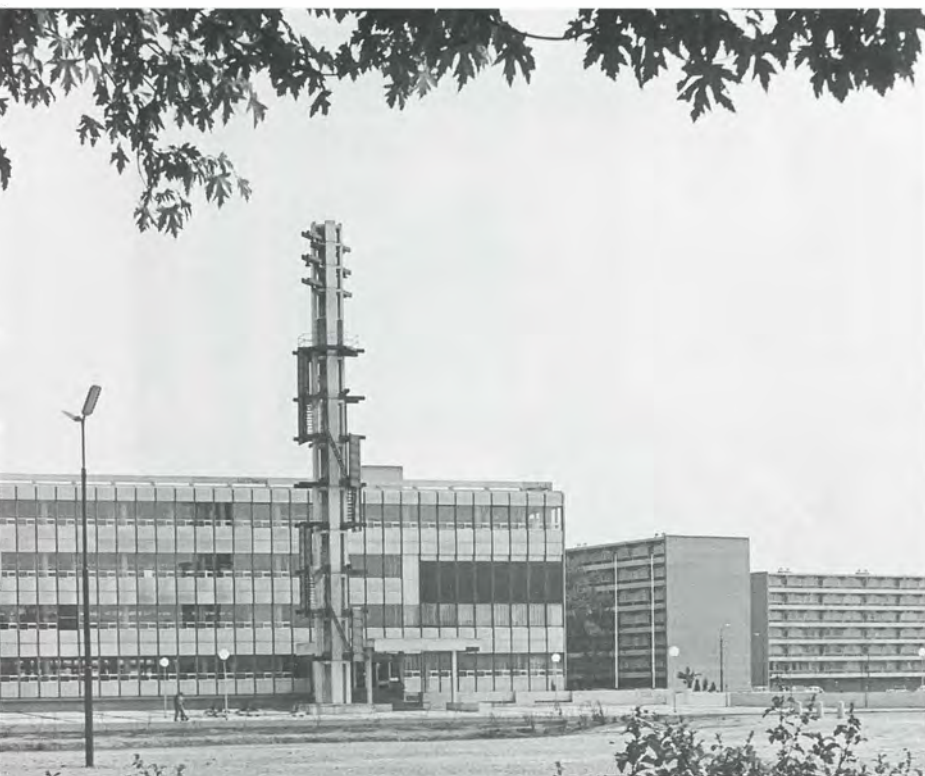
In 1922 werden de Stichtse waag en de eierhal onder aan de Markt afgebroken om een ruimere doorgang te maken van de Hoofdstraat naar de Kerkewijk. Er werd een nieuwe waag met eiermarkt in gebruik genomen in een van de loodsen achter hotel "De Korenbeurs". Geurt van Doorn vervulde de betrekking van waagmeester nog tot zijn plotselinge overlijden in 1926. Zijn vrouw nam zijn taken over, al viel er weinig meer te verdienen aan het wikkelen en wegen. In dat jaar bedroeg de opbrengst van de weeglonden nog maar f 25,-. Er werd besloten haar 10% van de opbrengst van de marktgel-den toe te staan, een bedrag van ongeveer f 70,- per jaar. De opbrengst van de weeglonden werd verpacht voor f 10,- per jaar. De weduwe J.G. van Doorn – van den Bosch vervulde de functie van waagmeesteres nog negen jaar. Of de waag gedurende de jaren dertig en veertig is blijven bestaan is onduide-

Het gemeentehuis als lichtend voorbeeld bij het 400-jarig bestaan van Veenendaal, 1949 (foto Gemeentearchief Veenendaal).

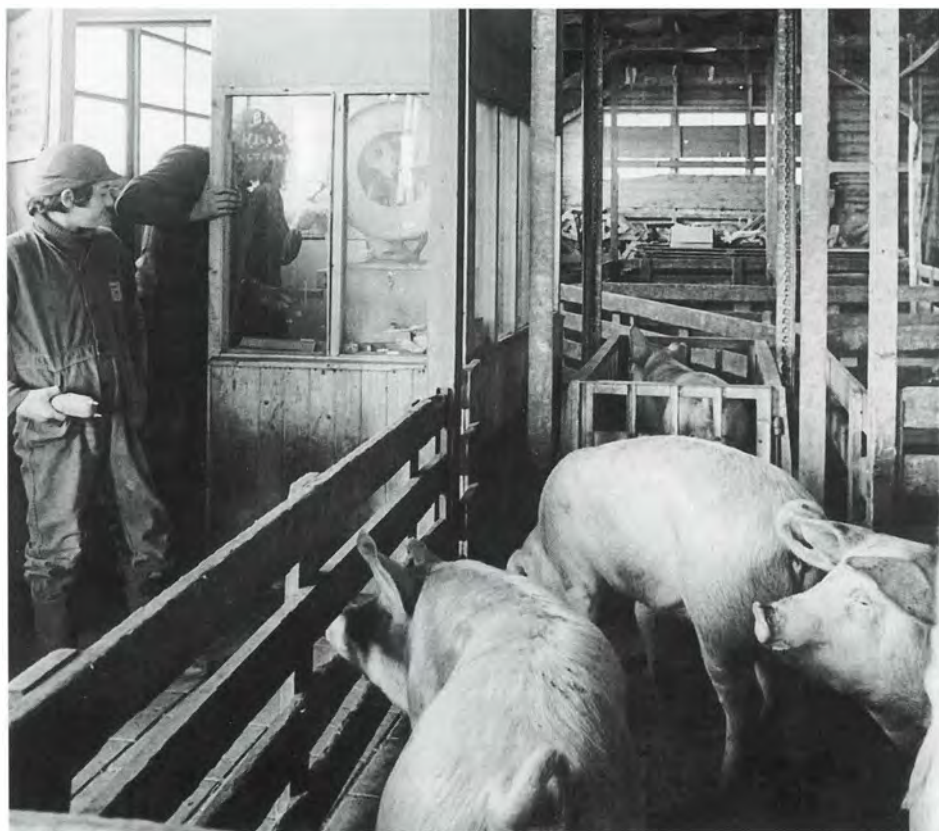
De betonnen kolos in 1967
(foto Gemeentearchief Veenendaal).

al).

Het geheel gerenoveerde gemeentehuis dat in het voorjaar van 1999 in gebruik is genomen (foto collectie J. Mouthaan).

De waag in de eierhal in bedrijf (ca. 1970) (foto Gemeentearchief Veenendaal).

lijk. In 1959 is er sprake van de opheffing van de gemeentewaag die gevestigd was "in een van de loodsen van de fa. N.V. Wed. A. de Haas alhier". Het gebouw werd afgebroken, maar de gemeente ontving een verzoek voor het inrichten van een nieuwe waag. In december van dat jaar werd besloten de eierhal in de Achterkerkstraat in gebruik te nemen.

Het tarief van f 0,60 per weging was volgens veel raadsleden veel te hoog omdat het f 0,10 meer was dan bij de vroegere waag en de particuliere waag aan De Klomp. Ook de leeftijd van de nieuwe waagmeester was voor sommigen een probleem. L.T. van Beek was 67 jaar en men was bang dat hij het

werk niet helemaal aan zou kunnen. In de raadsnotulen wordt het antwoord van de burgemeester als volgt weergegeven: "Wat betreft het drijven van het vee, merkt de spreker op, dat de mensen die het vee brengen er toch ook bij zijn. Die kunnen toch ook een handje helpen, zegt spreker. Die behoeven niet alles te laten aankomen op de waagmeester. Die behoeven niet met de armen over elkaar te gaan staan en te zeggen: "Meneer, u hebt nou maar te zorgen dat het gebeurt". Dat zijn vrij zeker altijd mensen, die wèl met vee kunnen omgaan". Na rijp beraad werd Van Beek toch aangesteld. Op maandag van 6.30 tot 11 uur en op dinsdag van 7 tot 9 uur werd het tarief vastgesteld op f 0,60 per weging. Buiten deze uren was het tarief f 1,20. Later kwam het extra tarief te vervallen.

Aan het eind van de jaren zestig begon het aantal wegingen af te nemen, zodanig dat het plan geopperd werd de waag maar op te heffen. In 1975 werd het gebouw verkocht.

Janneke van Wakeren

Bronnen

- * R. Bisschop, Een tweeling zelfstandig. Stichts en Gelders Veenendaal in de Bataafs-Franse tijd 1795-1813, Veenendaal 1995
- * Joop Boeve, Geïnspireerd door het vuur. Zes eeuwen brandbestrijding in Ede
- * H. Enno van Gelder, Klein geld grof geld. Munten van de Nederlandse steden, 's-Gravenhage 1974
- * G.M.J. van Schuppen-Diepenveen, Veenendaal, zo was het, Almere-Haven 1995
- * D. Philips, "Mooi en merkwaardig in zuid-oost Utrecht" in: De Vallei, 7 sept. 1962
- * Rik Valkenburg, Fotoboek Veenendaal, Ochten. 1983
- * idem, Fotoboek Veenendaal deel II, Ede 1993
- * J.M. Verhoeff, De oude Nederlandse maten en gewichten, Amsterdam 1983, 2de druk
- * Geschiedenis van de provincie Utrecht vanaf 1780, Utrecht 1997
- * De Utrechtse gemeenten in 1815 in vraag en antwoord, Utrecht 1972
- * Gemeentearchieven 1795-1811, 1811-1941, 1941-1990
- * Geschiedenis van Ede, Arnhem 1980
- * Gemeentearchief Ede, archief secretarie (1818-1948)
- * Bevolkingsregisters
- * Raadsnotulen
- * Documentatieverzameling

*D*E GEMEENTEHUIZEN

Toen Stichts Veenendaal in 1795 zelfstandig werd, was een eigen gemeentehuis nog ver te zoeken. "Hebben hier geen gereghuis; het lokaal daar wij tot hiertoe bijeenvergaderen hebben wij gehuurd jaarlijks voor de somme van vijfendertig gulden", schreven schout en schepenen in 1811 aan de onder-prefect in Amersfoort.

In 1812 huurden de Veense bestuurders een woning op de Markt "om te dienen tot gemeentehuis". Het ging om een lokaal in het huis van Aart van der Meyden en de huur deed f 60,- per jaar. Meer dan een halve eeuw vergaderde de gemeenteraad van Veenendaal op deze plek. De secretarie werd tot 1867 gehouden "ten huize van den burgemeester" en nadien in een ruimte boven de waag. "Aangezien er geen geschikt lokaal aanwezig is", deed de woning van de burgemeester aanvankelijk ook dienst als bewaarplaats van de archieven.

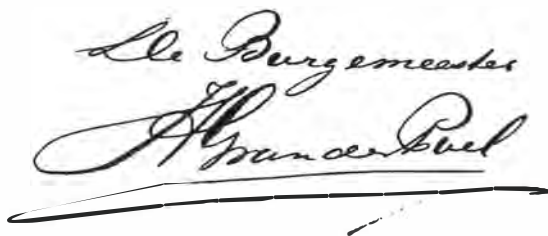
Naar de Hoofdstraat

"Ongeriefelijk voor het publiek" en verstoken van "ruimte en gemakken". Zo omschreef rond 1870 de gemeenteraad de secretarie. Zelf hield de raad zijn vergaderingen in "een kamer eener herberg, waarvoor de herbergier eene huur van f 50,- 's jaars geniet". Was het een wonder dat de gemeente reikhalzend uitzag naar "verbetering van dezen toestand"? In 1869 ketste de bouw van een gemeentehuis annex post- en telegraafkantoor én directeurswoning af op de kosten: f 5000,- voor "het noodige terrein" en f 20.000,- voor "opbouw" waren te veel van het goede.

Vier jaar later kocht de gemeente Veenendaal het pand Hoofdstraat 34. Met veiling- en verbouwingskosten kwam de koop op f 9500,- en dus moest de gemeente zich flink in de schulden steken. Ze kreeg er wel wat voor terug: "een zeer hecht, sterk, voor weinige jaren geheel nieuw gebouwd heerenhuis

met erve, grond en tuin". Het was een meisjeskostschool met een marmeren vestibule, een gang, drie benedenkamers, een provisiekamer, een keuken, twee kelders en zes bovenkamers. In de keuken stonden wel- en regenwaterpompen en de meeste kamers waren "behangen, geplafoneerd en van stookplaatsten en alle gemakken voorzien". Een "ruim schoollocaal met slaapzaal daarboven" maakte ook deel uit van het interieur. En: "In den tuin en op de boven-achterkamers heeft men een prachtig vergezicht op de omliggende gemeenten, Wageningsche en Rhenensche bergen enzovoort." Het huis werd verkocht door de 34-jarige "institutrice" of hoofdonderwijzeres Johanna Maria Wilhelmina van Schaik. "Mejufvrouw" Van Schaik, afkomstig uit Langbroek, had in 1864 twee huizen gekocht van grutter Reyer Cirkel en daar met spoed één bouwwerk van laten maken: haar school. Na de transactie in 1873 vestigde zij zich in Ede.

De bewuste percelen waren eerder van de familie Van der Poel geweest, een geslacht van grondeigenaren. Als burgemeester van Veenendaal kreeg H.G.

A handwritten signature in dark ink. The first line reads "De Burgemeester" in a cursive script. The second line is a large, stylized signature that appears to be "H.G. van der Poel". Below the signature is a long, horizontal, slightly wavy line.

De handtekening van burgemeester H.G. van der Poel, 1861 (*Gemeentearchief Veenendaal*).

van der Poel zodoende grond terug die hij en zijn familie in 1843 en 1852 hadden overgedaan aan Reyer Cirkel. En het herenhuis - en daar was het om begonnen - veranderde in een gemeentehuis. In de locatie, "in het midden der Hoofdstraat en dus bijna midden in de kom der gemeente", kon de raad zich best vinden. Ook financieel deed de gemeente uiteindelijk goede zaken, want "volgens geloofwaardige opgaven heeft dit huis de vorige eigenaar twintigduizend gulden gekost, welke som elk die van bouwen eenige kennis en ondervinding heeft, niet te hoog voorkomt".

Ruimte

Sinds de ingebruikneming in 1874 werkten er twee mensen in het gemeentehuis: de secretaris en de bode. Het nieuwe gebouw was dus voor gemeentehuis alleen veel te groot. Omdat de inrichting tot postkantoor niet doorging, besloot de gemeenteraad tot openbare verhuring van het complex "met uitzondering der beide benedenkamers aan de rechterzijde van den binnengang en het lokaal thans voor secretarie in gebruik". Het gevolg was dat het gemeentehuis tot ambtswoning promoveerde: huurder werd burgemeester A.H. Metelkamp, die in 1875 en volgende jaren f 400,- betaalde. Zijn opvolgers P. de Wijs en H.A. van de Westeringh woonden er ook, maar burgemeester L.H.J.M. van Asch van Wijck (1888-1902) gaf de voorkeur aan kasteel Prattenburg in de gemeente Rhenen.

In 1903 koos de gemeente voor een onderhandse verhuring van f 300,- aan burgemeester Van de Westeringh, "den tegenwoordigen huurder". Zij vond het "niet van belang ontbloot door wie dat te verhuren gedeelte wordt bewoond" en wist zeker "dat bij eene publieke verhuring geen hoogere huursom zal bedongen worden". Maar Gedeputeerde Staten waren er ook nog: ze maakten "zwarigheid" en verplichtten de gemeenteraad alsnog tot een openbare verhuring. Waarna dezelfde huurder en dezelfde huurprijs uit de bus kwamen. Hoe kon dat nou?

En nog eens ging de gemeente in de fout met een onderhandse verhuring aan haar eerste burger. Het was daarom dat Gedeputeerde Staten in 1910 het jaarsalaris van Van de Westeringh koppelden aan "het genot van het thans door hem gehuurde gedeelte van het gemeentehuis": het salaris werd met f 350,- verminderd en gebracht op f 1150,-. Er stond vrij wonen tegenover - dat wel.

In het gemeentehuis werd gewoond, gewerkt en vergaderd. De raadzaal was echter niet alleen het domein van de heren bestuurders. Zo gaf de afdeling Veenendaal van de Vereniging Volksweerbearheid er in 1902 "een cursus in verbandleer voor dames". Gemeentebode P. Schoemaker kreeg "eene vergoeding voor de daaraan verbonden moeite" en Weerbearheid maakte zelf na afloop van elke les de zaal schoon. Groei was het parool: 7222 inwoners, 13 raadsleden en 6 "gemeenteambtenaren en bedienden" telde Veenendaal

Burgemeester H.A. van de Westeringh nam in 1925 afscheid vóór het gemeentehuis (foto Gemeentearchief Veenendaal).

in 1923. Het gebouw Hoofdstraat 34 werd te klein. Uitkomst bood voorlopig de verhuizing van burgemeester Van de Westeringh, “waardoor het geheele gemeentehuis voor den publieken dienst kon worden bestemd”.

Maken en breken

Veel veranderde er na het vertrek van de burgemeester. De gemeente- en rijksontvanger nam “de vroegere secretarie” in gebruik en een flinke verbouwing voorzag in twee kluizen en twee arrestantenlokalen. Firma J. Boers & Zonen klaarde het karwei in de winter van 1924 op 1925 voor f 2648,-. Waterleiding kreeg het gemeentehuis in 1931. Voor ongeveer f 1500,- werd de pomp in de bodenkamer afgebroken en vervangen door een kraan en werden de beide wc's veranderd in “inrichtingen met waterspoeling” en “een waschbakje”. Een “inrichting” op de trap van het bordes maakte bovendien de “aankoppeling van een slang met mondstuk” mogelijk “teneinde een eventueele brand te kunnen blusschen”.

In 1937 trok de gemeenteraad f 400,- uit voor het opknappen van zijn ver-

gaderzaal. "Zoals deze zaal er nu uitziet is het schande voor de raad en bovendien schande voor de trouwpartijen", zei burgemeester J.J.P.C. van Kuyk in de raadsvergadering van 3 februari. Niet dat het de bedoeling was er een luxe zaal van te maken, "doch het moet eenvoudig en goed worden". Dus werden de vloer, de verlichting en de tafel vernieuwd en de wanden, de schuifdeuren en het plafond bekleed en betimmerd met eikenhouten triplex, jute en board. Later in het jaar had het gemeentehuis ook nog drie nieuwe goten nodig.

Het aantal ambtenaren nam toe, maar de accommodatie leek nergens op. Anno 1938 sloeg de gemeente noodgedwongen de vleugels uit in de eigen achtertuin. Die was jarenlang verhuurd aan de buurman, I. van de Lustgraaf. "Nu de gemeentesloot echter gedempt en de tuin gemakkelijk te bereiken is, zouden wij hem willen gebruiken als opslagplaats ten behoeve van gemeentewerken, waaraan dringend behoefte bestaat", aldus burgemeester en wethouders in een raadsvoorstel. En aldus werd besloten.

Nieuwbouw?

Het was J.H. van Schuppen die in de raadsvergadering van 16 maart 1938 over het gemeentehuis begon. "Wanneer men eens bij de burens geïnviteerd wordt, dan ziet men pas wat men tekort komt", sprak Van Schuppen. Hij vond "dat wij nog nooit een gemeentehuis gehad hebben" en "dat het zachtjesaan tijd wordt dat wij een gemeentehuis krijgen". En dat vonden ze allemaal. C. de Gooijer wees met name op het "hokje" van de afdeling Burgerlijke stand tegenover Sociale Zaken: "Wanneer men aan de ene kant zijn belangen staat te bepleiten, kan het publiek aan de andere zijde het horen." En A.S. Hekster, dokter Hekster in het dagelijks leven, herinnerde zich ineens dat hij 15 à 18 jaar geleden voorzitter was geweest van "een commissie die tot opdracht had plannen voor een nieuw gemeentehuis uit te werken en te bestuderen". Kortom, er moest nu maar eens wat gebeuren.

Naarstig gingen burgemeester en wethouders dus op zoek naar een bouwterrein. Ze onderhandelden met bakker C.H. Bos, dokter A.S. Hekster, I. van de Lustgraaf, de Erven Leinweber en notaris H.J. Zweers en kochten ten slotte bijna anderhalve hectare grond van Bos voor f 2,- per vierkante meter

of f 29.634,- in totaal. Het terrein lag bij de J.G. Sandbrinkstraat, in de buurt van het nieuwe postkantoor en de nieuwe openbare lagere school. Voor de bouw van het gemeentehuis, "met inbegrip van het daarvoor aan te leggen plein", dachten burgemeester en wethouders 3120 vierkante meter nodig te hebben. De rest, meer dan een hectare, wilden ze doorverkopen aan particulieren. Ze zouden verder bij de inrichting rekening houden met "de snelgroeiende bevolking van deze gemeente" en ook bijzondere aandacht besteden aan "de archiefberging", zo lieten ze Gedeputeerde Staten op 9 juni 1938 weten.

Het pakte anders uit. Want hoewel de architectenbureaus al meteen in de rij stonden en de NV Veenendaalsche Waterleiding Maatschappij al een fontein in de aanbieding deed, werd op het aangekochte terrein géén gemeentehuis gebouwd. Het perceel is de geschiedenis ingegaan als "het gemeentelijk terrein achter het postkantoor" en gebruikt voor kermissen en sportevenementen.

Vast staat dat burgemeester en wethouders niet over één nacht ijs gingen. Ze bekeken "hier en daar een gemeentehuis", maar vonden nergens iets waarvan ze zeiden: "Dit is voor Veenendaal geschikt", om met burgemeester Van Kuyk te spreken. Daarom ging op voorstel van het lid P.A. van Stempvoort de gemeenteraad "ook eens" op stap: op 13 december 1938 bezichtigde de raad het nieuwe gemeentehuis in Alphen aan den Rijn. Gevolgen voor de bouw in Veenendaal had deze reis evenmin.

Van Kuyk

Voor burgemeester Van Kuyk (1925-1945) was het bouwen van een gemeentehuis "een grote daad, waar het een en ander aan vast zit". Schreef hij om die reden in november 1941 een rapport van eenendertig bladzijden over betekenis, ligging, inhoud en vorm van het beoogde bouwwerk? Feit is dat Van Kuyk op dat moment als enige bestuursverantwoordelijkheid droeg én dat hij, gelet op de oorlogsomstandigheden, de bouw voorlopig wel kon vergeten.

In het rapport verloor de opsteller zich in algemeenheden en bijkomstigheden: aan Veenendaal kwam hij nauwelijks toe. Zijn "leidend beginsel" was

“dat alle bureaux en diensten van de gemeente bijeengebracht behoren te worden in één gebouw”. Het archief, dat hij in één adem noemde met “de centrale verwarming met kolenbergplaats”, kon volgens hem “in de onderwereld een plaats krijgen”.

Soms draafde Van Kuyk gewoon door. Een beschouwing over “een afzonderlijke typekamer” en “het schrijven van ontwerp-brieven” besloot hij met de verzuchting: “Misschien zien wij straks de ganzenveren pen nog weer opduiken!” Het handgeschreven commentaar van een lezer sprak boekdelen: “Idiot.”

J.J.P.C. van Kuyk kwam na de oorlog niet terug en met zijn rapport werd ook niets meer gedaan. Het was een tijd om te bouwen, maar wie dacht er bij alle schaarste nu aan de bouw van een gemeentehuis?

Huren

Reeds op 30 juli 1941 had de gemeenteraad het leidend beginsel van Van Kuyk moeten loslaten: “teneinde te voorzien in de dringende behoefte aan ruimte voor de verschillende afdelingen der secretarie en gemeentelijke diensten”, werd toen besloten het pand Hoofdstraat 100 te huren. De eigenaar was H.G. van Schuppen en het gebouw in oorsprong een winkel. Een vernummering maakte er in 1952 Hoofdstraat 92 van. Betaalde de gemeente het eerste jaar *f* 1820,- huur, in 1966 kon zij bijna *f* 5000,- overmaken naar Van Schuppen. Reparaties waren soms de inzet van moeizame onderhandelingen: moest de huurder of de verhuurder dokken voor gebarsten ruiten en wie draaide er op voor waterschade? Van iemand anders huurde de gemeente voor *f* 50,- per jaar een lapje grond “ter verkrijging van een in- en uitgang aan de Tuinstraat ten behoeve van de secretarie”.

De grenswijziging van 1960 betekende meer grond, meer inwoners én meer ambtenaren: de afdelingen Financiën, Bevolking en Algemene Zaken kregen er elk een medewerker bij. Die van Algemene Zaken kwam van de gemeente Ede. Voor de herinrichting van “de bestaande secretarie” en de aanschaffing van “bureaubehoeften” stelde de gemeenteraad *f* 5500,- beschikbaar. Daarmee waren de huisvestingsproblemen niet opgelost. Vooral de afdeling Financiën zat krap: in 1961 hadden 7 personeelsleden de beschik-

De keet in de Tuinstraat, 1967 (foto Gemeentearchief Veenendaal).

king over 32 vierkante meter kantooruimte. De raad verleende op 5 oktober dus “weer” - maar “met leed in het hart” - een krediet van f 9000,- “voor het treffen van voorzieningen ten behoeve van de secretarie der gemeente”. Volgens M. Bastmeijer was er geen andere keuze: “De toestand op de secretarie is werkelijk onhoudbaar. De ambtenaren zitten zij aan zij en kunnen hun werk praktisch niet meer verrichten. De secretaris zit in een soort duiventil-letje.” Bastmeijers medelid P.G. van Ojik dacht zo het zijne van al die investeringen in noodvoorzieningen: “Misschien was het beter dat geld maar in de Vaart te gooien; dan wordt het misschien in een droge zomer teruggevonden.” Waar bleef, anders gezegd, het nieuwe raadhuis?

Omdat dat uitbleef, stak de gemeenteraad op 13 augustus 1963 noodgedwongen f 23.000,- in een houten gebouw “ten behoeve van de huisvesting van de afdeling maatschappelijke zorg”, de latere Gemeentelijke Sociale Dienst. Het gebouwtje had als adres Tuinstraat 91 en de grond werd voor f 500,- per jaar gehuurd van H. de Ruiter. Gehorig was het wel: het publiek

in de hal kon “bepaalde vertrouwelijke gesprekken” woordelijk volgen. In 1964 putte de gemeente daarom voor de zoveelste keer uit de zogenaamde raadhuisreserve - f 2000,- ditmaal. Zij investeerde in een tweetal “gesprekcellen” en geluiddempend materiaal voor de wanden.

In 1967 was het raadhuis eindelijk gereed en konden de ambtenaren de secretarie in de Hoofdstraat verlaten. De gemeente ontdeed zich voor f 5000,- van de verplichting het pand op te leveren in de oorspronkelijke toestand - die van 1941. Zo bleven de schotten en de gaskachels staan.

Andere locaties

Het administratief en technisch personeel van de dienst van gemeentewerken was tot 1960 ondergebracht in het gebouw Kerkewijk 4, het oude postkantoor. In verband met de afbraak van dit pand moest de gemeente omzien naar “een andere huisvesting”. Zij vond die in de van R.D. van Essen aangekochte panden Hoofdstraat 42 en 44. Wat tegenviel, waren de verbouwkosten: “Toen burgemeester en wethouders vorige week maandag zijn gaan kijken, zijn zij wel een beetje geschrokken. Het is vreselijk, zoals het er daar uitziet. De ambtenaren moeten daar toch ook een beetje behoorlijk worden gehuisvest. Gemeentewerken is de afgelopen jaren steeds de dienst geweest die van de ene hoek naar de andere hoek is verdreven. Het behoeft in deze panden helemaal geen bijzonder fraaie inrichting te worden, maar het moet toch wel zó worden gemaakt dat men er behoorlijk kan werken.” Aldus loco-burgemeester Ant. de Ruiter in een toelichting op het raadsvoorstel van 1 november 1960 om f 15.000,- te besteden aan de verbouwing. Het voorstel haalde het zonder hoofdelijke stemming. Aanhoudend zocht de gemeente de ruimte. Voor f 2000,- nam zij in 1964 “het vrijgekomen houten noodgebouw” van de vleeskeuringsdienst over, Tuinstraat 43. Het pandje stond in de tuin van het voormalige kantoor van gemeentewerken en werd gebruikt door de Volkskredietbank te Ede, de Veenendaalse Muziekschool Ars Musica en het Christelijk Sociaal Centrum te Veenendaal. Later, in 1972, deed het dienst als “opslagplaats van verkeersmateriaal”.

En dan Linquenda. Nadat zij meer dan twee jaar onderhandeld had, kocht de gemeente in 1961 het pand Kerkewijk 16, de villa Linquenda, voor f 70.000,.

Eigenlijk ging het alleen om de tuin, want daar moest een riool door. In 1965 echter, toen de bewoonster overleden was, werd de villa in gebruik genomen als kantoor: op 12 maart verhuisde de afdeling Bevolking, Burgerlijke stand en Militaire Zaken van Hoofdstraat 92 naar Kerkewijk 16. De inrichting kostte f 9000.-.

Tot 1967 kwamen er in Linqunda ambtenaren over de vloer. Daarna werd het complex verhuurd aan fysiotherapeut A.J. van Minnen en de firma W. van Stempvoort & Zonen, grossiers in cacao, chocola en suikerwerk. G. van Soest te Driebergen tekende in 1968 voor de sloop. Hij hield er f 5000,- aan over. "Voorzover bekend is het enige van waarde in Linqunda een kluisdeur op de eerste verdieping", zo meldde een ambtenaar. Tja.

Hulpsecretarie

Als de inwoners van Gelders Veenendaal vroeger iets te regelen hadden met de gemeente, moesten ze naar Ede. Dat veranderde per 1 januari 1948: van toen af konden ze gebruik maken van de diensten van een hulpsecretarie in hun woonplaats. Harskamp werd op dezelfde manier geholpen.

De gemeenteraad van Ede besloot tot deze hulpconstructie in zijn vergadering van 30 oktober 1947. In de bespreking die eraan voorafging, voerde de rivaliteit tussen de "buitendorpen" de boventoon. Waarom een hulpsecretarie in Gelders Veenendaal en niet in De Klomp? Kreeg Lunteren er ook een? En Bennekom? Zaten er, al met al, geen "scheve kanten" aan het voorstel van burgemeester en wethouders? Burgemeester J.J.G. Boot zei dat met Harskamp en Gelders Veenendaal "het eerst begonnen" was, omdat die "het verst verwijderd" waren. En Bennekom en Lunteren zouden voorlopig nog niet aan de beurt komen: "Laten we eerst afwachten en dan de zaak opnieuw bekijken, hoe het werk op de hulpsecretarieën groeit", aldus Boot. Sommige raadsleden konden zich "ten zeerste" met het voorstel verenigen. J. Versteeg zag er een bewijs in van "de vooruitstrevendheid van dit college". Jammer vond hij het "dat men hiermede niet tien jaren eerder gekomen is". Volgens G. van Veldhuizen waren vooral de fabrieksarbeiders er goed mee: "Deze kunnen nu in Gelders Veenendaal terecht." A. Merlijn dacht ook aan "de bewoners van het Benedeneind". Dertien jaar lang, tot 1 januari 1961, was

de hulpsecretarie van Gelders Veenendaal gevestigd in een lokaal van de openbare lagere school aan de Prins Bernhardlaan. Toen werd Gelders bij Stichts Veenendaal gevoegd en kwam het gemeentehuis vanzelf dichterbij.

Oud

Het Bureau Wederopbouw, de plaatselijke Voedselcommissaris, de Auto-Bevrachtingsdienst, de Centrale Controledienst, het subbureau Rhenen van de Centrale Directie voor de Wederopbouw en Volkshuisvesting, een hoofd-assistent der belastingen: het gemeentehuis van Veenendaal zag tussen 1942 en 1955 de gebruikers komen en gaan. Alleen de politie zat er voor vast. Intussen ging het gebouw er geenszins op vooruit en verhuisde de gemeenteraad wegens ruimtegebrek naar het oude postkantoor en - de geschiedenis herhaalt zich - hotel De Korenbeurs. In 1962 bestemde de raad f 2500,- voor de verharding van de achtertuin van Hoofdstraat 34, zijnde een parkeerterrein voor dienstauto's. Het lid P.G. van Ojik was van mening dat de huisvesting van de gemeentelijke diensten te vaak geld kostte en dat er weer f 2500,- in de bodemloze put verdween. Die put had burgemeester J. Hazenberg onlangs zelf gepeild, zei hij: "Slechts geassisteerd door vijf man politie kon spreker zijn auto weer in beweging krijgen."

Niet veel later, in 1963, deed J. van Offeren als ambtenaar van de burgerlijke stand zijn beklag over de trouwzaal: "In de trouwzaal staan 44 stoelen, waarvan 24 gestoffeerde die in vrij goede staat verkeren. De 20 andere zijn houten stoelen die nagenoeg onbruikbaar zijn geworden. Ze kraken erbarmelijk en zijn een voortdurend gevaar voor nylonkousen en diverse andere zaken die tot de damestoiletjes gerekend kunnen worden." Voor de aanschaf van nieuwe stoelen en de vernieuwing van het tafelblad wist Van Offeren f 650,- los te peuteren. Het gemeentehuis was oud. Na de ingebruikneming van het nieuwe raadhuis in 1967 bood het nog onderdak aan de Volkskredietbank te Ede, de Raad van Arbeid en de firma W. van Stempvoort & Zonen. "Beatbands" en een vereniging van amateurfotografen waren niet welkom. De laatste huurder, de NV v/h Fa. C. Diepeveen, had het pand voor f 40,- in de week - en min of meer op eigen risico. In 1969 kwam het onder de slopershamer van G.J. van Schoonhoven. Op het snijpunt van de Hoofd-

straat en De Passage herinnert niets meer aan het huis der gemeente dat daar bijna honderd jaar heeft gestaan. Het kan verkeren.

Stap voor stap

De gemeente Veenendaal reserveerde in 1948 voor het eerst iets voor de bouw van een nieuw bestuurscentrum, namelijk f 25.000,-. In de raadsvergadering van 13 december 1949 vroegen burgemeester en wethouders hiervan f 5000,- te mogen besteden aan een ontwerp-plan. Er volgde een lange bespreking. Burgemeester A. Bakker had het met het huidige gemeentehuis niet alleen moeilijk qua ruimte, maar ook qua representatie: "We moeten ons vaak schamen als we een gezelschap van buiten moeten ontvangen." Volgens het raadslid H.M.J. Plant was "de toestand hier allerberoerdest". Hij herinnerde aan "het bezoek van Z.K.H. Prins Bernhard, toen men voor de ontvangst een lokaliteit van een der fabrieken moest gebruiken". Maar hoe duur was nieuwbouw wel niet? Wethouder A. Middelhoven dacht dat voor "een eenvoudig gemeentehuis" een half miljoen en voor "een behoorlijk naar de eisen des tijds ingericht gemeentehuis" een miljoen gulden nodig zou zijn. Ten slotte werd het voorstel toch met algemene stemmen aangenomen,

Het nieuwe raadhuis in aanbouw, 1966 (foto Gemeentearchief Veenendaal).

waarna de burgemeester constateerde “dat thans de eerste stap voor de bouw van een nieuw gemeentehuis is gezet”. Stap twee was de aanwijzing van S.J. van Embden, bouwkundig ingenieur te Delft, als ontwerper.

En toen ging het niet meer zo snel. Pas op 26 oktober 1953 kwam Van Embden zijn “gereedgekomen schetsplan” toelichten in de gemeenteraad. Het bestond uit zestien tekeningen en twee maquettes en aan de uitvoering hing een prijskaartje van ongeveer f 1.250.000,-. Met de indeling ging de raad geheel akkoord. Twee weken later werd het plan aan de pers voorgelegd. De vertegenwoordiger van Trouw zag het helemaal zitten: “Het nieuwe raadhuis van Veenendaal zal er net zo uitzien als deze vlijtige industrie gemeente zelf: kloek en zakelijk, strak van lijn, een gebouw waaraan men meteen ziet dat het een werkhuis is.” Gelukkig zag de man ook “enige speelse vrijmoedigheden, waardoor een levendig totaalbeeld is ontstaan”. Zijn collega van De Vallei was minder enthousiast. Het ontwerp, zo stelde hij vast, liet weinig van “de kleur en fleur van de jeugd” zien: “Het is alles in beton gedacht. Er wordt geen enkele kleurstof op verwerkt.” Desondanks vond hij het “in grote lijnen wel aanvaardbaar”.

Voor de gemeente begonnen nu de onderhandelingen met de provincie. Die twijfelde aan de financiële haalbaarheid van het plan: nam Veenendaal, gelet op alle andere uit te voeren werken, niet te veel hooi op de vork? Wachten was het devies - ook en vooral op de toewijzing van bouwvolume door het rijk. Onderwijl stegen de bouwkosten. De locatie was een verhaal apart. “Veenendaal weet niet waar het nieuwe raadhuis moet komen”, kopte het Nieuw Utrechts Dagblad van 18 augustus 1959. Inderdaad: van de Kerkewijk, in de buurt van de Industrielaan, ging het naar de J.G. Sandbrinkstraat, ten oosten van het postkantoor. En het eindigde aan de westzijde van de Brouwersstraat - net voor de bouw begon. De verlengde J.G. Sandbrinkstraat moest er gedeeltelijk voor wijken.

In 1964 kwam er ineens schot in de zaak. Een keerpunt was de aanbesteding van het bouwtechnische gedeelte op 3 december. Als laagste inschrijver, voor drie miljoen, meldde zich de NV Aannemingsmaatschappij v/h Fa. J. Boers & Zonen te Veenendaal. Maar het belangrijkste was de rijksgoedkeuring, die de gemeente op 30 december ontving. Boers kreeg nog dezelf-

de dag de bouwopdracht van de gemeente.

Er kon gewerkt worden. De Commissaris van de Koningin in de provincie Utrecht, C.Th.E. Graaf van Lynden van Sandenburg, sloeg op 3 mei 1965 de eerste paal en voorspelde bij die gelegenheid Veenendaal “een stormachtige ontwikkeling”. Voor de Rijnpost was het raadhuis “een der voornaamste gelaatstreken van Veenendaals nieuwe gezicht”. De gemeente kostte dit deel van de facelift zo’n zes miljoen gulden. Gebouwd werd er van 1965 tot 1967. Ondanks enige vertraging door personeelsgebrek en vorstverlet bleef de aannemer grofweg op schema. Op 13 september 1967 werd de 81e en laatste bouwvergadering belegd. Het doel was bereikt.

Opening

Tijdens een buitengewone raadsvergadering opende de Commissaris van de Koningin op 29 september 1967 officieel het nieuwe raadhuis van Veenendaal. C.Th.E. Graaf van Lynden van Sandenburg deed dat door het carillon in werking te stellen. En weer waagde de Commissaris zich aan een prognose: “Als de gemeente Veenendaal nu maar zorgt dat zij niet tot Amersfoort groeit, dan geloof ik dat de gemeente Veenendaal de toekomst met een gerust hart tegemoet kan gaan.”

Burgemeester J. Hazenberg bedankte in zijn toespraak het architectenbureau, de bouwkundige en installatietechnische aannemers, de inrichters, de kunstenaars en de gemeentesecretaris. “Voor alle werkers in gemeentedienst die voortaan in dit raadhuis een plaats zullen innemen, betekent het een enorme verandering, die overgang van donkere en nauwe ruimten naar kamers met licht in aangename sfeer”, zei Hazenberg. Het gebouw telde honderd vertrekken en alle diensten konden erin.

Nog negen sprekers lieten zich horen, onder wie J.G. Thoomes, S.J. van Embden, L.M. Bonnike en D. van Manen. Ze kwamen met felicitaties en geschenken en Bonnike keek ook met weemoed in de richting van de Hoofdstraat: “We zullen de gelegenheden missen waarbij wij naar de ambtenaar van de burgerlijke stand in het aangrenzende vertrek konden luisteren. Dit werd soms bekroond door het feit dat wij bij ons vertrek in de handen van de bruid konden vallen.” Maar: “Nu heeft Veenendaal gelukkig een

huisvesting, de gemeente waardig." Dat niet iedereen deze mening deelde, was duidelijk. Er waren genoeg mensen die het bouwwerk saai of lelijk vonden.

Op 30 september, de dag na de officiële opening, kregen de inwoners van Veenendaal de gelegenheid hun raadhuis te bezichtigen. "De afzonderlijke gebouwen Hoofdstraat 92, Hoofdstraat 42-44, Tuinstraat 91 en Kerkewijk 16 worden met ingang van 2 oktober 1967 opgeheven", aldus een zakelijke mededeling op de achterzijde van de feestelijke uitnodiging aan de "geachte medeburgers".

De laatste tijd

Omdat Veenendaal bleef groeien, was het nieuwe raadhuis al gauw weer te klein: reeds in 1968 moest Boers terugkomen voor een eerste interne verbouwing. Niet lang daarna, in 1969, vertrok de Gemeentelijke Sociale Dienst wegens ruimtegebrek naar de bovenverdieping van het politiebureau. Een plan uit 1974 om het raadhuis uit te breiden met een vleugel over de Brouwersstraat, werd afgeblazen.

Zo rolde de gemeente van de ene verbouwing in de andere aanpassing en zouden op den duur steeds meer afdelingen en diensten het pand moeten verlaten. In 1989 ging het roer om: gekozen werd voor nieuwbouw van een vleugel en renovatie van "het oude raadhuis". De werkzaamheden, die bijna 30 miljoen gulden kostten, begonnen in 1996 en eindigden twee jaar later. Drie dagen achtereenvolgend, op 11, 12 en 13 maart 1999, werd het nieuwe gemeentehuis feestelijk geopend. In weinig lijkt het op zijn voorganger. Het is praktischer, toegankelijker, vriendelijker.

Als de vleugel over de Brouwersstraat er deze keer wél komt, kan een blik in De Vallei van 14 februari 1974 geen kwaad.

Gert Groenleer

Bronnen

- * Gemeentearchief Ede: Archiven van de gemeente Ede, raadsnotulen
- * Gemeentearchief Veenendaal: Archiven van de gemeente Veenendaal, raadsnotulen, correspondentie, bevolkingsregisters
- * Verzameling A.P. de Kleuver, krantenknipsels

*M*EDEDELINGEN

● In menige publicatie wordt het dorp Veenendaal genoemd. Sommigen zijn gebaseerd op archiefonderzoek, andere op 'oral history'. Dat wil zeggen: verhalen-over-vroeger, opgetekend uit de mond van ouderen, die het zelf hebben meegemaakt. Een schrijver die deze laatste manier van geschiedschrijving beoefent, is de heer Sjoerd de Jong. Wekelijks verschijnt er een aflevering over 'Veenendaal toen'. Hoe doe je dat? Hoe kom je aan namen? Met welke problemen krijg je te maken? Over deze vragen en over Veenendaal-zoals-het-vroeger-was hoopt de heer De Jong ons op de volgende bijeenkomst het een en ander te vertellen.

- Dus:**
- de heer Sjoerd de Jong
 - Over 'Veenendaal toen'
In gesprek met de autochtone Veenendaler
 - donderdag 25 november 1999
 - in de Grote zaal van 'De Meent', Grote Beer 10
 - aanvang 19.45
 - de toegang is vrij

● Voor zover op dit moment bekend is, zal er in de nieuw te bouwen bibliotheek aan het Raadhuisplein een ruimte worden gereserveerd voor onze vereniging. Als dat plan doorgaat, betekent dit dat na jaren zoeken en overleggen eindelijk het ideaal van een documentatiecentrum voor onze vereniging werkelijkheid wordt. De ruimte zal in een behoefte voorzien. De documentatie die Oud Veenendaal onder haar beheer heeft, groeit voortdurend. Er komen steeds vaker vragen om informatie over het Veense verleden, of naar foto's uit ons fotoarchief. Veel van dat soort verzoeken worden door bestuursleden thuis afgehandeld - met alle beperkingen van dien. Verder hebben werkgroepen behoefte aan een ruimte om te vergaderen. Hoe de invulling precies vorm moet krijgen, moet nog afgesproken worden. Wij houden u in elk geval op de hoogte van de vorderingen.

● Zoals u hebt kunnen lezen in het *Gelders Dagblad* van 28 augustus j.l., heeft het college van B en W besloten om de Markt niet te splitsen in een hoog en een laag gedeelte. De plannen moeten nog verder uitgewerkt worden, maar het verheugd ons bijzonder dat het college grote waarde hecht aan het behoud van historisch gegroeide beeldbepalende structuren. We hopen dat de Markt het kloppend hart van het centrum blijft en in volle glorie hersteld wordt!

● Het maartnummer van ons verenigingsblad hopen we te kunnen wijden aan de watersnoodramp die Veenendaal in maart 1855 trof. Die ramp veroorzaakte onbeschrijfelijk veel verdriet en richtte enorme verwoestingen aan. Mocht u daarover ook nog foto's of andere informatie hebben, neemt u dan even contact op met de redactie?

● Op dinsdag 19 oktober j.l. was er in 'De Meent' een bijeenkomst van de Nederlandse Genealogische Vereniging in samenwerking met de Historische Vereniging Oud Veenendaal en met het Gemeentearchief. De sprekers Aat Oosterbroek, Gert Groenleer, Corrie van Silfhout-van Ravenswaaij en Elleke Draisma-van Engelenburg wisten de 70 aanwezigen te boeien met hun verhalen over de speurtocht naar voorouders. Het Veenraadschaparchief, dat zich in het gemeentelijke archief bevindt, blijkt voor Veense geslachten een informatiebron van onschatbare waarde te zijn. Het was een bijzonder geslaagde avond!

● Gewoonlijk ontvangt elk lid tegelijk met het novembernummer het 'decemberpresentje'. Dat cadeau ontvangt u deze keer wat later. Onze oud-administrateur, de heer P. Will, heeft namelijk in het kader van het werk van de werkgroep 'Veldnamen, dialect en bijnamen' een boekwerkje met alle straatnamen van Veenendaal samengesteld. Van elke straatnaam wordt de nodige achtergrondinformatie gegeven. Een prachtige momentopname van Veenendaal in het jaar 2000 dus. De voorbereidingen van zo'n uitgave (bijna 100 pagina's, geïllustreerd) kosten wat meer tijd dan het samenstellen van een setje ansichtkaarten en een kalender. Vandaar dat we er in het maartnummer op terug hopen te komen. Het bestuur streeft er naar om de leden deze fraaie uitgave gratis aan te bieden. Beschouw het maar als het begin van de viering van ons derde lustrum! Misschien is dit geschenk een goede aanleiding om mensen in uw familie- of kennissenkring lid te maken van Oud Veenendaal?

ISSN 0926-2857

